

22/2010

Sotasyyllisyysoikeudenkäynti

Jukka Lindstedt
Stiina Löytömäki

*oikeusministeriö
justitieministeriet*

Selvityksiä ja ohjeita
Utredningar och anvisningar

22/2010

Sotasyyllisyysoikeudenkäynti

Jukka Lindstedt
Stiina Löytömäki

12.3.2010

Julkaisun nimi Sotasyllisyysoikeudenkäynti**Tekijä** Jukka Lindstedt, Stiina Löytömäki**Oikeusministeriön julkaisu** Selvityksiä ja ohjeita **Sarjanumero** 22/2010

OSKARI numero	OM 25/014/2009	HARE numero	
ISSN-L	1798-7059		
ISSN (nid.)	1798-7059	ISSN (PDF)	1798-7067
ISBN (nid.)	978-952-466-832-3	ISBN (PDF)	978-952-466-833-0

Asia- ja avain-sanat Sota, sotasyllisyysoikeudenkäynti, oikeusvaltio, menneisyydenkäsitely**Tiivistelmä** Vuosina 1945–1946 Suomessa käytiin sotasyllisyysoikeudenkäynti, jossa kahdeksan maan jatkosodan aikaiseen poliittiseen johtoon kuulunutta tuomittiin heidän jatkosotaa edeltävän ja sen aikaisen toimintansa perusteella. Oikeudenkäynti tuomioineen on siitä lähtien ollut laajan keskustelun ja arvostelun kohde.

Oikeusministeriö teki 2.2.2009 Jukka Lindstedtin ja Stiina Löytömäen kanssa sopimuksen, jonka mukaan nämä laativat ministeriölle selvityksen sotaan syyllisinä tuomittujen oikeudellisen kohtelun mahdollistaneesta lainsäädännöstä, oikeudenkäynnistä ja tuomioista oikeusvaltion periaatteiden näkökulmasta. Selvityksessä on tuon näkökulman lisäksi tarkasteltu sotasyllisyysoikeudenkäyntiä kansainvälisen oikeuden kannalta sekä laadittu katsaus eräiden Suomen itsenäisyyden ajan muiden tapahtumien uudelleenarvioinneista.

Sotasyllisyysoikeudenkäynnissä oli oikeusvaltion periaatteiden kannalta useita ongelmia. Laki sotaan syyllisten rankaisemisesta rikkoi lainsäädännön taannehtivuuskieltoa. Sotasyllisyysoikeus oli satunnaisten tuomioistuinten kiellon vastainen. Syytettävät valittiin osittain yhdenvertaisuusperiaatetta loukaten. Oikeudenkäynnissä ei voitu noudattaa syyttömyysolettamaa. Syytettyjen puolustautumismahdollisuuksia rajoitettiin. Tuomioistuimeen kohdistui voimakas ulkopuolinen painostus ja osa tuomareista oli ilmeisen jäävejä. Vaikka tuomiot olivat ankaria, ne eivät olleet sellaisia suhteessa muissa sodan hävinneissä valtioissa sodan jälkeen langetettuihin rangaistuksiin.

Selvityksessä on kartoitettu, miten eräitä muita Suomen itsenäisyyden ajan poikkeuksellisia tapahtumia on käsitelty esimerkiksi oikeudellisesti tai tutkimuksen keinoin. Lopuksi selvityksessä pohditaan mahdollisia jatkotoimenpiteitä sotasyllisyystuomioiden uudelleen arvioimiseksi. Lähinnä tarkastellaan tuomioiden purkamista ja erilaisia symbolisia toimenpiteitä. Selvityksessä tähdennetään, että suhtautumisen historiallisten epäkohtien oikaisemiseen tulisi olla tasapuolista.

12.3.2010

Publikationens titel	Krigsansvarighetsprocessen (Sotasyyllisyysoikeudenkäynti)		
Författare	Jukka Lindstedt, Stiina Löytömäki		
Justitieministeriets publikation	Utredningar och anvisningar	Serienummer	22/2010
OSKARI nummer	OM 25/014/2009		
ISSN-L	1798-7059		
ISSN (häft.)	1798-7059	ISSN (PDF)	1798-7067
ISBN (häft.)	978-952-466-832-3	ISBN (PDF)	978-952-466-833-0
Sak- och nyckelord	Krig, krigsansvarighetsprocess, rättsstat, hantering av det förflutna		
Referat	<p>Under åren 1945 -1946 ordnades i Finland en krigsansvarighetsprocess, där åtta personer som hörde till den politiska ledningen under fortsättningskriget ställdes inför rätta för deras verksamhet före och under fortsättningskriget. Processen och straffen som dömdes ut har allt sedan dess varit föremål för omfattande diskussion och kritik.</p> <p>Den 2 februari 2009 gav justitieministeriet Jukka Lindstedt och Stiina Löytömäki i uppdrag att med hänsyn till principerna för en rättsstat utarbeta en utredning om lagstiftningen som möjliggjorde den rättsliga behandlingen av personerna som dömdes för krigsansvarighet, rättegångsprocessen och domarna. Krigsansvarighetsprocessen har dessutom betraktats med hänsyn till internationell rätt och i utredningen ingår också en översikt över omvärderingar av vissa andra händelser under Finlands självständighetstid.</p> <p>Med tanke på rättsstatens principer finns det flera problem i krigsansvarighetsprocessen. Lagen om bestraffning av de krigsansvariga bröt mot förbudet mot att ge lagar retroaktiv verkan. Krigsansvarighetsprocessen bröt mot förbudet att tillsätta tillfälliga domstolar. De åtalade valdes delvis i strid med jämlikhetsprincipen. I rättegången kunde man inte följa oskuldspresumtionen. De åtalades möjligheter att försvara sig begränsades. Domstolen påverkades av kraftiga påtryckningar från utomstående och en del av domarna var uppenbarligen jäviga. Trots att straffen som dömdes ut var stränga, kunde de inte anses vara lika stränga som straffen som efter kriget dömdes ut i andra länder som förlorat kriget.</p> <p>I utredningen har man kartlagt på vilket sätt vissa andra exceptionella händelser under Finlands självständighetstid har behandlats bl.a. med hjälp av rättsliga medel eller i forskningen. I utredningen diskuteras också eventuella fortsatta åtgärder för att omvärdera krigsansvarighetsdomarna. Detta betyder främst möjligheten att återbryta domarna och olika symboliska åtgärder. I utredningen poängteras att när historiska missförhållanden rättas ska frågorna betraktas ur ett opartiskt perspektiv.</p>		

SAATTEEKSI

Teimme 2.2.2009 oikeusministeriön kanssa sopimuksen, jonka mukaan laadimme selvityksen 21.2.1946 sotaan syyllisinä tuomittujen oikeudellisen kohtelun mahdollistaneesta lainsäädännöstä, oikeudenkäynnistä ja tuomioista oikeusvaltion periaatteiden näkökulmasta.

Nyt valmistuneessa selvityksessä olemme laajentaneet näkökulmaa siten, että olemme tarkastelleet sotasyällisysoikeudenkäyntiä myös kansainvälisen oikeuden kannalta sekä koonneet katsauksen Suomen itsenäisyyden ajan eräiden muiden tapahtumien uudelleenarvioinneista. Lopuksi olemme tarkastelleet vaihtoehtoja mahdollisiksi jatko-toimenpiteiksi.

Selvitys on tehty muiden työtehtävien ohessa. Olemme jakaneet kirjoitustyön seuraavasti: Stiina Löytömäki on kirjoittanut osan luvusta I, luvut II–IV ja V.1. sekä osan luvusta VI. Jukka Lindstedt on kirjoittanut osan luvusta I, luvun V.2. sekä pääosan luvusta VI. Kokonaisuus on yhteisesti hyväksymämme.

Selvitystä laatiessamme olemme käyneet aihepiiristä keskusteluja useiden eri aloja edustavien henkilöiden kanssa. Esitämme kiitokset heille kaikille. Erikseen mainitsimme professori Dan Fränden, professori (emeritus) Lauri Hannikaisen ja valtiotieteen tohtori Jukka Tarkan, joiden kanssa olemme käyneet laajimmat keskustelut. Kiitämme kaikkia meitä muillakin tavoin auttaneita.

Helsingissä 12. päivänä maaliskuuta 2010

Jukka Lindstedt
Oikeustieteen tohtori

Stiina Löytömäki
Oikeustieteen lisensiaatti

SISÄLLYS

I JOHDANTO: SOTASYYLLISYYSOIKEUDENKÄYNTI JA HISTORIAPOLITIIKKA	13
II SOTASYYLLISYYSOIKEUDENKÄYNNIN TAPAHTUMAKUVAUS JA HISTORIAALLINEN KONTEKSTI	17
Sotasyllisyyskysymys	19
Hornborgin komitean mietintö ja oikeuskanslerin muistio	20
Valvontakomission painostus	22
Erityislaki sotaan syyllisten rankaisemisesta	23
Oikeudenkäynti sotasyllisyysasiassa	26
III SOTASYYLLISYYSLAKI JA -PROSESSI OIKEUSVALTIOPERIAATTEIDEN VALOSSA	29
1. Sotasyllisyyslaki	31
Lain taannehtivuus	32
Tasavallan presidentin ja hallituksen jäsenien syyttäminen	33
Tilapäistuomioistuin	33
Poikkeamat HM 47 ja 59 pykälistä – oikea tuomioistuin	33
Syytteen nostaminen	34
2. Sotasyllisyystuomioistuimen erityisluonne	34
3. Sotasyllisyysoikeudenkäynti	35
Syytteet	35
Puolustus	39
Tuomioistuimeen kohdistunut painostus	42
Jääviys	43
Tuomio ja syyllisyyskysymys	44
Vankila-aika ja ehdonalaiseen vapauteen pääsy	46
4. Yhteenveto laista ja prosessista oikeusvaltioperiaatteiden kannalta	47
IV SOTASYYLLISYYSASIAN KANSAINVÄLISOIKEUDELLINEN TARKASTELU	49
1. Hyökkäyssodan kansainvälisoikeudellinen asema II maailmansodan aikana	49
Hyökkäyssodan kriteerit	50
2. Lontoon sopimus, kansainvälisen sotilastuomioistuimen peruskirja ja niiden merkitys Suomen kannalta	51
Nürnbergin vaikutus	56
3. Oikeusprosessit muissa hävinneissä maissa	57
Miehitetyt maat	57
Saksan satelliittivaltiot	59

V MENNEISYYDEN ONGELMAKOHTIEN UUELLEENARVIOINNISTA	
SUOMESSA	60
1. Sotasyllisyysoikeudenkäyntiin liittyvät myöhemmät vaateet.....	60
Tuomionpurkuvaatimus korkeimmalle oikeudelle	60
Oikeuskanslerin ratkaisu vuodelta 1992 ja muut tuomionpurkuun liittyvät vaateet ..	61
2. Eräiden itsenäisyyden ajan muiden tapahtumien uudelleenarvioinnista	62
Vuoden 1918 tapahtumat	63
Sotienvälinen aika.....	66
Talvi- ja jatkosota	68
Tapahtumat välittömästi sodan jälkeen.....	76
Myöhempiä tapahtumia	80
VI JOHTOPÄÄTÖKSET	81
LÄHTEET.....	89

I JOHDANTO: SOTASYYLLISYYSOIKEUDENKÄYNTI JA HISTORIAPOLITIikka

Vuosina 1945–1946 Suomessa käytiin historiallinen sotasyllisyysoikeudenkäynti, jossa maan jatkosodan aikaista poliittista johtoa tuomittiin heidän sotaa edeltävän ja sodanaikaisen toimintansa perusteella. Oikeudenkäynti ja siihen johtaneet tapahtumat ovat pitkään olleet latautuneita sekä suomalaisessa historiankirjoituksessa että kansalaisten mielissä. Oikeudenkäynnin sisä- ja ulkopoliittinen konteksti heti toisen maailmansodan päättymisen jälkeen oli erikoislaatuinen, kuten itse prosessikin, joka poikkesi oikeusvaltioperiaatteistamme.

Suomessa demokratia säilyi toisen maailmansodan aikana, mutta sotasyllisyysoikeudenkäynti käytiin kuitenkin maailmanlaajuisen kriisin jälkimainingeissa. Vain harvassa toiseen maailmansotaan osallistuneessa valtiossa institutionaalinen kenttä poliittisine ja oikeudellisine rakenteineen oli toimivassa kunnossa, ja useimpien sotaan osallistuneiden valtioiden sodanjälkeiset oikeudelliset ratkaisut eivät noudattaneet rauhan oloissa keskeisinä pidettyjä oikeusvaltiollisia periaatteita.

Muistin politiikan näkökulmasta sotasyllisyysoikeudenkäynti on sodan ajan merkittävimpiä tapahtumia. Sotasyllisyysoikeudenkäyntiin nyttemmin kohdistetut vaateet voidaan käsittää osaksi historiapolitiikkaa, jota yhä enenevässä määrin harjoitetaan oikeudellisten vaateiden avulla. Ajallemme on tyypillistä kiistanalaisten historiallisten ilmiöiden käsitteleminen ja tulkitseminen vastuun ja syyllisyyden käsitteiden sekä erilaisten korvausvaateiden kautta. Voidaan jopa puhua tietynlaisesta historian oikeudellistumisesta.¹

Kansainvälisessä tarkastelussa ei ole lainkaan harvinaista, että puolikin vuosisataa sitten tapahtunut asia nousee julkisessa keskustelussa uudelleen arvioimisen kohteeksi ja että tämä uudelleen arviointi saa oikeudellisia muotoja. Toisen maailmansodan tapahtumia käsitellään edelleen ympäri Eurooppaa muun muassa anteeksipyyntöjen, oikeudenkäyntien ja erilaisten korvausvaateiden kautta. Myös muut historialliset tapahtumat ovat johtaneet oikeudelliseen jälkipuintiin viime vuosina, kuten kommunismin aika entisissä itäblokin valtioissa, Francon aika Espanjassa tai kolonialismi Ranskassa. Erilaisia vaateita yhdistää se, että valtion katsotaan toimineen epäoikeudenmukaisella tavalla tiettyjä yksilöitä tai kansalaisryhmiä vastaan, ja valtiota tai sen edustajia vaaditaan teoista oikeudelliseen vastuuseen. Selvitettävien vanhojen vääryyksien kirjo tuntuu laajenevan ja odotukset vääryyksien selvittämiseksi kasvavan.

¹ Ks. esim. Henry Rousso, *The Haunting Past* (1998).

Menneisyyden käsittelystä on usein käytetty saksankielistä termiä ”*Vergangenheitsbewältigung*”. Termin kääntämistä ”menneisyydenhallinnaksi” on pidetty harhaanjohtavana: sen on todettu – ”hallitsemisen” sijasta – tarkoittavan pikemmin sitä, kuinka (vaikean) menneisyyden kanssa voidaan ylipäätään tulla toimeen niin, että päästään sen kanssa sinuiksi ja siinä mielessä ”hallitaan” sitä.² Tässä selvityksessä käytämme nimitystä ”menneisyyden käsittely” tai ”menneisyyden työstäminen”.

Kun halutaan kuvata pian kriisin jälkeen tapahtuvaa jälkipuintia, käytetään usein englanninkielisiä termejä ”*post-conflict justice*” tai ”*transitional justice*”. Näillä tarkoitetaan oikeudellisia ja poliittisia toimia, joiden tavoitteena on siirtyminen demokratiaan. Tämänäyttöinen menneisyydenkäsittely on ollut tärkeää esimerkiksi monissa Latinalaisen Amerikan valtioissa, Etelä-Afrikassa ja monissa muissa Afrikan maissa, sekä Euroopassa paitsi toisen maailmansodan jälkeisessä murroksessa, myös kommunismin ja kylmän sodan päättymisen jälkeen. Niin sanotun siirtymäkauden ja sen oikeudellispoliittisten ratkaisujen tavoitteena on rakentaa demokraattinen ja oikeusvaltiollinen yhteiskuntajärjestys.³

Toisaalta menneisyydenkäsittelyä voi olla paljon myöhemminkin tapahtuva menneisyyden kipeän tapahtuman työstäminen. Selvittelyn kohteena voivat olla jo vakiintuneissa demokratioissa tapahtuneet toimetkin.

Tällainen vaikea menneisyyden tapahtuma voi olla esimerkiksi sota, muu kriisi, diktatuuri taikka yksittäinenkin tapahtuma, kuten mellakan tai lakon tukahduttaminen taikka oikeudenkäynti. Kysymys on lähinnä rikoksista tai vääryyksistä, jotka on tehty valtiovallan toimesta tai valtiovallan nimissä.⁴ Joissain oikaisua vaativissa vääryyksissä on kysymys aktiivisen tekemisen sijasta pikemmin valtiovallan laiminlyönneistä: valtio ei ole kyennyt suojaamaan asukkaitaan poliittisesti tai rodullisesti motivoituneita väkivallanteoja vastaan taikka on sallinut tietyt jälkikäteen tuomittavat käytännöt, kuten orjuuden.

Saksa on menneisyyden käsittelyn suhteen eräänlainen referenssivaltio. Toisen maailmansodan tapahtumia ja sen aiheuttamia traumoja on siellä työstetty perusteellisesti. Oikeus ei ole välttämättä ollut saksalaisessa menneisyydenkäsittelyssä pääroolissa. Käyttäen esimerkkinä (entisestä) Länsi-Saksasta

² Seppo Hentilä: Löytyykö totuus komissioista? Historiantutkimus ja totuuskomissiot, s. 5. Tieteessä tapahtuu 8/2005, s. 5–12.

³ Ks. esim. Ruti Teitel, *Transitional Justice* (2002), Jon Elster, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective* (2004), Per Bergling, *Rule of Law on the International Agenda* (2006).

⁴ Stiina Löytömäki: Oikeus kansallisvaltioiden menneisyyden tilinteon välineenä, s. 396. Oikeus 2006:3, s. 395–412. – Menneisyydenkäsittelyä voi toki harjoittaa esimerkiksi tiedeyhteisökin: viime vuosina on käyty keskustelua siitä, oliko vuonna 1937 tapahtuneen väitöskirjan hylkäämisen syynä sen kirjoittajan juutalaisuus. Ks. Simo Muir – Ilona Salomaa (toim.): Hyljättiin outouden vuoksi. Israel-Jakob Schur ja suomalainen tiedeyhteisö. Suomen Itämainen Seura, Helsinki 2009.

tunnistettavia erilaisia tapoja ja eri vaiheita suhtautumisessa natsimenneisyyteen Seppo Hentilä on esittänyt seuraavia – ei välttämättä peräkkäin esiintyviä – tapoja suhtautua menneisyyteen:

1. tietämättömyys
2. syyllisyyden kiistäminen
3. historian (tietoinen) unohtaminen
4. syyllisten tuomitseminen (ja puhdistukset)
5. historian (tietoinen) muistaminen
6. rikosten hyvittäminen
7. tekojen anteeksiantaminen.⁵

Varsinaisesti menneisyyden aktiivista työstämistä sisältyy Hentilän luettelon kohtiin 4–7. Suomalaisesta ja kansainvälisestä käytännöstä saatavin esimerkein erilaisia kriisin jälkeisiä toimintatapoja voidaan eritellä esimerkiksi seuraavasti.

Syyllisten tuomitseminen (ja puhdistukset)

- laittomat ”pikateloitukset” ja muut rangaistukset
- ”voittajan oikeutta” merkitsevät tai muuten poliittiset oikeudenkäynnit
- valtiovallan käynnistämät (oikeudenmukaiset) oikeudenkäynnit
- uhrien käynnistämät oikeudenkäynnit
- päättäjien ja virkamiesten erottamiset ja vapaaehtoiset erot

Historian (tietoinen) muistaminen

- selvityskomiteat ja -työryhmät
- totuus- ja tutkimuskomissiot
- valtiolliset tutkimushankkeet
- ”vapaa” tutkimus
- kansalaiskeskustelu
- anteeksipyynnöt
- viralliset maineenpalautukset
- julkilausumat
- valtiojohdon puheet
- muut symboliset eleet, kuten museot, patsaat, muistomerkit, uudelleen hautaamiset

Rikosten hyvittäminen

- väärin tuomioiden purkaminen
- korvaukset
- omaisuuden palautukset

Tekojen anteeksiantaminen

- armahduslait ja muut joukkoarmahdukset
- yksittäiset armahdukset

⁵ Seppo Hentilä: Historiapoliitiikka – *Holocaust* ja historian julkinen käyttö, s. 34. Teoksessa Jorma Kalela – Ilari Lindroos (toim.): Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, s. 26–49.

- rikosrekisterimerkintöjen poistamiset
- symboliset anteeksiannot.

Huomattava on myös, että jokin toimenpide – vaikkapa sotasyllisyysoikeudenkäynti – voi olla tarkoituksenmukainen tietyssä historiallis-poliittisessa tilanteessa, mutta sen mahdolliset ongelmalliset tai epäoikeudenmukaiset puolet voivat nousta myöhemmin huomion kohteeksi. Tällöin historiallis-poliittinen tilanne voi olla jo toinen, eikä huomio enää kiinnitykään toimenpiteen tarkoituksenmukaisuuteen vaan yksinomaan sen mahdolliseen epäoikeudenmukaisuuteen. Näin kriisin jälkipuinnissa tehdystä oikeudellisesta toimesta tulee asia, joka käsitetään vääryudeksi ja joka saattaa vaatia oikaisua.

Kun menneisyyden käsittelyä tai työstämistä tapahtuu demokraattisessa valtiossa, kuten nyky-Suomessa, menneisyyden tapahtumista kulunut pitkä aika asettaa ongelmia ja rajoja historian tapahtumien juridiselle uudelleentarkastelulle. Toimijoiden on pohdittava muun muassa seuraavanlaisia kysymyksiä: Millä tavalla ajan kuluminen vaikuttaa tapahtumien arviointiin? Millaisin oletuksin on perusteltavissa, että myöhemmät valtion edustajat ovat vastuussa ja näin ollen mahdollisesti korvausvelvollisia aikaisempien hallitusten toimista? Ketkä ovat legitiimejä kantajia tai edunsaajia, jos ne, joihin väitetyn vääryyden katsotaan kohdistuneen, ovat jo kuolleet? Ketkä ovat mahdollisia korvausvelvollisia? Myös käytännölliset seikat, kuten todisteiden liittyvät ongelmat, tulee ottaa huomioon erilaisten toimenpiteiden tarkoituksenmukaisuutta arvioitaessa.

Julkisen keskustelun tai esimerkiksi historiatieteiden piirissä menneisyyden käsittely on joustavampaa ja vailla edellä mainittuja oikeudellisen käsittelyn rajoitteita. Historian tutkimuksen keskiöön onkin viime vuosikymmeninä tullut historian strateginen, poliittinen käyttö, ja akateemisessa historiankirjoituksessa korostetaan yhä enemmän historiallisen tiedon subjektiivisuutta, perspektiiviin kiinnittyneisyyttä ja historiallisten tulkintojen poliittisuutta. Sotasyllisyysoikeudenkäyntiinkin liittyvät historialliset tulkinnat ja vaateet voidaan ymmärtää osaksi keskustelua, joka ei suuntaudu vain menneisyyteen, vaan osana ajankohtaista yhteiskunnallista ja poliittista todellisuutta kuvastaa menneisyyden ja nykyisyyden välistä, itsessään poliittista, suhdetta.⁶

⁶ Ks. esim. Jorma Kalela, ”Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia ” teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos, *Jokapäiväinen historia* (2001), Seppo Hentilä, ”Historiapoliittikka – *Holocaust* ja historian julkinen käyttö” teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos, *Jokapäiväinen historia* (2001).

II SOTASYYLLISYYSOIKEUDENKÄYNNIN TAPAHTUMAKUVAUS JA HISTORIALLINEN KONTEKSTI

Ennen varsinaista prosessin ja sen mahdollistaneen erityislain oikeudellista analyysia esittelemme pääpiirteissään prosessin sisä- ja ulkopoliittisen kontekstin. Tässä tapahtumakuvaus-osiossa raportin teksti nojaa pitkälti jo olemassa olevaan tutkimusaineistoon sotasyllisysoikeudenkäynnistä ja jatkosodasta.⁷ Historiallisen kontekstin esitleminen on kuitenkin tarpeen, koska sotasyllisysoikeudenkäynnin oikeusvaltioperiaatteista poikkeavat piirteet selittyvät juuri prosessin erityisen historiallis-poliittisen kontekstin kautta.

Neuvostoliittoa vastaan kesäkuun lopusta 1941 syyskuun alkuun 1944 käydyn ns. jatkosodan syntyyn liittyvät tulkinnot ovat olleet poleeminen aihe suomalaisessa historiankirjoituksessa.⁸ Nykytutkimuksen mukaan Suomi oli suunnitellut sotilaallista yhteistoimintaa Saksan kanssa jo vuoden 1940 elokuusta lähtien.⁹ Loppukesällä 1940 Suomi alkoi kiinnostaa Saksan ulkopoliittista johtoa, ja tuloksena oli suullisesti laadittu kauttakulkusopimus, joka salli joukkojen kuljettamisen Saksan ja Norjan välillä Suomen alueen kaut-

⁷ Sotasyllisysoikeudenkäyntiä ovat sivunneet miltei kaikki II maailmansodasta kirjoittaneet suomalaiset historioitsijat. Itse sotasyllisyysasiaan keskittyvät erityisesti seuraavat teokset: Yrjö Soinin *Kuin Pietari hiilivalkealla* (1956), Jukka Tarkan väitöskirja *13.artikla* (1977), ja Tarkan *Hirvuinen asia* (2009), Hannu Rautkallion ja Lasse Lehtisen *Kansakunnan sijaiskärsijät* (2005), Hannu Rautkallion (toim.) *Sotasyllisyyden asiakirjat* (2006), sekä Risto Nikun *Kahdeksan tuomittua miestä* (2005).

⁸ Keskustelua on käyty erityisesti Suomen ja Saksan suhteiden alkuajankohdasta ja tiivistä, sekä Suomen sotaa edeltävistä ja sodan aikaisista vaihtoehdoista ja liikkumavarasta. Sodan aikana suomalaiset ottivat käyttöön erillissota-termiä, jolla haluttiin korostaa, ettei Suomi ollut varsinaisessa liitossa natsi-Saksan kanssa. Keskustelu erillissota-termistä nousi myöhemmin yhdeksi jatkosodasta käydyn väittelyn keskeisimmäksi elementiksi. Pian sodan jälkeen syntyi ns. ajopuuteoria, jonka perusta syntyi sotasyllisysoikeudenkäynnin syytettyjen puolustuspuheenvuoroista. Ajopuuteorian mukaan Suomi joutui tahtomattaan mukaan jatkosotaan. Ajopuuteorian juurruttamisessa keskeinen teos oli Arvi Korhosen *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi. Jatkosodan synty* (1961). Keskustelua jatkosodan synnystä käytiin erityisen vilkkaasti 1960-luvulla, sillä kysymys liittyi myös päivänpolitiikkaan, ja useat keskustelijoista olivat olleet aikoinaan itse tekemässä ko.poliitiikkaa. Anthony Uptonin ja Hans Peter Krosbyn teokset 1960-luvun puolivälissä asettivat ajopuu-teorian kyseenalaiseksi ja 1980-luvulla Mauno Jokipiin teos *Jatkosodan synty 1987 "upotti"* ajopuuteorian korostamalla suomalaisten johtomiesten toiminnan aktiivisuutta. Kylmän sodan päättymisen ja neuvostoimperiumin hajoamisen jälkeen virinneessä "suomettumis"-keskustelussa jatkosotaan liittyvää keskustelua hallitsi ns. torjuntavoitto-käsite. Suuri yleisö käsitti jatkosodan luonnolliseksi seuraukseksi talvisodasta. 2000-luvulla aihetta on käsitellyt etenkin historioitsija Markku Jokisipilä teoksessaan *Aseveljiä vai liittolaisia?* (2004). Ks. Timo Soikkanen, "Objekti vai subjekti? Taistelu jatkosodan synnystä" teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet* (2007).

⁹ Mauno Jokipii *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41* (1987). Ks. myös esim. Henrik Meinander, "60 vuotta ajopuue keskustelua" teoksessa Jukka-Pekka Pietiäinen (toim.) *Sota ja tuomio* (2002) s. 21–31.

ta.¹⁰ Jatkosodan aikaisen poliittisen johdon tulkinnat sen ajan tukalasta kansainvälis-poliittisesta tilanteesta sekä Neuvostoliiton aloittamassa talvisodassa koettu tappio ja alueiden menetykset vaikuttivat Suomen sitoutumiseen Saksan rinnalle.¹¹ Keväällä 1941 Suomi ja Saksa aloittivat mahdollisen sotilaallisen yhteishyökkäyksen suunnittelun Neuvostoliittoa vastaan. Saksa julisti sodan Neuvostoliittoa vastaan 22.6.1941 ja 25.6. Suomi liittyi sotaan Saksan rinnalla. Muodollisesti Suomi sitoutui Saksan rinnalle vasta Ribbentrop-sitoumuksella, eli Rytin henkilökohtaisesti, eduskuntaa kuulematta, Hitlerille 26.6.1944 lähettämällä kirjeellä, jossa Ryti sitoutui olemaan tekemättä rauhaa Neuvostoliiton kanssa ilman Saksan hyväksyntää.¹² Ribbentrop-sopimukselle valittiin presidenttiä henkilökohtaisesti sitova muoto juuri siitä syystä, että eduskunta ja hallitus voitaisiin mahdollisimman helposti vapauttaa sopimuksesta. Suomessa katsottiin sopimuksen voimassaolon lakaneen presidentti Rytin jättäessä tehtäviensä hoidon 1.8.1944 pääministeri Linkomiehelle ja Mannerheimin tultua presidentiksi 4.8.1944. Suomi irtautui jatkosodasta syyskuussa 1944 tekemällä välirauhan Neuvostoliiton kanssa.¹³

Neuvostoliitto oli jo syksystä 1941 lähtien tehnyt Suomelle rauhantunnusteluja, mikä Tarkan mukaan osoittaa, että Neuvostoliitolla oli valmius käsitellä Suomen tapaus erillään suursodan lopullisesta ratkaisusta.¹⁴ Suomalais-poliitikot kuitenkin viivyttelivät sisä- ja ulkopoliittisten paineiden alla rauhanehtojen hyväksymistä.¹⁵ Syyskuun 19. päivänä 1944 allekirjoitettiin Suomen ja Neuvostoliiton ja tämän liittolaisen Ison-Britannian kesken välirauhansopimus, joka Suomen osalta saatettiin voimaan 23.9.1944 annetulla lailla (645/44). Sopimuksen 13. artiklassa ”Suomi sitoutuu olemaan Liittoutuneiden kansakuntien kanssa yhteistoiminnassa sotarikoksista syytettyjen henkilöiden pidättämistä ja tuomitsemista koskevassa asiassa”.

Saksan kansasotijana Suomi kuuluu toisen maailmansodan häviäjävaltioiden Italian, Bulgarian, Romanian ja Unkarin ohella.¹⁶ Varsinaisen Pariisin

¹⁰ Mauno Jokipii on tulkinnut vuoden 1941 perusratkaisuja siten, että Suomen ja Saksan välisen sopimuksen puuttuminen piti paikkansa vain muodollisesti, ei asiallisesti. Ks. Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty*. (1987) s. 626. Samaa mieltä on mm. Markku Jokisipilä, jonka mukaan ulkomaisessa tutkimuksessa vallitsee konsensus siitä, että Suomi oli *de facto* Saksan liittolainen. Markku Jokisipilä, *Aseveljiä vai liittolaisia?* (2004) s. 36–37.

¹¹ Talvisotaa seuranneen rauhan aikana Neuvostoliiton asenne Suomea kohtaan oli uhkaava ja joidenkin tulkintojen mukaan Suomen poliittisella johdolla oli syytä olettaa Neuvostoliiton hyökkäävän Suomeen uudelleen ja mahdollisesti miehittävän sen.

¹² Ribbentrop-sitoumus on historian tutkimuksessa tulkittu liittosopimukseksi.

¹³ Ks. Markku Jokisipilä, *Aseveljiä vai liittolaisia?* (2004). Jokisipilän teos koskee nimenomaan Suomen jatkosodan aikaista liittosuhdetta Saksaan.

¹⁴ Jukka Tarkka, ”Sotasyyllisyysoikeudenkäynti (historian) tutkijan näkökulmasta” teoksessa Aarne Långfors, *Isänmaan vangit* (1997) s. 80–81.

¹⁵ Henrik Meinander, *Suomi 1944* (2009) s. 19–23.

¹⁶ Mauno Jokipiin vertailussa Suomen asema Saksan rinnalla ei juurikaan eronnut Italian, Romanian tai Unkarin asemasta. Jokipii on luonnehtinut Saksan puolella taistelleita ”kansasotijoita” ”löysiksi liittolaisiksi”. Jokipiin mukaan Italia, Unkari, Romania ja Suomi olivat *itsenäisiä kansasotijoita*, Espanja, Vichyn Ranska ja Bulgaria *ystävällismielisiä vapaaehtoisia yhteistyökumppaneita*, Slovakia ja Kroatia *miehittämättömiä satelliittivaltioita*

rauhansopimuksen johdannossa vuodelta 1947 todetaan, että Suomi oli ollut toisessa maailmansodassa Natsi-Saksan liittolainen (*ally*). Moskovan väli-
rauhansopimuksessa Suomi mm. sitoutui karkottamaan saksalaiset joukot Suomesta, luovuttamaan Neuvostoliitolle talvisodassa menetettyjen alueiden lisäksi Petsamon sekä vuokraamaan Porkkalan Neuvostoliitolle 50 vuodeksi, supistamaan armeijansa vahvuuden, maksamaan sotakorvauksia Neuvostoliitolle, lakkauttamaan pysyvästi Neuvostoliiton vastaiset ja ”fasistiset” järjestöt sekä tuomitsemaan sotarikolliset. Suomeen myös perustettiin liittoutuneiden toimesta valvontakomissio (LVK), jonka tehtävänä oli kontrolloida rauhanehto-
jen täytäntöönpanoa.

Sotasyllisyyskysymys

Kesään 1945 saakka Neuvostoliitto noudatti linjaa, jonka mukaan Suomen ja Neuvostoliiton rauhansopimuksen 13. artiklan mukainen sodan aikana johtavassa asemassa toimineiden henkilöiden poliittinen syrjäyttäminen ja tuomitseminen kuuluivat suomalaisten itsensä ratkaistaviin asioihin. Rauhansopimuksen syntyäikaan Suomi ei ollut tarkemmin määrittänyt artiklan soveltamisalaa, peläten ilmeisesti, että tulkinnan selkiyttäminen olisi tehnyt hallitukselle vaikeammaksi rauhansopimuksen hyväksymisen. Yksityisesti hallitus tulkitsi, että ko. artiklassa oli kyse perinteisistä sotarikoksista, joiden joukkoon ns. poliittiset rikokset eivät kuuluisi.¹⁷ Kuitenkin ilmeisesti viimeistään vuoden 1945 lopusta lähtien hallitus saattoi jo kansainvälisen kehityksen perusteella päätellä, että valvontakomissio saattaisi vaatia erityistimenpiteitä sotasyllisyyskysymyksen ratkaisemiseksi.¹⁸

Sotasyllisyyskysymyksessä vallitsi siis kesään 1945 asti tietynlainen latentti, ”sisäpoliittinen vaihe”.¹⁹ Aloite sotasyllisyyskysymyksen julkiseen pohdintaan tuli ns. kuutosilta eli edustaja K.H. Wiikiltä ym., jotka jättivät välikysymyksen hallitukselle 23.1.1945. Kysymyksessä vaadittiin poliittisessa vastuussa vuosina 1939 ja 1941 olleiden sotaan johtaneen toiminnan tutkimista ja oikeudelliseen vastuuseen saattamista. Välikysymyksessä kiinnitettiin huomiota siihen, että Suomi oli sodan aikana tosiasiallisesti ollut Saksan liittolainen, poliittisen johdon asenne Neuvostoliittoon ja sen liittolaisiin oli ollut hyökkäävä, ja että politiikan suuntaan vaikuttaneet päätökset oli tehty laittomin muodoin. Hallituksen vastaus perustui pitkälti entisen tasavallan presidentti K.J. Ståhlbergin laatimaan sotasyllisyyskysymyksen juridista puolta koskeneeseen lausuntoon, jossa selvitettiin tasavallan presidentin ja valtioneuvoston jäsenten oikeudellista vastuuta valtiosääntömme valossa. Siinä todettiin, ettei Suomen perustuslaki tuntenut sotasyllisyyttä. Ståhlbergin mielestä Suomen hallitusmuodon (HM) mukaan sodan aloittaminen saattoi olla rikos vain, jos siihen liittyi laissa rikolliseksi määritelty teko. Po-

ja Tanska, Norja, Belgia, Hollanti ja Baltian maat *miehitettyjä satelliittivaltioita*. Mauno Jokipii, *Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet* (2002) s. 46.

¹⁷ Tuomo Polvinen, *Between East and West* (1986) s. 102–103.

¹⁸ Jukka Tarkka, *13. artikla* (1977) s. 75.

¹⁹ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 133.

liittisesti tai moraalisesti väärät tai tuomittavat teot eivät itsessään tuottaneet sotasyällisyyttä oikeudellisessa mielessä. Perustuslaki ei myöskään sallinut sotasyällisyysasian käsittelemistä erityistuomioistuimessa. Sen sijaan hallitus Paasikiven johdolla suositteli, että sodan aikaiset poliittiset johtajat vetäytyisivät valtiollisesta toiminnasta hyvien suhteiden luomiseksi Neuvostoliittoon. Paasikivi ilmoitti myös hallituksen 2.2.1945 asettaneen filosofian tohtori Eirik Hornborgin johdolla komitean selvittämään vuosina 1938–1944 harjoitetun ulkopoliitiikan lainmukaisuutta ja tarkoituksenmukaisuutta.²⁰

Sisäpoliittinen paine sotasyällisyyskysymyksessä kasvoi kesällä 1945 vasemmiston taholta Liittoutuneiden valvontakomission kuitenkin edelleen puuttumatta virallisesti asiaan.²¹ Kesäkuun 29. päivänä 1945 Hertta Kuusinen ja 54 muuta kansanedustajaa jättivät hallitukselle uuden välikysymyksen, jonka luonnostelemiseen myös oikeusministeri Kekkonen oli osallistunut. Välikysymys koski poliittista puhdistusta ja sotasyällisten saattamista syytteeseen. Välikysymyksessä arveltiin sotasyällisyyskysymyksen selvittämättömyyden heikentävän Suomen ulko- ja sisäpoliittista asemaa. Oikeusministeri Kekkonen luonnosteli hallituksen vastauksen, jonka Paasikivi antoi 4.7.1945. Paasikivi lausui hallituksen kantana muun muassa, että niiden henkilöiden, jotka kaikkein näkyvimällä tavalla olivat harjoittaneet saksalaismielistä politiikkaa, tulisi vetäytyä syrjään julkisissa ja yksityisissä toimissa. Paasikivi kuitenkin tähdensi, että asian oikeudellisen käsittelyn oli tapahduttava voimassa olevien lakien mukaan. Keskustelun jälkeen eduskunta hyväksyi yksimielisesti yksinkertaiseen päiväjärjestykseen siirtymisen.²²

Hornborgin komitean mietintö ja oikeuskanslerin muistio

Hornborgin komitea tulkitsi tehtävänsä siten, että vuosina 1938–1944 harjoitetun politiikan lain- ja tarkoituksenmukaisuuden tutkinnan tulisi rajoittua poliittisessa vastuussa olleisiin henkilöihin.²³ Komitean mietintö on päivätty 12.7.1945. Mietinnössä komitean enemmistö keskittyi laillisuuskytymyksiin ja painotti poliittisessa päätöksenteossa tapahtuneita muotovirheitä. Komitean mietintö on erittäin kriittinen sodan aikaisia poliittisia toimijoita kohtaan ja osoittaa useita laittomuuksia, mukaan lukien hallitusmuodon rikkomuksia, tapahtuneen sodanaikaisten hallitusten politiikassa. Mietintö ei kuitenkaan luonut perustaa syytteiden nostamiselle sikäli, että siinä ei laitonta toimintaa yksilöity tai arvioitu toteen näytetyksi kenenkään yksittäisen poliittisen toimijan kohdalla. Mietinnössä ei myöskään selvitetty, minkä lainsään-

²⁰ Jukka Tarkka, *13. artikla* (1977) s. 75–77; Tuomo Polvinen, *Between East and West* (1986) s. 107–108.

²¹ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s.132.

²² *Ibid.*, s. 132–133; Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 108–112.

²³ Jukka Tarkka, *13. artikla* (1977) s. 127–128; Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 114.

nösten nojalla rangaistus eri lainvastaisista teoista mahdollisesti voitaisiin määrätä.

Kauttakulkusopimuksen syntyä Saksan kanssa komitea piti ”äärimmäisyyksiin saakka muodottomana” ja katsoi sen riistäneen eduskunnalta mahdollisuuden vaikuttaa valintaan sodan ja rauhan välillä. Mietinnön mukaan sopimuksen valmistelussa esiintyi ”virka-aseman tahallista väärinkäyttöä, joka on aiheuttanut maalle ilmeistä vahinkoa.” Komitea kuitenkin totesi, ettei voitu näyttää toteen kenenkään hallituksen jäsenen myötävaikuttaneet sopimuksen syntyyn, ja että ne, jotka olivat ko. toimesta vastuussa, toimivat ”parhaassa tarkoituksessa” ja siinä vakaumuksessa, että he ottivat huomioon maan intressit. Komitean mukaan Suomen ja Saksan välillä ei ollut muodollista (eli kirjallista) poliittista sopimusta, mutta kuitenkin sotilaallinen sopimus, joka oli luonteeltaan poliittinen. Muodollisen poliittisen sopimuksen puutetta pidettiin mietinnössä ”vakavana laiminlyöntinä” siitä huolimatta, että sen puuttuminen oli esitetty hallituksen politiikan puolustukseksi. Neuvotteluja Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen kanssa hoidettiin mietinnön mukaan epätarkoituksenmukaisesti. Myös hallituksen Itä-Karjalan politiikka tulkittiin mietinnössä virka-aseman väärinkäytöksi ja poliittisesti epätarkoituksenmukaiseksi. Mietinnön mukaan valloituspyrkimykset, joita oli esiintynyt jo ennen sodan puhkeamista 22. kesäkuuta 1941, olivat ristiriidassa Suomen oikeusperiaatteiden ja kansainvälisen oikeuden kanssa. Esimerkiksi Kivimäelle annettiin 30. toukokuuta 1941 ohje, jonka mukaan esityksessään Saksan ulkopolitiikan johdolle hänen tuli tähdentää sitä, että Suomen itärajan muuttumisen strategisesti edullisemmaksi oli toivottavaa. Mietinnön mukaan hallitus oli tavoittelemalla valloituksia Itä-Karjalassa sekä valmistautumalla niihin aiheuttanut maalle ilmeistä vahinkoa ja ylittänyt hallitusmuodossa hallituksen toiminnalle asetetut rajat. Sensuuria hallitus oli mietinnön mukaan käyttänyt ”jyrkän ristiriitaisesti laissa sille määrätyn tehtävän kanssa”. Loppuarviona Rytin henkilökohtaisesti Hitlerin kanssa tekemästä Ribbentrop-sopimuksesta mietinnössä todettiin, että sen sisältö oli ”erittäin arveluttava ja olisi todennäköisesti muodostunut maalle kohtalokkaaksi, jos se olisi pitemmän aikaa pysynyt voimassa.” Sopimus olisi myös komitean mukaan tullut alistaa eduskunnan hyväksyttäväksi, ja kun näin ei tehty, toimittiin hallitusmuodon vastaisella tavalla.²⁴

Mietintöön liittivät eriävän mielipiteen Yrjö Ruutu ja Eino Pekkala, joiden mielipide oli hallituksen toimia kohtaan mietinnön enemmistöä vielä kriittisempi. Kahdeksan juutalaisen maastakarkoitusta pidettiin mahdollisesti lainvastaisena, ja myös antikomintern-pakti olisi tullut saattaa eduskunnan hyväksyttäväksi. Kun torjuttiin rauhantarjoukset, meneteltiin hallitusmuodon vastaisesti, koska kyse oli sodasta ja rauhasta päättämisestä. Kauttakulkusopimuksen hyväksymättä jättäminen eduskunnalla oli eriävän mielipiteen mukaan paitsi virka-aseman tahallista väärinkäyttöä, myös rikoslain vastainen teko, eli virka-aseman tahallista väärinkäyttöä vakavampi rikkomus.²⁵

²⁴ Hornborgin komitean mietintö OM Hc 8 (KA).

²⁵ *Ibid.*

Komitean tehtävän rajaaminen kapeasti poliittiseen johtoon mahdollisti sotilasjohdon osuuden selvittämisen sivuuttamisen ja marsalkka Mannerheimin jättämisen tutkimusten ulkopuolelle. Mietinnössä painotettiin poliitikkojen toimien historiallisen kontekstin vaikutusta päätöksiin sen suuntaisesti, että mietinnön perusteella toimijoiden toiminta voitiin ainakin joidenkin laittomuuksien suhteen tulkita tuottamukselliseksi, ennemmin kuin tahalliseksi.²⁶ Toimijoiden syyllisyyttä lieventävinä seikkoina esitettiin mm. Neuvostoliiton alituinen painostus Suomea kohtaan ja Suomen pelko Neuvostoliittoa kohtaan, puolueettomuuden turvaamisen mahdottomuus, kansan yleinen mieliala, joka suosi valloitus suunnitelmia, sekä se, että viranomaiset näkivät Saksan avussa ja tuessa Suomen ainoan pelastautumismahdollisuuden. Lainvastaisuuksien toteamisesta huolimatta komitean kokoama aineisto osoittautui hallituksen kannalta riittämättömäksi perustaksi syytteiden nostamiseksi juuri sen vuoksi, ettei siinä yksilöity lainvastaisuuksia kenenkään viaksi, eikä osoitettu lainsäädäntöä, jonka perusteella laittomuuksista olisi voitu rangaista.²⁷

Oikeusministeri Kekkosen määräyksestä oikeuskansleri Toivo Tarjanne laati 22.7.1945 päivätyn muistion Hornborgin mietinnössä todettujen lainrikkomusten oikeudellisen käsittelyn vaihtoehdoista. Tarjanteen muistion mukaan Hornborgin aineiston perusteella Rytä ei voitaisi syyttää olemassa olevan lainsäädännön perusteella, koska hallitusmuoto rajasi presidentin syyttämismahdollisuudet epäilyksiin valtion- tai maanpetoksesta. Komitean toteamista lainvastaisuuksista kauttakulkusopimuksen solmimisessa, Itä-Karjalan politiikassa, sensuuritoiminnassa, Englannin sodanjulistukseen johdaneessa vaiheessa, Ribbentrop-sitoumuksen antamisen yhteydessä ja mahdollisesti Ahvenanmaan linnoittamista koskenutta päätöstä tehtäessä ministereitä voitaisiin Tarjanteen mukaan syyttää valtakunnanoikeudessa, mutta Tarjanne piti varsin mahdollisena, että tuomioistuimien ei pitäisi mitään näistä teoista ilmeisesti tai selvästi lainvastaisena, mikä oli langettavan tuomion edellytys. Johtopäätöksensä Tarjanne esitti, että voimassa olevan lainsäädännön perusteella olisi epätarkoituksenmukaista edetä, koska voimassa olevan lainsäädännön perusteella nostettavat kanteet todennäköisesti kaatuisivat ja juttu herättäisi valtavaa poliittista huomiota. Näin ollen tuli harkita muita mahdollisuuksia asian järjestämiseksi.²⁸

Valvontakomission painostus

Mm. Polvisen ja Tarkan mukaan Lontoossa 8.8.1945 allekirjoitettu sopimus akselivaltojen poliittisen johdon asettamisesta oikeudelliseen vastuuseen muutti valvontakomission suhtautumisen Suomen sotasyllisyysasiaan. Tä-

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 132–133; Jukka Tarkka, *Hirvuihin asia* (2009) s. 108–112.

²⁸ Tarjanteen PM Hornborgin mietinnön pohjalta. Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyllisyyden asiakirjat* (2006) s. 294–298.

män tulkinnan mukaan valvontakomissio omaksui Lontoon sopimuksen solmimisen jälkeen kannan, jonka mukaan Suomi ei voinut muodostaa poikkeusta, vaan suomalaisetkin poliitikot oli saatettava oikeudelliseen vastuuseen.²⁹ Lontoon kokouksessa määriteltiin sotarikos- ja sotarikolliskäsitteet Nürnbergin oikeudenkäyntiä varten perustettavan kansainvälisen sotilastuomioistuimen (IMT) muodostamista silmällä pitäen. Organisaation peruskirjan mukaan oli erotettava toisistaan rikokset rauhaa vastaan ja toisaalta sotarikokset sanan perinteisessä merkityksessä. Edellisiin ns. suursotarikoksiin katsottiin kuuluviksi ”1. hyökkäyssodan suunnittelu, valmistelu, aloittaminen ja käyminen; 2. kansainvälisten sopimusten ja vakuutusten vastaisen sodan suunnittelu, valmistelu, aloittaminen ja käyminen sekä 3. osallistuminen yhteiseen suunnitelmaan tai salaliittoon edellä yksilöityjen tekojen suorittamiseksi”. Sotarikoksia taas olivat teot, joihin sisältyi sodan lakien tai tapojen rikkominen.³⁰

Sotasyllisyysongelma tuli ensi kerran hallituksen esityslistalle Lontoon sopimuksen allekirjoituspäivänä 8.8.1945. Liittoutuneiden valvontakomission varapuheenjohtaja Savonenkov totesi pääministeri Paasikivelle hallituksen viivytelleen sotasyllisyysasiassa, ja ilmaisi LVK:n toivovan, että Suomi itse selvittää sotasyllisyyskysymyksen, uhaten ottaa asian hoidon pois Suomen hallitukselta, ellei ratkaisua pian tehtäisi. Pääministeri kertoi vastanneensa Suomessa tulkittuna, että 13. artikla oli tarkoittanut vain sotarikollisia ja että Suomen lainsäädäntö teki sotasyllisten tuomitsemisen vaikeaksi, koska takautuvasti vaikuttavan lain säätäminen ei soveltunut maan oikeusperiaatteisiin. Savonenkovin mukaan tällöin tulisi säätää uusi laki. LVK:n johtaja kenraalievosti Ždanov vahvisti 22.8.1945 Paasikivelle Savonenkovin kannan edustaneen Neuvostoliiton hallituksen virallista kantaa. Valvontakomissio näin ollen ohjasi hallitusta samaan suuntaan kuin Tarjanne, ja myös oikeusministeri Kekkonen siirtyi poikkeuslain kannalle viimeistään heinäkuun puolivälin jälkeen 1945.³¹ Painostuksen seurauksena Paasikivi antoi eduskunnalle lakiesityksen sotasyllisyysasiaa käsittelemään tarkoitusta erikoistuomioistuimesta 21.8.1945 ja uhkasi hallituksen erolla, ellei eduskunta sitä hyväksyisi.³²

Erityislaki sotaan syyllisten rankaisemisesta

Oikeusministeri Kekkonen lakiesitys laiksi sotaan syyllisten rankaisemisesta (ns. sotasyllisyyslaki) määritteli rikosnimikkeistön taannehtivasti ja esitti erityistuomioistuimen perustamista.³³ Esityksen mukaan syyteperusteena oli Suomen sotaan liittymisen ratkaiseva edistäminen 1941 ja rauhan estäminen

²⁹ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 136.; Jukka Tarkka, ”Sotasyllisysoikeudenkäynti (historian)tutkijan näkökulmasta” teoksessa Arne Långfors, *Isänmaan vangit* (1997) s. 82.

³⁰ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 134.

³¹ Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 170.

³² Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 135–136.

³³ Hallituksen esitys nro 54/1945 vp. laiksi sotaan syyllisten rankaisemisesta.

sodan aikana, ja sotasyylliseksi määriteltiin se, joka hallituksessa oli ratkaisevalla tavalla vaikuttanut edellä mainittuihin.³⁴ Lakiehdotuksen muotoilusta käy ilmi, että liittoutuneiden valvontakomissio oli edellyttänyt erityisen lain säätämistä välirauhansopimuksen 13. artiklan velvoitteiden täyttämiseksi. Tämä ilmenee hallituksen esityksen perusteluista sekä lakiehdotuksen normaalista poikkeavasta johtolauseesta, jonka mukaan ”Eduskunnan päätöksen mukaisesti, joka on tehty valtionpäiväjärjestyksen 67 §:ssä määrättyllä tavalla, säädetään Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasaval lain Liiton sekä Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhtyneen Kuningaskunnan välillä 19 päivänä syyskuuta 1944 tehdyn välirauhansopimuksen 13. artiklan määräysten täyttämiseksi seuraavaa:”.

Eduskunnassa lakiesitys tuli lähetekeskusteluun 23.8.1945, jolloin se meni edelleen perustuslakivaliokuntaan. Perustuslakivaliokunta pyysi sotasyyllisyyslaista lausunnon korkeimmalta oikeudelta (KKO), jonka mukaan välirauhansopimuksen 13. artikla, jossa puhuttiin nimenomaan sotarikoksista, ei velvoittanut ryhtymään hallituksen ehdottamiin toimenpiteisiin. KKO:n mukaan laki, joka tosin oli tarkoitettu säädettäväksi valtiopäiväjärjestyksen 67 §:ssä määrättyssä järjestyksessä, sisälsi niin monia ja perustavaa laatua olevia poikkeuksia hallitusmuodosta ja yleisesti hyväksytyistä oikeusperiaatteista, ettei sitä voitu oikeudelliselta kannalta pitää Suomen valtiojärjestykseen soveltavana.³⁵ Perustuslakivaliokunnan 4.9.1945 päivätyssä mietinnössä katsottiin, että ehdotettu lainsäädäntötoimi meni pitemmälle kuin mitä välirauhansopimuksen 13. artiklan velvoitteet edellyttivät. Hyväksyen periaatteessa KKO:n edellä mainitun kannan perustuslakivaliokunta kuitenkin katsoi, ettei se voinut asettua vastustamaan lain hyväksymistä, koska hallitus parhaiten tunsu ne syyt, joiden vuoksi laki oli välttämätön.³⁶ Mietinnön liitteenä oli korkeimman oikeuden ja professori Kaarlo Kairan lausunnot. 30.8.1945 päivätyssä lausunnossaan Kaira päätyi KKO:n lailla toteamaan, että sotarikoskäsitettä oli välirauhansopimuksen 13. artiklassa tulkittava rajoittavasti niin, että siihen kuuluivat ainoastaan sotarikokset perinteisessä merkityksessä, eivät ns. sotasyylliset. Kairan mukaan vaikka Lontoon sopimus koski myös ns. sotasyyllisiä, oli sotaan syllisten henkilökohtainen vastuu kansainvälisoikeudellisesti uusi asia, jota tuli tulkita rajoittavasti. Epä-

³⁴ Aikaisemmin harkinnassa oli ollut menettely, jossa syyte olisi nostettu voimassa olevien lakien mukaan poliittisten sitoumusten tekemisestä ilman eduskunnan suostumusta, kuten oli menetelty kauttakulkusopimusta ja Ribbentrop-sopimusta hyväksyttäessä. Jukka Tarkka, *Hirminen asia* (2009) s. 153–154. Tarkka pitää rauhan estämistä syllisyysperusteena Kekkonen ideana, jota ei voitu johtaa liittoutuneiden hahmottelemasta sotarikospolitiikasta. Rauhan estäminen syyteperusteena korosti Tarkan mukaan sotasyyllisyyden poliittisuutta. Useimmat poliittisin perustein sotasyyllisiksi julkisuudessa leimautuneet eivät kuuluneet hallitukseen sodan alkaessa. Syyteperusteiden rajaaminen sodan alkutilanteeseen ja sotaan liittymiseen ei siis olisi mahdollistanut monen sellaisen syyttämistä, jotka sodan jälkitilanteessa katsottiin tarkoituksenmukaiseksi syyttää. Jukka Tarkka, *Hirminen asia* (2009) s. 172, 180–182.

³⁵ KKO:n 28.8.1945 päivätyt lausunnot Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp. s. 15–17.

³⁶ Perustuslakivaliokunnan mietintö nro 40/1945 vp.

selvässä tapauksessa sopimusta oli myös tulkittava niin, että siitä aiheutuu vähemmän räsistä velvoitetulle osapuolelle.³⁷

Ždanov ilmaisi 5.9.1945 Paasikivelle Neuvostoliiton tyytymättömyyden KKO:n lausuntoon ja ilmoitti, ettei Suomen korkein oikeus voinut yksipuolisesti tulkita liittoutuneiden suurvaltojen tekemää sopimusta. Mitä taannehtivuuteen tuli, Ždanov syytti KKO:ta liittoutuneiden hyväksymien oikeusperiaatteiden arvostelemisesta, Rytin puolustamisesta sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden vaarantamisesta.³⁸

Hallituksen tehtyä asiasta luottamuskysymyksen lakiesitys hyväksyttiin toisessa käsittelyssä 8.9.1945. Ennen ratkaisevaa kolmatta käsittelyä valvontakomissio julkaisi kantansa Helsingin päivälehdissä 11.9.1945 tiedotteessa, jossa LVK totesi sekä KKO:n että perustuslakivaliokunnan tulkinneen väärin ja mielivaltaisesti 13. artiklaa, jonka tulkinta ei näille lainkaan kuulunut. Valvontakomissio ilmoitti, että 13. artikla antaa Suomelle ”oikeuden ja kaikki mahdollisuudet” pidättää ja saattaa oikeuteen sotasylliset. LVK:n tulkinnan mukaan välirauhansopimus siis syrjäytti mahdollisen ristiriitaisen lainsäädännön. Eduskunta hyväksyi lakiehdotuksen perustuslakivaliokunnan ehdottamin muutoksin kiireellisenä samana päivänä perustuslain säätämisyjärjestyksessä äänin 129–12. Tasavallan presidentti vahvisti lain 12.9.1945.³⁹

Sotasyllisyysoikeudenkäynnin välttämättömyys on ollut poleeminen aihe sotasyllisyysoikeudenkäyntiin liittyvässä keskustelussa viime vuosikymmeninä.⁴⁰ Esimerkiksi Rautkallio ja Lehtinen ovat korostaneet Kekkonen aktiivista, oma-aloitteista roolia sotasyllisyysasiassa ja argumentoineet, että sotasyllisyystuomiot olisi mahdollisesti voitu välttää.⁴¹ Tarkan mukaan Kekkonen piti sotasyllisyysoikeudenkäyntiä välttämättömänä pahana, sodan jälkeisestä poliittisesta tarpeesta nousevana ilmiönä, jonka suhteen voitajavaltojen käsitys oli yhdenmukainen, ja joka näin ollen oli toteutettava.⁴² Polvisen mukaan Lontoon sopimuksen julkistamisen jälkeen Suomen mahdollisuudet selviytyä sotasyllisyysasiassa ilman oikeudenkäyntiä eivät vaikuttaneet realistisilta.⁴³ Toisaalta yleisesti tunnustetaan, että sotasyllisyysoikeudenkäynnin toteutumiseen vaikutti paitsi Neuvostoliiton kanta, myös Suomen sisäpoliittinen painostus.⁴⁴ Selvityksessä ei ole mahdollista ottaa tarkemmin kantaa edellä mainittuun keskusteluun.

³⁷ Kaarlo Kairan 30.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle, 1945 Vp. s. 18–20. (– V.M. – Esitys N:o 54)

³⁸ Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 187–188.

³⁹ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 137–138; Jukka Tarkka, *13. artikla* (1977) s. 148–149.

⁴⁰ Henrik Meinander, *Suomi 1944* (2009) s. 380.

⁴¹ Lasse Lehtinen ja Hannu Rautkallio, *Kansakunnan Sijaiskärsijät* (2005).

⁴² Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 150–152.

⁴³ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin rauhaan* (1981) s. 136.

⁴⁴ Ks. esim. Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty* (1987); Henrik Meinander, *Suomi 1944* (2009) s. 380–381.

Oikeudenkäynti sotasyllisyysasiassa

Sotasyllisyyslaissa asetettiin erityinen tuomioistuin, sotasyllisysoikeus (SSO), johon eduskunta valitsi 14.9.1945 kaksitoista jäsentä ja varajäsenen kullekin heistä. SSO:n puheenjohtajana oli aluksi korkeimman oikeuden presidentti N.Hj. Neovius, ja hänen erottuaan terveydellisistä syistä korkeimman oikeuden presidentiksi nimitetty Oskar Möller 1.12.1945 alkaen.

Valtioneuvosto asetti 13.9.1945 oikeusneuvos Onni Petäyksen puheenjohtajana tutkijakunnan suorittamaan tutkinnan syyteratkaisussa tarpeellisten seikkojen selvittämiseksi. Selvityksen pohjalta tuli ratkaistavaksi myös, ketkä valtioneuvosto asettaisi syyteeseen. Tutkijakunta toimitti valtioneuvostolle lopullisen kertomuksensa 24.10.1945.

Valtioneuvosto teki 6.11.1945 päätöksen syyteeseen asetettavista, sen jälkeen kun oikeuskansleri Tarjanne oli 3.11.1945 antanut hallitukselle lausuntonsa Petäyksen tutkijakunnan 24.10.1945 valmistuneesta lopullisesta kertomuksesta. Valtioneuvoston päätöksen mukaan SSO:ssa oli nostettava syyte, kuten Petäyksen tutkijakunnan kertomuksessa suositeltiin, tasavallan entistä presidenttiä Risto Rytia, entisiä pääministereitä J.W. Rangellia ja Edwin Linkomiestä, entistä ulkoasiainministeriä Henrik Ramsayta, entistä valtiovarainministeriä Väinö Tannerta, entistä opetusministeriä Antti Kukkosta ja entistä apulaisvaltiovarainministeriä Tyko Reinikkaa sekä Suomen entistä lähettilästä Berliinissä T.M. Kivimäkeä vastaan. Valtioneuvosto päätti samalla kaikkien syytettävien vangitsemisesta.

Oikeudenkäynti alkoi 15. marraskuuta 1945 Säätytalossa. Syyttäjänä toimi oikeuskansleri Toivo Tarjanne. Prosessin alkuvaihe kului Tarjanteen oikeudelle esittämän materiaalin sekä kuulustelupöytäkirjojen lukemiseen. Marraskuun 17. päivänä oikeus siirsi asian käsittelyä kolmella viikolla, jotta syytetyille jäisi aikaa tutustua syyttäjän esittämään aineistoon. Samassa yhteydessä äänestyksen jälkeen tehdyllä välipäätöksellä syytetyt Tanner, Kivimäki, Kukkonen ja Reinikka päästettiin vapaalle jalalle, kun taas Rytin, Rangellin, Linkomiehen ja Ramsayn kohdalla vastaava pyyntö tuli hylätyksi.

Valvontakomissio kritisoi vapaaksi päästämispäätöstä voimakkaasti. Ždanov oli edellisenä päivänä nimenomaan varoittanut, ettei syytetyjä saanut päästää vapaalle jalalle. Nyt hän mainitsi Paasikivelle katuvansa sotasyllisyyskysymyksen jättämistä suomalaisten ratkaistavaksi. LVK:n puheenjohtaja ei tyytynyt hallituksen ripittämiseen, vaan kutsui 30.11.1945 kolmen suuren puolueen eduskuntaryhmien edustajat luokseen puhutteluun. Ždanov korosti vaikeuksien 13. artiklan täytäntöönpanossa alkaneen silloin kun sotasyllisyyttä alettiin käsitellä juridisin perustein, vaikka sen sisältö oli poliittinen. Muuallakin vastaavat oikeudenkäynnit perustuivat taannehtivaan lainkäyttöön. Kenraalieverstin mukaan LVK oli osoittanut huomattavaa ”pehmeäkätisyyttä” Suomea kohtaan asian hoidossa: Se antoi aikaa

yleisen mielipiteen kypsymiselle; se ei protestoinut, vaikka sotasyllisyyslaki laadittiin jättämällä pois maininta Suomen liittosuhteesta Saksan kanssa; se ei painostanut hallitusta laajentamaan syytettävien piiriä; se luovutti asian suomalaiselle tuomioistuimelle; eikä se vaatinut sotasyllisten vangitsemista ennen syytteiden nostamista. Kenraalileversti katsoi oikeudenkäynnin alkuvaiheen saaneen Neuvostoliitossa aikaan huonon vaikutuksen. ”Minulta on joskus kysytty, mitä tapahtuu, jos tuomiot tulevat olemaan epätydyttävät. Otetaanko asia silloin pois Suomelta? Luovutetaanko syytetyt Yhdistyneille Kansakunnille tai Neuvostoliitolle? Tämä vaara on hyvin pieni sen rinnalla, mikä silloin on edessä.”⁴⁵

Hallitus katsoi kuitenkin, ettei hallinnollisiin vangitsemisiin vastoin riippumattoman tuomioistuimen päätöstä voitu ryhtyä. Oikeuden puheenjohtajaa sen sijaan informoitiin LVK:n kannasta ja puolustuksen puheenvuorojen päätyttyä syyttäjä tuli esittämään kaikkia syytettyjä vangittaviksi. Savonenkovan hyväksyi asian ja ilmoitti pitävänsä vangitsemisen teknistä suoritustapaa toisarvoisena, kunhan lopputulos olisi oikea. Oikeuden uudessa äänestyksessä 21.12.1945 Tanner, Kivimäki ja Reinikka määrättiin uudelleen vangittaviksi, mutta Kukkonen jätettiin edelleen vapaaksi.⁴⁶

Useiden käsittelykertojen jälkeen viimeinen oikeuskäsittely pidettiin 2.2.1946, minkä jälkeen SSO ryhtyi valmistelemaan päätöstään. Sotasyllisysoikeus päätyi 16.2.1946 seuraaviin vankeustuomioihin, jotka oli määrää julistaa kaksi vuorokautta myöhemmin pidettävässä viimeisessä istunnossa: Rytin 8 vuotta, Rangell 5 vuotta, Linkomies 3 vuotta, Ramsay 2 vuotta 6 kuukautta, Tanner 3 vuotta 6 kuukautta, Kukkonen 2 vuotta ja Reinikka 2 vuotta. Kivimäki vapautettiin. Vaikka tuomioistuimen linja oli kovempi kuin mitä hallitus oli ennakoanut, rangaistukset eivät tyydyttäneet valvontakomissiota. Seuraavana päivänä 17.2.1946 LVK:n varapuheenjohtaja Savonenkovan vieraili pääministerin kotona ja kertoi saaneensa kuulla äänestyksen kulusta. Hän esitti ihmettelynsä siitä, ettei valvontakomissioon ollut otettu yhteyttä. Savonenkovan ilmoitti komission vaativan, että Rytin, Tannerin, Rangellin, Linkomiesin ja Kivimäen tuomitaan 5–10 vuoden rangaistuksiin. Ramsay, Reinikka ja Kukkonen tuli tuomita ”heidän syyllisyysasteensa mukaisesti” rangaistuksiin, jotka eivät saaneet olla vain ”symbolisia”. Jotta nämä vaatimukset voitiin täyttää, Savonenkovan määräsi, ettei tuomioita saisi julistaa 18.2.1946, kuten alun perin oli tarkoitus. LVK:n varapuheenjohtajan lausunnosta ilmeni, että hän oli ennen sen antamista ollut yhteydessä liittoutuneiden ylimpään sodanjohtoon, joten esitetyt vaatimukset olivat virallisia. Polvisen mukaan Savonenkovan näkökohdat osoittavat komission pitäneen erityisesti Tannerin ja Kivimäen tuomioita tärkeinä, kun taas Rytin ja Rangellin ensimmäisessä äänestyksessä saamat rangaistukset olivat Paasikivelle esitetyissä rajoissa.⁴⁷

⁴⁵ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin Rauhaan* (1981) s. 139–141.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 143.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 144–145.

Hallituksen epävirallisessa neuvottelussa Kekkonen esitti, että oikeutta pyydetäisiin siirtämään tuomion julistamista ja sen maallikkojäseniin yritettäisiin vaikuttaa valvontakomission vaatimusten mukaisesti. Ministereiden mukaan välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella liittoutuneilla oli oikeus esittää käsityksensä tuomioista ja hallituksen velvollisuus oli saattaa syntynyt tilanne sotasyällisysoikeuden tietoon. Helmikuun 18. päivänä 1946 pidetyssä julkisessa istunnossa sotasyällisysoikeus siirsi tuomion julistamisen 21. päivään helmikuuta.⁴⁸

Myös Englanti esitti Suomelle kantansa, jonka mukaan Neuvostoliiton vaatimat 5–10 vuoden tuomiot olivat lieviä, ja suomalaisten tulisi niihin alistua. Liian pienet tuomiot koituisivat Suomelle vahingoksi niiden Neuvostoliitossa herättämän ”hyvin epäedullisen” vaikutuksen vuoksi. Helmikuun 19. päivänä 1946 Paasikivi lähetti sotasyällisysoikeudelle kirjeen, jonka mukaan hallitus katsoi aiheelliseksi saattaa oikeuden tietoon, että tuomioiden langettamisessa olisi noudatettava välirauhansopimuksen 13. artiklassa edellytetyä yhteistoimintaa syytettyjen tuomitsemiseksi ”Liittoutuneiden Valvontakomission esittämällä pohjalla”.⁴⁹

SSO:n päätös julistettiin 21.2.1946. Siinä tuomittiin syytetyt päätöksessä kerrotuin perustein sotasyällisyylain 1 §:n nojalla virka-aseman väärinkäyttämisestä valtakunnan vahingoksi seuraaviin vapausrangaistuksiin: Ryti, asianhaarain ollessa raskauttavat, 10 vuodeksi kuritushuoneeseen ja muut vankeuteen: Rangell 6 vuodeksi, Tanner 5 vuodeksi 6 kuukaudeksi, Ramsay 2 vuodeksi 6 kuukaudeksi, Kukkonen ja Reinikka, ottaen huomioon heidän vähemmän keskeisen asemansa hallituksessa, kumpikin 2 vuodeksi sekä Kivimäki 5 vuodeksi. Samalla SSO määräsi silloin vapaana olleen Kukkonen vangittavaksi ja muut tuomitut pidettäväksi edelleen vangittavina sekä lähetti tuomitut Helsingin lääninvankilaan.

Tuomitut päästettiin rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen nojalla ehdonalaiseen vapauteen seuraavasti: Kukkonen ja Reinikka 21.19.1947, Ramsay 24.12.1947, Kivimäki 21.8.1948, Linkomies ja Tanner 21.11.1948 sekä Rangell 21.2.1949. Tasavallan presidentti Paasikivi vapautti armahduspäätöksellään 19.5.1949 rangaistuksen jäljellä olleesta osasta Rytin, joka lokakuusta 1948 oli ollut hoidettavana Kivelän sairaalassa, sekä vielä ehdonalaisessa vapaudessa olleet Linkomiehen, Kivimäen, Tannerin ja Rangellin rangaistuksensa jäljellä olleista osista.

⁴⁸ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin Rauhaan* (1981) s. 146.

⁴⁹ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin Rauhaan* (1981) s. 147–148.

III SOTASYYLLISYYSLAKI JA -PROSESSI OIKEUSVALTIOPERIAATTEIDEN VALOSSA

Seuraavaksi tarkastelemme sotasyyllisyyslakia ja -prosessia oikeusvaltioperiaatteiden valossa. Näillä periaatteilla tarkoitetaan sellaisia rikos-, prosessi- ja valtiosääntöoikeudellisia periaatteita, joiden tarkoituksena on turvata oikeudenkäytön lainmukaisuus ja oikeudenmukaisuus.

Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuuden vähimmäiskriteereinä voidaan pitää seuraavia rikoksesta syytetyn oikeuksia: Oikeus tulla pidetyksi syyttömänä, kunnes syyllisyys on näytetty laillisesti toteen; oikeus olla todistamatta itseään vastaan; oikeus saada viipymättä yksityiskohtainen tieto syytteiden sisällöstä ja perusteista; oikeus saada riittävästi aikaa ja edellytykset valmistella puolustustaan; oikeus kuulustella tai kuulustuttaa todistajia; sekä oikeus olla tulematta syytetyksi tai tuomituksi toistamiseen saman teon perusteella.⁵⁰

Vastaavien kriteereiden voidaan katsoa ainakin tärkeimmiltä osiltaan olleen voimassa sotasyyllisysoikeudenkäynnin ajankohtana.

Nykyisin kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, esimerkiksi YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa ja Euroopan ihmisoikeussopimuksessa taataan jokaiselle oikeus rehelliseen, oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa, riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä.⁵¹ Nämä kriteerit ovat vahvistuneet mm. kansainvälisten sopimusten ja julkilausumien myötä, mutta tärkeimmät oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteet olivat osa demokraattista oikeusjärjestystä myös sotasyyllisysoikeudenkäynnin aikoihin.

Rikosoikeudenkäyttöä rajoittavat useat oikeusvaltiolliset periaatteet, joista keskeisin on *laillisuusperiaate* eli *legaliteettiperiaate*. Sen katsotaan koskevan kaikenlaista oikeudenkäyttöä, mutta tiukimmin laillisuusperiaatetta noudatetaan juuri rikosoikeudessa.

Nulla poena sine lege -periaate eli rikosoikeudellinen laillisuusperiaate koostuu useista eri periaatteista. Lähtökohtana on, että jokaisen tuomitun rangaistuksen tulee perustua kirjoitettuun lakiin. Tuomarin täytyy noudattaa kyseessä olevaa rangaistussäännöstä sekä rangaistuslajin että rangaistuksen määrän nojalta. Sama asia voidaan ilmaista myös kieltona mennä lain ulkopuolelle (*praeter legem* -kielto). Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen katsotaan estävän rangaistussäädöksen analogisen tulkinnan syytetyn vahingoksi. Nämä säännöt koskevat ensisijaisesti tuomioistuinta.

⁵⁰ Laura Ervo, *Oikeudenmukainen oikeudenkäynti* (2005) s. 12.

⁵¹ *Encyclopedia juridica fennica* IV Rikosoikeus- ja prosessioikeus (1995) s. 366,580.

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate sisältää myös kaksi lähinnä lainsäätäjää koskevaa sääntöä. Lainsäätäjään kohdistuvana taannehtivan rikoslain kielto tarkoittaa kieltoa säätää sellaista lakia, joka liittäisi ennen lain voimaantuloa tapahtuneisiin tekoihin uusia tai ankarampia, tekijän kannalta kielteisiä rikosoikeudellisia seurauksia (*taannehtivuuskielto*). Lainsäätäjää sitoo myös sääntö, jonka mukaan lainsäädännön tulee olla riittävän täsmällistä sekä selvää ja ymmärrettävää (*epätäsmällisyyskielto*).⁵²

Rikosoikeusjärjestelmän oikeudenmukaisuuden tärkeimpinä arviointiperusteina pidetään mielivallan välttämistä sekä yhdenvertaisuuden ja ennustettavuuden periaatteita.

Yhdenvertaisuusperiaatteen mukaan ”ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä” (nykyisen perustuslain 6 §). Rikosoikeuden yleisen osan rangaistuksen mittaamista koskevissa normeissa vuorostaan säädetään, että tuomioistuimen on rangaistusta mitattaessa kiinnitettävä erityistä huomiota oikeuskäytännön yhtenäisyyteen.

Syylisyysperiaatteen mukaan syylisyysmoite ja rangaistus ovat oikeutettuja vain tilanteissa, joissa tekijä olisi voinut toimia toisin, tai häneltä olisi kohtuudella voitu edellyttää toisenlaista suhtautumista. Syylisyysperiaate näkyy useissa rikoslain vastuusäännöksissä, syyntakeisuusvaatimuksessa, syyksiluettavuusperiaatteissa sekä vastuuvapausperusteissa.

Suhteellisuusperiaate asettaa rajat rangaistuksen määrälle. Rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen sekä teosta ilmenevään tekijän syylisyyteen.

Rikosoikeusprosessissa on myös vallalla *syyttömyysolettama* ja syyttömän suojelun periaate (*in dubio pro reo* -sääntö). Syyttömyysolettaman mukaan jokaista rikoksesta epäiltyä tai syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syylisyytensä on lopullisesti vahvistettu laillisessa oikeusmenettelyssä.

Oikeusvarmuudella tarkoitetaan oikeudellisten ratkaisujen ennakoitavuuden vaatimusta osana laajempaa oikeusturvan käsitettä. Oikeusvarmuus edellyttää, että ratkaisut ovat selkeitä ja yhdenmukaisesti sovellettavissa. Oikeusturvaodotus edellyttää ennakoitavuuden ohella myös ratkaisun sisällöllistä oikeellisuutta. Nykykäsityksen mukaan rikosoikeudellisen kontrollikoneiston tulisi täyttää ennen kaikkia oikeusturvan ja ihmisoikeuksien suojelun asettamat vaatimukset.⁵³

⁵² Dan Frände, *Den Straffrättsliga legalitetsprincipen* (1989); *Encyclopedia juridica fennica* IV Rikosoikeus- ja prosessioikeus (1995) s. 304–305; Risto Eerola, ”Taannehtivan rikoslain kiellosta Suomen valtiosääntöoikeudessa” teoksessa Lars D. Eriksson et al. (toim.) *Juhlajulkaisu Antero Jyränki* (1993) s. 7–21.

⁵³ *Encyclopedia juridica fennica* IV Rikos- ja prosessioikeus (1995) s. 366,580.

Keskeistä on myös *oikaistavuus*: muodollisesti tai aineellisesti virheelliset ratkaisut tulee voida oikaista syytetyn eduksi.

Oikeudenmukaisuusperiaatteisiin liittyvät myös vaatimus kohtuudesta, humanisuudesta ja ihmisarvoisesta kohtelusta.⁵⁴

1. Sotasyylisyyslaki

Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain perustelulausumassa selostetaan lain kansainvälisoikeudellinen tausta sekä perustuslain säätämisyjärjestyksestä edellyttäneet seikat, nimittäin poikkeama lakien taannehtivuuskiellosta ja kiellosta asettaa satunnaisia tuomioistuimia. Näiden osalta todetaan perustelulausumassa nimenomaan, että poikkeamat aiheutuivat esityksen antamiseen vaikuttaneista syistä. Ko. perustelulauselman sisällöstä äänestettiin. Hyväksytyyn perustelulauselman otettiin perustuslakivaliokunnan mietinnön alkupuoli sellaisenaan. Lakiehdotuksen kolmannessa käsittelyssä 11.9.1945 edustaja Lauri Kaijalainen ehdotti mietintöön otettavaksi seuraavan kappaleen: ”Siihen nähden, että Hallitus, jolla on parhaat mahdollisuudet ottaa varteen kaikki asiaan vaikuttavat seikat, on pitänyt ehdotettua lakia välirauhansopimuksen puheena olevan artiklan velvoitusten täyttämistä varten välttämättömänä, Eduskunta ei ole katsonut voivansa hylätä lakiehdotusta sen sisällyksestä ja poikkeuksellisesta luonteesta huolimatta.” Asiasta äänestettyä perustelulausuma hyväksyttiin edustaja Kaijalaisen ehdottamassa muodossa.⁵⁵

Lain johtolauseessa lausutaan, että laki oli säädetty välirauhansopimuksen 13 artiklan määräysten täyttämiseksi. Koska johtolause on lain osa, sillä on merkitystä myös lain tulkinnan taustatekijänä, tässä tapauksessa siinä suhteessa, miten SSO:n oli sovellettava lakia.⁵⁶

Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain (890/45) 1 § 1 momentissa määritellään sen asiallinen soveltuvuus: ”Joka ratkaisevalla tavalla on vaikuttanut Suomen joutumiseen sotaan vuonna 1941 Sosialististen Neuvostotasavaltain Liittoa taikka Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhtynyttä Kuningaskuntaa vastaan tai estänyt sodan aikana rauhan aikaansaamista, tuomittakoon virka-aseman väärinkäyttämisestä valtakunnan vahingoksi vankeuteen enintään kahdeksaksi vuodeksi taikka, jos asianhaarat ovat raskauttavat, kuritushuoneeseen määrääjäksi tai elinkaudeksi.”

Lain 2 §:n mukaan tuossa laissa tarkoitetut syytteet käsitteli erityinen sotasyylisyysoikeus. Siihen kuului puheenjohtajana korkeimman oikeuden presidentti ja jäsenenä korkeimman hallinto-oikeuden presidentti, Helsingin

⁵⁴ Ks. lisää yllä mainituista periaatteista esim. *Rikosoikeus* (2008) s. 70–71.

⁵⁵ Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista (1992). Tästä lähtien käytetään nimitystä oikeuskanslerin päätös (1992).

⁵⁶ Oikeuskanslerin päätös (1992).

yliopiston lainopillisen tiedekunnan professori, jonka, sekä varamiehen, tiedekunta valitsi keskuudestaan, sekä kaksitoista muuta jäsentä, jotka varajäsenineen eduskunnan valitsijamiesten oli valittava suhteellisilla vaaleilla.

Lain 3 §:n mukaan syytteen nostamisesta määräsi valtioneuvosto hankittuun asiasta oikeuskanslerin lausunnon. Lain 4 §:ssä säädettiin, että syytettä ajoi oikeuskansleri tai hänen määräämänsä henkilö. Syytteen nostamisesta säädettiin 5 §:ssä, että oikeus syyttää raukesi, jollei valtioneuvosto vuoden 1945 aikana määrännyt syytettä nostettavaksi.

Lain 7 § 1 momentin mukaan oli, mikäli kysymyksessä olevassa laissa ei toisin säädetty, sotasyllisysoikeuteen nähden soveltuvin osin noudatettava, mitä valtakunnanoikeuden ja sen puheenjohtajan toiminnasta on voimassa.

Lain 8 § 2 momentissa säädettiin, että tuomittujen armahtamisesta oli voimassa, mitä tasavallan presidentin armahdusoikeudesta on hallitusmuodossa yleisesti säädetty.

Lain taannehtivuus

Sotasyllisyyslain perusteella sodan syttymistä edistänyt toiminta oli tuomittavaa, vaikka se ei ollut Suomen lakien vastaista tapahtuma-ajankohtana. Ongelmallisimpana oikeusvaltioperiaatteiden näkökulmasta on pidetty nimenomaan sitä, että laki sotaan syyllisten rankaisemisesta rikkoo taannehtivuuskieltoa.⁵⁷ Legaliteettiperiaate eli laillisuusperiaate oli vuonna 1945 voimassa lähinnä taannehtivuuskiellon ja praeter legem -kiellon muodossa.⁵⁸ Ennen vuoden 1995 perustuslain muutosta taannehtivuuskieltoa ilmensi lainsäädännössämme vuonna 1889 rikoslain voimaanpanemisesta annetun lainluonteisen asetuksen 3 §:n säännös lievemman lain soveltamisesta lain muututtua ennen tuomiota. Taannehtivuuskielto oli sotasyllisyyslain ja sotasyllisyysprosessin aikana kuitenkin voimassa myös tapaoikeutena, joka oli saanut perustuslaillisen velvoittavuuden.⁵⁹ KKO:n vuoden 1945 lausunnon mukaan oli ko. ajankohtana katsottava myös hallitusmuodon 6 §:n perusteella, jossa säädettiin, että kansalaiset ovat turvatut mm. kunnian ja henkilökohtaisen vapauden puolesta, ettei rangaistusta, joka sisältää olennaisen kajoamisen näihin oikeushyödykkeisiin, voida säätää teosta, joka sen tapahtuma-aikana ei ollut lailla kielletty.⁶⁰

⁵⁷ KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp; oikeuskanslerin päätös (1992).

⁵⁸ Dan Frände, *Den Straffrättsliga legalitetsprincipen* (1989) s. 5–17.

⁵⁹ KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp s.16; Dan Frände, *Den Straffrättsliga legalitetsprincipen* (1989) s. 20; Risto Eerola ”Taannehtivan rikoslain kiellosta Suomen valtiosääntöoikeudessa” teoksessa Lars D. Eriksson et al. (toim.), *Juhlajulkaisu Antero Jyränki* (1993) s. 7–21.

⁶⁰ KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp s. 16.

On huomioitava, että taannehtivuuden kiellon sisältävä sääntö oli tiedossa valmisteltaessa ja säädettäessä lakia sotaan syyllisten rankaisemisesta. Se on nimenomaan ollut eräs syy siihen, että laki säädettiin perustuslain säätämisestä valtiopäiväjärjestyksen 67 §:ssä määrätystä järjestyksessä. Menettelyn lainsäädännöllisenä oikeusperustana on hallitusmuodon 95 § 1 momentin säännös. Lain johtolauseessa lausuttiin julki taannehtivuuden asiallinen peruste eli se, että laki oli säädetty välirauhansopimuksen 13 artiklan määräysten täyttämiseksi.⁶¹

Tasavallan presidentin ja hallituksen jäsenien syyttäminen

Sotaan syyllisten rankaisemisesta annettu laki edellytti tasavallan presidentin panemista syytteeseen toiminnasta, jota ei voitu pitää maanpetoksena, vaikka ko. ajankohtana voimassa olleen hallitusmuodon 47 §:n perusteella tasavallan presidentin virkatoimissaan tekemistä virheistä voitiin nostaa syyte vain, mikäli kyseessä oli maanpetos. Mainitulla säännökselle tahdotaan suojella presidenttiä vähäisemmästä virkavirheestä seuraavalta vastuulta. Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain 1 § 2 momentti, jossa mahdollistettiin tasavallan presidentin ja valtioneuvoston jäsenen tuomitseminen lain 1 § 1 momentin mukaisista teoista, siis tarkoitti sekin poikkeusta siitä periaatteesta, ettei rikoslaille saa antaa taannehtivaa vaikutusta.⁶² Vaikeutetun säätämisyjärjestyksen käyttämisen perusteluksi voi esityksessä lukea myös poikkeamisen tasavallan presidentin ja valtioneuvoston jäsenten rikosoikeudellista virkavastuuta rajoittavista säännöksistä.⁶³

Tilapäistuomioistuin

Sotasyyllisyyslain 2 §:ssä asetettiin erityinen tuomioistuin, SSO, laissa määriteltäviä prosessia varten. SSO oli tilapäisoikeusistuin, mikä oli ristiriidassa hallitusmuodon 60 §:n kanssa. Silloisen HM 60 § 2 momentissa säädettiin kiellosta asettaa satunnaisia tuomioistuimia. Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan voitiin lakiesityksen poikkeuksellisen luonteen vuoksi kuitenkin pitää perusteltuna, ettei siinä tarkoitettuja asioita annettu säännöllisten tuomioistuinten käsiteltäviksi.⁶⁴

Poikkeamat HM 47 ja 59 pykälistä – oikea tuomioistuin

Hallitusmuodon 47 §:n mukaan presidentin virkatoimessa tekemästä virheestä nostettavaa kannetta oli ajettava KKO:ssa ja hallitusmuodon 59 §:n mukaan ministeriin kohdistuvaa samanlaista kannetta on ajettava valtakun-

⁶¹ Oikeuskanslerin päätös (1992).

⁶² KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp s. 16

⁶³ Risto Eerola ”Taannehtivan rikoslain kiellosta Suomen valtiosääntöoikeudessa” teoksessa Lars D. Eriksson et al.(toim.), *Juhlajulkaisu Antero Jyränki* (1993) s. 8.

⁶⁴ Perustuslakivaliokunnan mietintö nro 40/1945 vp. s. 2.

nanoikeudessa. Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain 2 §:n säännös, jonka mukaan perustettiin erityistuomioistuin sotasyällisyysprosessia varten, siis poikkesi myös näistä hallitusmuodon säännöksistä.

Syytteen nostaminen

Poikkeava järjestely oli myös se, että syytteen nostamisesta päätti valtioneuvosto. Väli­rauhansopimuksen sopimusmääräykset kuitenkin velvoittivat erityisesti maamme hallitusta tekemään voitavansa sopimuksen täyttämiseksi. Väli­rauhansopimuksen sopijapuolena valtioneuvosto myös kantoi erityistä vastuuta sotaan syyllisten rankaisemisesta liittoutuneiden valtojen edellyttämin tavoin.⁶⁵

2. Sotasyällisyystuomioistuimen erityisluonne

Silloisen hallitusmuodon 2 § 4 momentin mukaan tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet, ylimmässä oikeusasteessa korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus. Lisäksi on säädetty 25.11.1922 annettu laki valtakunnanoikeudesta. Hallitusmuodon 13 §:ssä säädettiin, että Suomen kansalaista ei saa tuomita muussa oikeudessa kuin siinä, jonka alainen hän lain mukaan on. Hallitusmuodon 60 § 2 momentissa kiellettiin satunnaisen tuomioistuimen asettaminen.

Sotasyällisyys­oikeuden erityisluonne todetaan jo hallituksen esityksessä laiksi sotaan syyllisten rankaisemisesta. SSO oli siis vain sotaan syyllisten rankaisemisesta annetussa laissa tarkoitettuja syytteitä käsittelemään asetettu poikkeusluontoinen tuomioistuin. Sotaan syyllisten rankaisemisesta annettu laki säädettiin valtiopäiväjärjestyksen 67 §:ssä säännellyssä perustuslain säätäm­isjärjestyksessä myös juuri siksi, että SSO oli hallitusmuodon 60 § 2 momentin säännöksestä poikkeavasti vain sotasyällisyys­oikeudenkäyntiä varten asetettu tuomioistuin.⁶⁶

Johtavana ajatuksena hallitusmuodon tasavallan presidenttiä ja valtioneuvoston jäsenen syyttämistä koskevissa säännöksissä oli, että tasavallan presidenttiin kohdistuva syyte oli käsiteltävä sellaisessa tuomioistuimessa, jonka kokoonpanoon poliittiset näkökohdat eivät vaikuta. Myös tuomioistuimessa, jossa valtioneuvoston jäsentä vastaan ajettava syyte käsitellään, sanotunlaisilla näkökohdilla ei saanut olla ratkaisevaa vaikutusta. Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain mukaan sotasyällisyys­oikeuteen kuului 15 jäsentä, joista eduskunta valitsi 12. Näin ollen enemmistö, neljä viidesosaa jäsenistä, oli eduskunnan valitsemia. Laki siis mahdollisti sen,

⁶⁵ Oikeuskanslerin päätös (1992).

⁶⁶ Oikeuskanslerin päätös (1992).

ettei perustettava tuomioistuin ollut riippumaton, kuten hallitusmuodon 2 §:ssä edellytettiin.⁶⁷

SSO:n kokoonpano muistutti valtakunnanoikeuden kokoonpanoa. Kummasakin tuomioistuimessa oli virka-asemansa perusteella määräytyviä lakimiesjäseniä sekä eduskunnan valitsevia jäseniä. Jälkimmäisten suhteellinen osuus oli kuitenkin suurempi SSO:ssa.

SSO asetettiin sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain 2 § 2 momentissa säädettyssä järjestyksessä, eli muodollisesti sen perustana olevan lain säännöksiä noudattaen.

3. Sotasyyllisyysoikeudenkäynti

Syytteet

Syytekirjelmässä esitutinnan tulokset oli tiivistetty seuraavaan seitsemään syytekohtaan:

1. Hallitus jätti talvisodan jälkeen maan ”ulkopolitiikkaankin vaikuttavalta asennoitumiselta” sodan aikaiselle kannalle. Se myös salli saksalaisen sota-voiman asettumisen maahan.
2. Hallitus antoi ”sodanjulistuksen veroisen toteamuksen” maan joutumisesta sotaan Neuvostoliiton kanssa ja salli Moskovan rauhassa menetettyjen alueiden sekä Itä-Karjalan valtauksen.
3. Hallitus aiheutti toiminnallaan diplomaattisuhteiden katkeamisen Englannin kanssa ja sai maat ajautumaan sotatilaan vastaamalla taitamattomasti Englannin esittämään uhkavaatimukseen.
4. Hallitus torjui USA:n elokuussa ja lokakuussa 1941 tarjoamat mahdollisuudet päästä kosketukseen Neuvostoliiton kanssa rauhan aikaansaamiseksi.
5. Hallitus tiedotti USA:n 20.3.1943 tekemän rauhanaloitteen Saksalle, mikä aiheutti, että se ei johtanut tulokseen. Lisäksi hallitus jätti muutenkin käyttämättä hyväkseen rauhan aikaansaamiseen tarjoutuneet tilaisuudet.
6. Hallitus ei antanut kevättalvella 1944 Moskovaan lähettämilleen rauhan-neuvottelijoille riittäviä valtuuksia ja aiheutti passiivisuudellaan neuvotte- luiden katkeamisen.
7. Hallitus suositteli kesällä 1944 presidentille sitoumuksen antamista Sak- salle siitä, että Suomi ei tee erillisrauhaa ja presidentti Ryti antoi tällaisen si- toumuksen omissa nimissään 26. kesäkuuta 1944.⁶⁸

Syytekohdista 1 ja 2 koskivat Suomen sotaan joutumiseen vaikuttamista rat- kaisevalla tavalla, kohdat 4–7 rauhan aikaansaamisen estämistä ratkaisevalla

⁶⁷ KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp.

⁶⁸ Sotasyyllisyysoikeudenkäynnin tuomio, Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyyllisyyden asia- kirjat* (2006) s. 631–641.

tavalla, ja kohta 3 osittain molempia. Syytekirjelmässä pääpaino oli siis rauhan estämisellä.

Syytekirjelmän mukaan vastaajat olivat syyllisiä näihin tekoihin ja laiminlyönteihin seuraavasti: Ryti kohtiin 1–7. Lisäksi hän oli toukokuussa 1941 suostunut Suomen ja Saksan välisiin sotilasneuvotteluihin ja oli näin ollen selvillä sotilaallisista yhteistyö suunnitelmista; Rangell kohtiin 1–4; Linkomies kohtiin 5–7; Ramsay kohtiin 5–7; Tanner kohtiin 5–6 sekä kohtaan 3 Englannin uhkavaatimusta koskevalta osalta. Lisäksi Tanner oli julkisissa puheissaan tähdentänyt rauhan mahdolluutta ja viivyttänyt siten sodan päättymistä; Kukkonen kohtiin 1, 2 ja 4 sekä kohtaan 3 Englannin uhkavaatimusta koskevalta osalta; Reinikka kohtiin 5–7; Kivimäki oli allekirjoittanut syyskuussa 1940 saksalaisten joukkojen kauttakulkusopimuksen, johon ei sisältynyt rajoituksia kuljetusten määrästä sekä sopimuksen voimassaoloajasta. Lisäksi Kivimäki oli suositellut Suomen liittymistä kolmivaltasopimukseen.

Linkomiehen, Ramsayn ja Reinikan kohdalla syyte seurasi siis pelkästään rauhan estämisestä ratkaisevalla tavalla, ja rauhan estämisellä oli ratkaiseva paino myös Tanneria koskevien syytteiden osalta.

Syytteet asetettiin pitkälti Onni Petäyksen johtaman tutkijakunnan suorittaman tutkinnan perusteella. Tutkijakunnan lausunto keskittyi sodanaikaisten muotovirheiden käsittelyyn ja niiden oikeudelliseen merkitykseen. Petäyksen tutkijakunnan mukaan ulkopolitiikan johto kyseessä olevana ajankohtana keskittyi presidentille ja valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnalle, minkä perusteella tutkijakunta katsoi poliittiseen johtoon kuuluvina kulloinkin kysymyksessä olevaan rangaistavaan toimintaan syytäiksi tasavallan presidentin ja ulkoasiainvaliokunnan jäsenet, poikkeuksena kuitenkin ulkoasiainvaliokunnan jäsenenä 22.8.1940–22.5.1942 toimineen ministeri Mauno Pekkalan sillä perusteella, että asiakirjojen mukaan Pekkala oli olennaisissa kysymyksissä ollut toisella kannalla kuin ulkoasiainvaliokunnan muut jäsenet tai valtioneuvoston enemmistö. Tutkijakunta katsoi myös Tannerin kuuluneen ”vastuunalaiseen poliittiseen johtoon” silloin kun johto, saattamatta Ison-Britannian uhkavaatimusta 28.11.1941 eduskunnan käsiteltäväksi, jätti tekemättä voitavansa Ison-Britannian sodanjulistuksen estymiseksi.⁶⁹

Tarjanteen Petäyksen tutkijakunnan kertomuksesta antaman lausunnon mukaan oli kuitenkin tulkinnanvaraista, voitiinko Tannerin julkisia puheita rauhanpyrkimyksiä vastaan pitää virka-aseman väärinkäyttämisenä, koska niitä ei pidetty valtioneuvoston jäsenen ominaisuudessa. Tarjanteen mukaan Kivimäen kohdalla raskauttavinta oli, että hän hyväksyi 22.9.1940 päivätyn sopimuksen sanamuodon, johon ei sisältynyt rajoituksia aikaan eikä kuljettavien sotatarvikkeiden ja miehistön määrään nähden ja joka siten muodollisesti oikeutti ”jatkuvan ja rajoittamattoman joukkojen ja sotatarvikkei-

⁶⁹ Onni Petäyksen mietintö 24.10.1945. OKV sotasyllisyysoikeuden asiakirjat 1945/1432. Ea 166 (KA).

den kuljetuksen”. Tähän nähden Kivimäki voitiin asettaa syytteeseen siitä, että hän oli ratkaisevalla tavalla vaikuttanut Suomen joutumiseen sotaan.⁷⁰

Polvisen mukaan tutkijakunnan työtä johti käytännössä Kekkonen, joka ohjasi sen painopisteen siviilijohtoon.⁷¹ Tutkijakunnan työssä keskeisimpiä aiheita olivat kauttakulkusopimuksen synty ja Ribbentrop-sopimus. Tutkijakunta selvitti myös sotatilan jatkumista ja ylipäällikkyyttä. Tarkan mukaan aihepiirin jakauma osoittaa tutkijakunnan pitäneen tehtäväänsä poliittisena, vaikkakin Petäys keskittyi sellaisiin Saksan ja Suomen yhteishankkeisiin, jotka olivat sekä poliittisesti ongelmallisia sodan jälkeisessä tilanteessa että muodollisesti virheellisiä.⁷² Tutkijakunta kuuli Kivimäkeä lukuun ottamatta kaikkia lopulta syytteen saaneita.⁷³

Tutkijakunnan lopullisen selvityksen mukaan eniten syyllisiä olivat presidentti Ryti ja puolustusministeri Walden sekä pääministeri Rangell, ulkoministeri Witting ja opetusministeri Kukkonen, jotka olivat tutkijakunnan selvityksen mukaan muodostaneet Suomen hallituksen tosiasiallisen poliittisen johdon keväällä ja kesällä 1941, jätettyään sitä ennen valtion Moskovan rauhanteosta huolimatta ulkopoliittikkaankin vaikuttavalta asennoitumiselta osaksi sodanaikaiselle kannalle, täten tutkijakunnan mukaan rikkoen hallitusmuodon 30 pykälää. Tutkijakunnan selvityksen mukaan Rangellin hallituksen ulkoasiainvaliokunnan jäsenet sekä presidentti Ryti olivat vaikuttaneet ratkaisevasti Suomen sotaan joutumisen osallistumalla päätöksiin, jotka koskivat sotatilan jatkamista, kauttakulkusopimuksen solmimista ja valvontaa, sodan alkamista, Itä-Karjalan politiikkaa sekä Englannin sodanjulistukseen johtanutta kehitystä. Lisäksi Ryti ja Walden olivat tutkijakunnan mukaan osallistuneet rauhan estämiseen diplomaattisten aloitteiden ja Ribbentrop-sopimuksen käsittelyssä. Tutkijakunta päätteli myös Linkomiehen, Ramsayn ja Reinikan syyllistyneen rauhan estämiseen. Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan jäsenten syyttäminen muodollisin perustein oli yksinkertaista, mutta ongelmallisempaa oli löytää syyteperusteet Tannerille ja Kivimäelle, joiden syyttämistä valvontakomissio vaati. Tanner ei ollut hallituksessa kauttakulkusopimusta laadittaessa eikä sodan alkaessa, ja hallituksen jäsenenä ollessaan hän oli vastustanut Ribbentrop-sopimusta ja Itä-Karjalan liittämistä Suomen valtionalueeseen. Kivimäki taas oli ollut hallituksen tahtoa toteuttava virkamies enemmän kuin päätöksentekijä. Tanner oli kuitenkin Petäyksen selvityksen mukaan vaikuttanut Englannin sodanjulistukseen ja rauhanaloitteiden raukeamiseen sekä viivyttänyt rauhan syntyä julkisilla puheillaan. Kivimäen syyksi selvityksessä luettiin osallisuus kauttakulkusopimuksen solmimiseen, sodan alkamiseen, rauhanaloitteiden torjumiseen sekä hallituksen harhauttaminen Saksan voimavaroja yliarvioivilla arvioilla.⁷⁴

⁷⁰ Tarjanteen lausunto 3.11.1945 OKV 1945/1432. Ea 166 (KA).

⁷¹ Tuomo Polvinen, *J.K. Paasikivi* (1999) s. 198.

⁷² Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 201–202.

⁷³ *Ibid.*, s. 198–199.

⁷⁴ Petäyksen mietintö 24.10.1945. OKV 1945/1432. Ea 166 (KA).

Oikeuskansleri Tarjanne puolsi Petäyksen selvityksen mukaista syytettyjen listaa lausunnossaan hallitukselle 3.11.1945.⁷⁵ Syytepäätös esiteltiin hallituksen istunnossa 6.11.1945 ja hallitus päätti yksimielisesti nostaa syytteet tutkijakunnan selvityksen esittämällä tavalla Rytiä, Rangellia, Linkomiestä, Tanneria, Kivimäkeä, Ramsayta, Kukkosta ja Reinikkaa vastaan.

Asian esiteltyt oikeusministeriön kansliapäällikkö Reino Kuuskoski liitti pöytäkirjaan eriävän mielipiteen, jonka mukaan hän vastusti Kivimäen, Tannerin, Kukkosen ja Reinikan syyttämistä. Kuuskosken mukaan lainsäätäjän tarkoitus oli rajoittaa syytettyjen piiri mahdollisimman suppeaksi. Tätä Kuuskosken mukaan tuki se, että eduskunnan vastauksessa lakiin sanontaa ”ratkaisevalla tavalla” oli eduskunnan mukaan tulkittava ahtaasti. Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan syytettävien piiri oli rajoitettava niihin, jotka kaikkein ratkaisevimmin olivat vaikuttaneet asiain kulkuun, ja tällä Kuuskosken mukaan tarkoitettiin sitä, että henkilön toiminta on ollut välittömässä syy-yhteydessä vaikutuksen syntymiseen.⁷⁶

Kuuskosken mukaan Kivimäen viaksi luettujen kauttakulkusopimusten poliittiset seuraukset johtuivat ennemminkin kauttakulkusopimuksen soveltamistavasta eivätkä sopimuksen solmimisesta sinänsä. Ja kun syyte sotasyllisyysoikeudessa oli Kuuskosken mukaan tyypillinen ministerisyyte, oli sen ulottaminen virkamieheen, jota ei voitu lukea valtion poliittisesti vastuunalaisiin johtajiin, arveluttavaa. Kukkonen puolestaan ei kuulunut hallituksen sisärenkaaseen vaan ulkoasiainvaliokuntaan, joka tutkijakunnan selvityksen mukaan oli valmisteleva, ei päättävä elin. Kukkosen osalta Kuuskoski oli sitä mieltä, että tällä ei tavallisena ulkoasiainvaliokunnan jäsenenä ilmeisesti ollut mahdollisuutta vaikuttaa sotatilan suhteen. Tanner vuorostaan ei kuulunut hallitukseen sodan syttyessä eikä ulkoasiainvaliokuntaan Englannin sodanjulistuksen aikana ja hallituksessa ollessaan vastusti Ribbentrop-sopimusta. Tannerin ministeritehtäviensä ulkopuolella pitämät puheet eivät kansliapäällikön mukaan voineet olla sellaista ratkaisevalla tavalla sodan syntymiseen vaikuttamista, jota sotasyllisyyslaki tarkoitti. Kansliapäällikön mielestä myös Reinikan syyllisyys oli niin lievää, ettei syyteperusteita ollut. Tämä oli ollut hallituksessa vasta vuodesta 1943 alkaen, ja hänen syykseen voitiin Kuuskosken mielestä lukea vain rauhan estäminen. Kuuskoski piti myös hyvien oikeustapojen vastaisena sitä, että tutkijakunnan kertomuksessa jo kuolleiden presidentti Kyösti Kallion, ulkoministeri Rolf Wittingin ja vaikeasti sairaan puolustusministeri Rudolf Waldenin syyllisyyttä oli tutkittu, ilman että heitä oli voitu kuulla.⁷⁷

Kansliapäällikkö esitti eriävän mielipiteen myös hallituksen päätökseen vangita välittömästi syytteeseen joutuvat. Hänen mukaansa rikoslain säätämiä vangitsemisperusteita ei ollut, ja oli lisäksi kyseenalaista, voisiko val-

⁷⁵ Tarjanteen lausunto hallitukselle 3.11.1945. OKV 1945/1432. Ea 166 (KA).

⁷⁶ Kuuskosken eriävä mielipide hallituksen päätökseen. Valtioneuvoston pöytäkirjat 6.11.1945. OM Ca 46 (1945).

⁷⁷ *Ibid.*

tioneuvosto tehdä tällaista päätöstä, vaikka rikoslain mukaiset edellytykset olisivat olemassa.⁷⁸

Vaikuttaa siltä, että syytteeseen asetettiin lähinnä sen perusteella, mitä sodan jälkeinen ulko- ja sisäpoliittinen tilanne tuntui vaativan. Sotilastehtävissä ja virkamiehinä toimineet jäivät syytteittä, vaikka heidän vaikutuksensa ulkopoliitiikkaan oli ollut huomattava. Ainoa poikkeus oli Kivimäki, jota itse asiassa syytettiin virkavaltuuksiensa ylittämisestä.⁷⁹ Erityislaki, jossa syyteperusteet yksilöitiin, mahdollisti sotilaiden, mukaan lukien Mannerheimin rajaamisen ulkopuolelle.⁸⁰

Oikeusvaltiollisen yhdenvertaisuusperiaatteen mukaan oikeusprosesseja on laitettava vireille samanlaisista teoista yhtäläisten kriteerien nojalla. Sotasyllisyyslain säätämishetkelläkin voimassa olleen syytettä koskevan legaliteettiperiaatteen mukaan syytteeseen on asetettava minkäänlaisia tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia huomioimatta kaikki ne henkilöt, joiden syyllisyys on todennäköinen.⁸¹

Sotasyllisyyssoikeudessa ei mitä ilmeisimmin syytetty kaikkia niitä, joita yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti olisi tullut syyttää. Sotasyllisyyssoikeudenkäynnissä syytettävien henkilöiden piirin rajaaminen tapahtui kuitenkin lain taustalla olleet ulkopoliittiset näkökohdat huomioon ottaen tehtynä poliittisluonteisena ratkaisuna, mikä ilmenee myös siitä, että lain 3 §:n mukaan valtioneuvosto määräsi syytteen nostamisesta.⁸² Perustuslakivaliokunnan mietinnönkin mukaan ko. lain kohtaa tuli tulkita niin, että valtioneuvostolla oli oikeus lähinnä poliittisten tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien mukaan rajoittaa syytteiden nostamista.⁸³

Puolustus

Sotasyllisyyssoikeudenkäynti oli julkinen.

Sotasyllisyyssoikeudenkäynnissä esitettiin syytteitä tukenut oikeudenkäyntiaineisto rikosoikeudenkäynnissä silloin noudatettavana olleen lain mukaisessa järjestyksessä ja syytetyillä oli tilaisuus vastata syytteisiin sekä puolustautua. SSO:lle jätettiin oikeudenkäynnin kestäessä laaja asiakirjaineisto, jossa oli kuitenkin myös sellaista materiaalia, jota todistajanlausunnoissa ei voitu esittää.⁸⁴

⁷⁸ Jukka Tarkka, *Hirnuinen asia* (2009) s. 212.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 328.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 171.

⁸¹ Perustuslakivaliokunnan mietintö nro 40/1945 vp. s. 3.

⁸² Oikeuskanslerin päätös (1992).

⁸³ Perustuslakivaliokunnan mietintö nro 40/1945 vp. s. 3.

⁸⁴ Oikeuskanslerin päätös (1992).

Syytettyjen puolustus oli järjestetty tyydyttävästi: Heillä oli oikeusavustajat ja heille varattiin tilaisuus vastata esitettyihin syytteisiin sekä esittää vastanäyttöä.⁸⁵ Puolustusta johti ministeri Hj.J. Procopé, joka toimi Rytin avustajana, ja lisäksi kullakin syytetyllä oli henkilökohtainen asianajaja. Asianajajiksi valittiin nimekkäitä lakimiehiä, ja puolustukselle järjestettiin Aleksanterinkadulle oma toimisto, jota johti kansanedustaja Yrjö Kilpeläinen.⁸⁶

Sotasyällisyysprosessissa puolustuksen argumentaatiolle oli kuitenkin asetettu poliittiset rajat.⁸⁷ Puolustuksen oikeudessa esitettäväksi suunnittelemaa todistusmateriaalia ei voitu esittää kokonaisuudessaan. Ulkoministeriö kieltäytyi luovuttamasta osaa siltä pyydytyistä asiakirjoista puolustukselle, ja osa Rytin hallussa olleista asiakirjoista jäi tuomioistuimen määräyksestä esittämättä.⁸⁸

Valvontakomissio ja hallitus puuttuivat puolustuksen sisältöön. Rytin aloitettua 11.12.1945 puolustuspuheensa Ždanov kielsi sen saattamisen julkisuuteen. Oikeusministeri Kekkonen kuitenkin argumentoi Ždanoville, että mikäli syytettyjen ei sallita saattaa puolustusaineistoa julkisuuteen, horjutetaisiin kansan luottamusta prosessissa annettaviin tuomioihin. LVK:n puheenjohtaja ilmoitti komission sisäisen neuvottelun jälkeen, että puolustuspuheet voitiin julkaista, kunhan valvottiin, ettei niissä loukattu Neuvostoliittoa tai menty syytteen ulkopuolelle.⁸⁹ Esimerkiksi talvisotaan ei puolustuksessa voitu viitata. Oikeudelle jäi siis sensurointitehtävä, jota syytetyt puolustusasianajajineen pyrkivät omalle ”itsesensuurillaan” helpottamaan.⁹⁰

Oikeudessa kuultiin useita todistajia. Todistajanlausuntojen yleisvaikutus oli syytetyille myönteinen.⁹¹

Puolustuksen linjauksista voidaan todeta seuraavaa: Puolustus pyrki osoittamaan, että sotaan joutuminen johtui suomalaisten vaikutusmahdollisuuksien ulkopuolella olevista seikoista. Syytetyt pyrkivät näin ollen oikeuttamaan harjoittamansa politiikan. Puolustuksen keskeiset perusteet toimintansa moitteettomuudelle olivat Suomen maantieteellinen asema, saksalaisten joukkojen oleskelu maassa, elintarviketilanne, tarjolla olleiden rauhanehtojen ankaruus, kesäkuussa 1944 vallinnut sotilaallinen hätätila sekä se, että syytettyjen tarkoituksena ei ollut sodan aikaansaaminen tai rauhan estäminen.⁹²

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Yrjö Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla* (1957) s. 173–174.

⁸⁷ Timo Soikkanen, ”Objekti vai subjekti” teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet* (2007) s. 105.

⁸⁸ Jukka Tarkka, *13 artikla* (1977) s. 196.

⁸⁹ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin Rauhaan* (1981) s. 143–144.

⁹⁰ Jukka Tarkka, *13 artikla* (1977) s. 186–187, 192–196.

⁹¹ Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 255–256.

⁹² *Ibid.*, s. 275–276.

Kivimäen osalta puolustus pyrki osoittamaan, ettei Kivimäki olisi voinut toimia ilman hallitukselta saatuja määräyksiä taikka olla niitä noudattamatta. Kivimäki turvautui erillissotateoriaan, sekä pyrki osoittamaan oikeudelle kirjoittamiaan Saksalle kriittisiä raportteja ja kirjeitä, joiden mukaan Kivimäki oli mm. painottanut sodasta irtautumisen välttämättömyyttä.⁹³

Tanner pyrki osoittamaan, että sosiaalidemokraattien ulkopoliittiset päätökset oli tehty järjestödemokratian mukaisesti ja usein yksimielisesti. Hän tarjosi todistusmateriaaliksi sellaisten poliitikkojen sodan aikana pitämiä puheita, joita ei syytetty SSO:ssa. Tannerin mukaan näiden lausunnot eivät olennaisesti poikenneet hänen lausumistaan.⁹⁴

Kukkosen ja Reinikan puolustus pyrki osoittamaan heidät ulkopoliittisessa päätöksenteossa sivullisiksi suhteessa sodan syttymiseen tai rauhan estymiseen. Kukkosen ja Reinikan, kuten Kivimäenkin, strategiana oli muista syytetyistä eristäytyminen.⁹⁵

Rangellin avustaja Kytömaa kritisoi sitä, etteivät syytetyt saaneet käyttöön kaikkea kotimaistakaan todistusaineistoa, tarkoittaen mm. sitä, ettei yleisesikunnan annettu luovuttaa sodan syttymisajankohtaa valaisevia asiakirjoja.⁹⁶

Puolustus esitti ruotsalaisten oikeustieteen professorien Ivar Aggen, Stig Jägerskiöldin ja Halvar G.F. Sundbergin lausunnon, jonka mukaan sotasyllisyysoikeus ei olisi voinut syyttää valtioneuvoston jäseniä sellaisista teoista, tai tekemättä jättämisistä, jotka olivat saaneet eduskunnan hyväksynnän.⁹⁷ Syyttäjän mielestä lausunto oli kuitenkin merkityksetön sotasyllisyysasian erityispiirteiden vuoksi.⁹⁸

Prosessin johtamiseen liittyi ongelmia. SSO:n puheenjohtaja keskeytti useita kertoja eräiden syytettyjen, mm. Rytin, ja heidän avustajiensa puheenvuorot. Kysymyksessä olivat tilanteet, joissa puolustuksen taholta pyrittiin selvittämään talvisodan syttymiseen johtaneita tapahtumia. Puheenjohtaja katsoi nämä selvittelyt sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain 1 pykälään perustuneiden syytteiden käsittelyn kannalta asiaan kuulumattomiksi kysymyksiksi. Oikeudenkäymiskaaren silloin voimassa olleen 14 luvun 5 §:n mukaan tuomioistuimen puheenjohtajan tuli oikeudenkäyntiä johtaessaan huolehtia mm. siitä, ettei asiaan sekoiteta mitään, mikä ei siihen kuulu.⁹⁹ Jo lakiehdotusta käsiteltäessä oikeusministeri Kekkonen oli esittänyt näkemyk-

⁹³ Yrjö Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla* (1957) s. 237–238; Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 255.

⁹⁴ Yrjö Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla* (1957) s. 227–228; Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 254–255.

⁹⁵ Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 255.

⁹⁶ Yrjö Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla* (1957) s. 304.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 301–302.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 319; Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s. 251–252.

⁹⁹ Oikeuskanslerin päätös (1992).

sen, jonka mukaan oikeudenkäynnissä ei ulkopoliittisista syistä ollut mahdollista käsitellä Suomen sotaan joutumisen kansainvälisiä syy-yhteyksiä. Tämä ajatus oli sama kuin Lontoon neuvotteluissa esitetty USA:n kanta.¹⁰⁰

Kukkosen puolustus huomautti, että Kukkosen vangitseminen oli tapahtunut papiston erioikeuksista säädetyn lain vastaisesti. Tätä ei kuitenkaan oikeudenkäynnissä huomioitu.¹⁰¹

Tuomioistuimeen kohdistunut painostus

Ongelmallinen piirre oikeudenkäyntimenettelyssä oli hallituksen ja valvontakomission painostus. HM:n 2 § 4 momentin mukaan tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet. Tuomioistuinten riippumattomuuden periaate sisältää mm. sen, että ulkopuoliset tahot, erityisesti hallintovaltaa käyttävät toimielimet, eivät saa vaikuttaa tuomion sisältöön. Tuomioistuinten riippumattomuuden periaatteen rikkomista pidetään vakavana oikeudenkäyntivirheenä ja moitittavana menettelyinä.¹⁰²

Räikeimmin tuomioistuimen painostus tuli esiin, kun oikeudenkäynnin loppuvaiheessa ulkopuolelta puututtiin tuomittavien rangaistusten ankaruuteen. Kuten selvityksen alussa on esitetty, oikeudenkäynnin päätösharkintavaiheessa liittoutuneiden valvontakomissio saattoi Suomen hallituksen tietoon, minkä pituisten rangaistusten tuomitsemista pääsyytetyille pidettiin vähimmäisedellytyksenä voittajavaltojen kannalta tarkasteltuna. Valtioneuvosto katsoi valtakunnan edun vaativan näiden saattamisen SSO:n tietoon. Tässä yhteydessä SSO:n presidentti Möller esitti tuomioistuimelle asiakirjoja, joita ei luettu syytetyille. Näihin lukeutuivat valtioneuvoston tiedonanto, muistio Ison-Britannian silloisen poliittisen edustajan Shephardin käynnistä ulkoministerin luona, Paasikiven valtioneuvoston puolesta 20.2.1946 allekirjoittama kirje, jossa valtioneuvosto muistutti siitä, että sotasyllisyysoikeuden tuli toteuttaa välirauhansopimuksen 13. artiklan velvoitteet, ja Suomen Lontoossa olevan lähettiläs Wuoren sähke, jossa ilmoitettiin Foreign Officen ilmoittaneen Suomelle olevan vahingoksi, jos syytettyjen tuomiot olisivat liian lieviä. Näiden asiakirjojen osalta oli mahdollisesti kyse *audiatur et altera pars* -periaatteen rikkomisesta. Ko. periaatteen mukaan syytetyn on saatava tulla kuulluksi oikeudenmukaisessa oikeudenkäynnissä, jossa kullekin osapuolelle on varattava tilaisuus vastata häntä vastaan esitettyihin todisteisiin.

Paasikivi ja hallitus pyrkivät lukuisilla tavoilla vaikuttamaan tuomioistuimeen ja puolustukseen. Paasikivi mm. yritti (sotasyllisyysoikeuden ensimmäisten istuntopäivien aikana) taivutella sotasyllisyysoikeuden varapu-

¹⁰⁰ Jukka Tarkka, *13 artikla* (1977) s. 140.

¹⁰¹ Yrjö Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla* (1957) s. 234.

¹⁰² Oikeuskanslerin päätös (1992).

heenjohtaja Castrénia luopumaan suunnitelmasta vapauttaa syytetyt.¹⁰³ Huolimatta Ždanovin Kekkoseen kohdistamasta painostuksesta, jonka Kekkonen saattoi tuomioistuimen puheenjohtaja Neoviuksen tietoisuuteen, neljä syytettyä vapautettiin oikeuden välipäätöksellä 17.11.1945.¹⁰⁴ Sotasyylisyydestuomioistuin osoitti siis myös itsenäisyyttä suhteessa poliittiseen painostukseen. Myös oikeuden alkuperäinen päätös 16.2.1946, jonka perusteella Kivimäki vapautettiin, osoittanee tiettyä tuomioistuimen itsenäisyyttä.¹⁰⁵

SSO:ssa toimitettiin uusi äänestys, jossa tuomio eräiden syytettyjen osalta koveni edelliseen äänestykseen verrattuna.

Jääviys

Tuomarinjäävillä tarkoitetaan, että on olemassa sellainen seikka, joka saattaa tuomarin puolueettomuuden kyseenalaiseksi. Tuomioistuimessa asiaa käsittelevän ja ratkaisevan tuomarin tulee olla puolueeton eli vapaa sellaisesta suhteesta itse asiaan ja asianosaisiin, että hänen mahdollisuutensa oikein tuomitsemiseen vaarantuisivat. Silloisen oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 1 §:n perusteella esteellisyys syntyy paitsi sukulaisuussuhteen perusteella, myös silloin, jos tuomarilla on ennakoiva kielteinen asenne asianosaiseen. Tuomari ei saa olla asianosaisen vastapuoli oikeudenkäynnissä eikä tämän julkinen vihamies. Aikaisempi osallistuminen asian käsittelyyn muussa ominaisuudessa tekee myös tuomarista jäävin. Vaatimus tuomarin esteettömyydestä on ehdoton prosessinedellytys, ja oikeuden jäsenten tulee itse huolehtia siitä, että he eivät osallistu sellaisen asian käsittelyyn, jossa tietävät olevansa jäävejä. Jääviyden perustella on mahdollista tehdä myös tuomiovirhekantelu.¹⁰⁶

Sotasyylisyysoikeudenkäynnissä kysymys esteellisyydestä nousee esiin ainakin sotasyylisyysoikeuden tuomareiden Hertta Kuusisen ja Eino Pekkalan kohdalla molempien etukäteiskantojen sekä Pekkalan myöhemmän ministerin tehtävän vuoksi. Kuusinen mm. alkukesällä 1945 käydyssä väliky-symyskeskustelussa nimesi henkilöt, joiden ”syyllisyys ja rangaistavuus...on ilmeinen...: Ryti, Rangell, Linkomies, Kivimäki ja Tanner”. Hän oli siis julkisesti ottanut kantaa oikeudessa syytettyjen syyllisyyteen jo ennen oikeudenkäynnin alkua. Eino Pekkala puolestaan oli toiminut Hornbor-

¹⁰³ Lasse Lehtinen ja Hannu Rautkallio, *Kansakunnan sijaiskärsijät* (2005) s. 183; Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 433–434.

¹⁰⁴ Lehtinen ja Hannu Rautkallio, *Kansakunnan sijaiskärsijät* (2005) s. 183–185; Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 423, Jukka Tarkka, *Hirminen asia* (2009) s. 224–226.

¹⁰⁵ JKP:n pvk. 8.12.1945 teoksessa Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 487–488; Ždanovin keskustelu Paasikiven kanssa 8.12.1945, Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 494; Kekkosen muistio (17.12.1945) tapaamisesta Ždanovin kanssa 12.12.1945, Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 537; Asiakirjat s. 563; Asiakirjat s. 565.

¹⁰⁶ *Encyclopedia juridica fennica* IV Rikosoikeus- ja prosessioikeus (1995) s. 723–725.

gin komitean jäsenenä ja liittänyt sen mietintöön eriyvän mielipiteensä. Elokuussa hän kirjoitti hallitukselle lakiesityksen sisältöön ratkaisevasti vaikuttaneen muistion, ja osallistui syyskuussa sotasyylisyydlakiesityksen käsitteilyyn perustuslakivaliokunnassa.¹⁰⁷ Lisäksi hänet nimitettiin oikeuden istuntotauon aikana Paasikiven hallituksen opetusministeriksi, jolloin kysymys jääviydestä nousi esiin sillä perusteella, että valtioneuvostoa voitiin pitää sotasyylisyydsasiassa asianosaisena. Oikeus äänesti 9.1.1946 istunnossaan Pekkalan jatkosta tuomarina ja päätökseksi tuli, että Pekkala voi jatkaa.¹⁰⁸ Kuusinen toimi myös tuomarintehtävään nähden sopimattomalla tavalla oikeuden äänestäessä 21.12.1945 vankilasta päästettyjen uudesta vangitsemisesta, jolloin Kuusinen uhkasi ilmoittaa valvontakomissiolle liittoutuneiden vaatimuksia vastustavien tuomareiden nimet.¹⁰⁹ Kuusinen myös pyysi 21.12.1945 vangitsemiskäsittelyn yhteydessä oikeutta pitämään tauon tarkistaakseen pääministeriltä, ettei oikeuden tuleva päätös aiheuta konfliktia LKV:n ja hallituksen sekä oikeuden välille. Kuusinen vieraili myös Ždanovin luona varmistamassa, ettei Kukkosen pidättämistä vaadittaisi.¹¹⁰ Pekkala puolestaan kertoi oikeuden neuvotteluista hallituksen iltakoulussa 18.2.1946.¹¹¹

Kuusinen ja Pekkala myös rikkoivat salassapitovelvollisuuttaan kertomalla tuomioistuimen neuvotteluista ulkopuolisille.

Tuomio ja syyllisyyskysymys

Arvioitaessa, olivatko SSO:ssa syytetyt syyllistyneet sellaiseen tekoon, josta he olivat syytettyjä, tulee arvioida, täytyivätkö sotasyylisyysoikeudenkäynnissä tuomittujen henkilöiden osalta sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain 1 § 1 momentissa rangaistaviksi säädettyjen rikosten tunnusmerkistöt. Sanotussa lainkohdassa rangaistaviksi säädetyn menettelyn teon kuvaus kuului seuraavasti: ”joka ratkaisevalla tavalla on vaikuttanut Suomen joutumiseen sotaan vuonna 1941 Sosialististen Neuvostotasavaltain Liittoa taikka Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhtynyttä Kuningaskuntaa vastaan tai estänyt sodan aikana rauhan aikaansaamista”.¹¹²

KKO:n lausunnossa epäiltiin lakiesityksen johtavan siihen, että sotasyylisyysoikeuden tehtäväksi jäisi vain sen toteaminen, kuka oli ratkaisevalla tavalla vaikuttanut sodan syttymiseen, eikä oikeudenkäynti siten täyttäisi prosessille asetettuja vaatimuksia. Jo lain taannehtivuus, eli se, että laki oli tarkoitettu sovellettavaksi tekoihin, jotka niiden tapahtuma-aikana eivät olleet

¹⁰⁷ Jukka Tarkka, *Hirnuinen asia* (2009) s. 216.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 219.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 232.

¹¹⁰ Ždanovin keskustelu Leinin ja Kuusisen kanssa 21.12.1945, Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 573.

¹¹¹ Hallituksen iltakoulu 18.2.1946, teoksessa Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyylisyyden asiakirjat* (2006) s. 612.

¹¹² Oikeuskanslerin päätös (1992).

kiellettyjä, tarkoitti KKO:n mukaan, ettei yleisiä, lainmukaisia tahallisuus- ja tuottavuusarvostelmia voitaisi käyttää.

KKO:n lausunnossa myös huomautettiin, että lain 1 §:ssä rangaistavan teon nimitykseen sisällytetty arvostelman, että teko on tapahtunut ”valtakunnan vahingoksi”, olisi tullut näkyä jo rikoksen tunnusmerkistössä. KKO esitti huolensa siitä, että lain soveltaminen johtaisi muodolliseen lainkäyttöön, joka ei sopinut yhteen hallitusmuodon 2 §:ssä mainitun valtionehtävien jakoa koskevan periaatteen kanssa.¹¹³

Rangaistusvastuun edellytyksenä on syyksiluettavuus eli tahallisuus ja tuottamus. Rangaistavuuden lähtökohtana on tahallisuus, mutta myös tuottamus voi aiheuttaa rangaistusvastuun syntymisen, jos niin on erikseen säädetty. Sotasyällisysoikeudenkäynnissä puolustus argumentoi, että rangaistusvastuun syntymiseen vaadittiin tahallisuutta, mutta syyttäjän mukaan tuottamus riitti, koska kyseessä oli erityislainsäädäntö, johon rikosoikeuden yleiset periaatteet eivät päteneet.¹¹⁴

Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetussa laissa säännellyt tunnusmerkistöt sisälsivät poliittisväritteisiä arvottamista edellyttäneitä tekijöitä, erityisesti siltä osin, jotka olivat ”ratkaisevalla tavalla” vaikuttaneet Suomen joutumiseen sotaan tai rauhan aikaansaamisen estämiseen. Arvottamista edellyttävät elementit eivät kuitenkaan muutenkaan ole vieraita etenkin ns. valtiollisten rikosten tunnusmerkistöissä.¹¹⁵

Syyttäjä Tarjanteen mukaan sotasyällisyyslaki edellytti, että ainakin osa sen perusteella nostetuista syytteistä johtaa langettavaan tuomioon ja rangaistukseen.¹¹⁶

Sotasyällisysoikeudenkäynnissä käsiteltiin enemmän syytettyjen sodanai-kaista toimintaa kuin sotaan johtanutta kehitystä. Oikeuden päätöksessä pidettiin enemmän rauhan estämistä kuin sodan aloittamista rangaistusvastuun perustana.¹¹⁷

Kivimäen todettiin tuomiossa vain ”osaltaan”, ei ”ratkaisevalla tavalla” estäneen rauhan. Kivimäen tuomion kohdalla sotasyällisysoikeus ilmeisesti rikkoi analogiakieltoa eli sanamuodon ulkopuolelle menevän lainsoveltamisen kieltoa. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen katsotaan estävän rangaistussäännöksen analogisen tulkinnan syytetyn vahingoksi.

Tuomiossa ei oteta selvää kantaa kaikkiin syytekohtiin, eikä tuomiossa ole esimerkiksi Tannerin puheista mainintaa. Päätöksessä ei selvästi sanottu,

¹¹³ KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp.

¹¹⁴ Oikeuskanslerin päätös (1992).

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Jukka Tarkka, *13. artikla* (1977) s. 207.

¹¹⁷ Sotasyällisysoikeudenkäynnin tuomio, teoksessa Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyällisyyden asiakirjat* (2006) s. 631–641.

olivatko sotatilan jatkaminen Moskovan rauhasta huolimatta, Mannerheimin ylipääällikkyyks välirauhan aikana, kauttakulkusopimuksen solmiminen ja kauttakulun valvonnan puutteellisuus virka-aseman väärinkäyttöä valtakunnan vahingoksi, kuten syyte esitti. Mitään näistä ei kuitenkaan luettu kenenkään viaksi.¹¹⁸

Tuomiosta ei voitu valittaa, mutta presidentillä oli armahdusoikeus.

Edellä on tarkasteltu syyllisyyskysymystä suhteessa sotasyllisyydestä annettuun lakiin. Sotasyllisyysoikeus ei joutunut arvioimaan, olisiko syytettyjä voitu tuomita jo ennestään voimassa olevien säännösten nojalla. Mutta kuten edellä todettiin Hornborgin mietinnön yhteydessä, osa sodanaikaisten poliitikkojen toimista oli sellaisia, jotka olisivat voineet johtaa myös säännönmukaisen lainsäädännön perusteella rangaistuksiin.

Vankila-aika ja ehdonlaiseen vapauteen pääsy

Tuomituilla oli sotasyllisyysslain mukaan poliittisten vankien oikeudet. Vankila-ajan olosuhteet sotasyllisyysoikeudessa tuomituille olivat asialliset, lukuun ottamatta valtiollisen poliisin eli Valpon tekemää laitonta tarkastusta kesällä 1946. Valpolla ei ollut muodollisia valtuuksia tarkastukseen, sillä oikeuden antamia tuomioita kärsivät vangit olivat vankilaviranomaisten alaisia.¹¹⁹ Ongelmallista oikeusvaltioperiaatteiden näkökulmasta oli myös ehdonlaiseen pääsyn viivästyminen. Suomen silloisen oikeuskäytännön mukaan vanki voitiin päästää ehdonlaiseen vapauteen, kun puolet rangaistuksesta oli suoritettu. Sotasyllisyysoikeudessa tuomittuja ei kuitenkaan voitu päästää ehdonlaiseen ennen lopullisen rauhansopimuksen solmimista. Kukkosen ja Reinikan osalta ehdonlaiseen pääsyn ehto täyttyi 21.2.1947, mutta he pääsivät ehdonlaiseen vasta 21.10.1947 eli noin kuukauden kuluttua valvontakomission poistumisesta. Ramsay pääsi ehdonlaiseen vapauteen 24.12.1947 suoritettuaan yli puolet rangaistuksestaan ja Kivimäki rutiinimaisesti 21.8.1948. Linkomiehen ja Tannerin aika tuli täyteen 21.11.1948, ja Rangellinkin ehdonlaisuus hoidettiin rutiiniasiana 21.2.1949. Puolet Rytin rangaistusajasta olisi tullut täyteen vasta 21.2.1951, mutta terveydentilan perusteella Rytä armahdettiin 19.5.1949. Samalla armahdettiin myös muiden tuomittujen jäljellä olevat rangaistususeuraamukset, kuten kansalaisluottamuksen menetys.¹²⁰

¹¹⁸ Jukka Tarkka, *Hirvunen asia* (2009) s. 275.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 285.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 300.

4. Yhteenvedo laista ja prosessista oikeusvaltioperiaatteiden kannalta

Kuten oikeuskansleri vuoden 1992 päätöksessään on todennut, tarkasteltaessa sotasyällisysoikeudenkäyntiä on huomioitava, että tuomioistuin oli velvollinen noudattamaan HM:n 95 § 1 momentin mukaisesti valtiopäiväjärjestyksen 67 §:ssä säännellyssä perustuslain säätämisyjärjestyksessä säädettyä lakia sotaan syyllisten rankaisemisesta. Soveltaessaan lakia tuomioistuin joutui ottamaan huomioon lain johtolauseessa nimenomaisesti mainitun seikan, että kysymys oli välirauhansopimuksen 13. artiklan velvoitteiden täyttämistä suhteessa liittoutuneisiin valtoihin. Sotasyällisysoikeudenkäynnissä oli kyse ulkovaltojen painostuksesta tapahtuneesta, erityislain nojalla tapahtuneesta poliittisväritteisestä oikeudenkäynnistä,¹²¹ joka kertonee enemmän sodan jälkeisestä poliittisesta tilanteesta ja valvontakomission toiminnasta kuin sodan aikaisista tapahtumista.¹²²

Sotasyällisysoikeus pyrki soveltamaan poliittisluonteista lakia sotaan syyllisten tuomitsemisesta sen tarkoituksen mukaisesti. Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa pyritään yleisesti noudattamaan lain tavoitteita. Toisin sanoen *ratio legis* on tulkinnan lähtökohtana, ellei erityisiä vastasyitä ole. Sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain tarkoituksen voidaan katsoa olleen välirauhansopimuksen 13. artiklaan perustuvan velvollisuuden täyttäminen. Suomalainen osapuoli ei voinut yksin määrittää tämän kansainvälisen velvoitteen sisältöä.¹²³

Itse lakia SSO ei sinänsä soveltanut virheellisesti, vaan laki oli tietyiltä osin oikeusjärjestyksemme perusteiden vastainen. Edelleen voimme yhtyä oikeuskanslerin vuoden 1992 lausuntoon, jonka mukaan tähän liittyvät seikat oli kuitenkin tiedostettu ja jouduttu punnitsemaan jo lain säätämisyvaiheessa. Lain sisällön asiallinen poikkeusluonteisuus ei ole perusteltavissa oikeudellisin argumentein, vaan ainoastaan ottamalla huomioon lain taustalla olleet, välirauhansopimuksesta aiheutuneet maallemme asetetut ulkopoliittiset velvoitteet ja niiden täyttämisen sisäpoliittinen merkityksellisyys.¹²⁴

Suomessa vallalla olevan rikosoikeudellisen *nulla poena sine lege* -periaatteen rikkominen sotasyällisysoikeusprosessissa aiheutti rangaistavuuden rajojen ennakoimattomuuden, mitä voidaan pitää erityisen ongelmallisena oikeusvaltiossa.¹²⁵

Syytettyjen osalta oikeusturvan ja oikeusvarmuuden ei voida katsoa kaikilta osin toteutuneen, vaikka useimmat rikoksesta syytetyn vähimmäisoikeudet toteutuivat syytettyjen osalta.

¹²¹ Oikeuskanslerin päätös (1992).

¹²² Jukka Tarkka, *Hirminen asia* (2009) s. 360.

¹²³ Oikeuskanslerin päätös (1992).

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Encyclopedia juridica fennica* IV Rikosoikeus- ja prosessioikeus (1995) s. 364, 575.

Sotasyällisysoikeudenkäynnissä tuomittujen oikeusturvaa poljettiin etenkin SSO:n perustamiseen ja sen asemaan liittyvien seikkojen osalta. SSO oli HM 60 § 2 momentin vastainen tilapäistuomioistuin, ja HM 2 §:n vastaisesti SSO ei ollut riippumaton. Myöskään syyttömyysolettaman ei voida katsoa toteutuneen sotasyällisyysprosessissa. Laki sotaan syyllisten rankaisemisesta itsessään säädettiin, jotta tietyt poliittisesti vastuullisiksi katsotut henkilöt voitaisiin tuomita. Syytekysymystä pohdittiin Paasikiven johdolla ja Ždanovin toimesta yksityisissä tapaamisissa jo ennen valtioneuvoston asettaman sotasyällisyystutkijakunnan nimeämistä. Tutkijakunnan tehtävänä oli selvittää, ketkä oli rikostunnusmerkistön perusteella asetettava syytteeseen. Neuvostoliiton painostaessa tuomioistuinta ei tuomioistuin oletettavasti olisi voinut jättää syytettyjä tuomitsematta, vaikka se olisikin katsonut, ettei sotasyällisyyslain 1 § 1 momentin tunnusmerkistö syytettyjen osalta täyttynyt. Näiltä osin syyksiluettavuus oli ratkaistu osittain tuomioistuinprosessin ulkopuolella.

Edellä mainittujen puutteiden perusteella voidaan katsoa sotasyällisyysprosessin olleen pitkälti poliittisluonteinen prosessi, mikä seikka todettiin jo perustuslakivaliokunnan mietinnössä laista.¹²⁶

Sotasyällisysoikeudenkäynnissä on kuitenkin otettava huomioon sotasyällisyyslain erityisluonne. Kuten edellä on todettu, myös tuomioistuinta sitoi lakiin kuulunut johtolause, jossa nimenomaan mainittiin lain tarkoituksena olleen välirauhansopimuksen 13. artiklan määräysten täyttäminen. Välirauhansopimuksen toista sopijapuolta edustanut Liittoutuneiden valvontakomissio katsoi olleensa oikeutettu tuomaan esiin käsityksensä sopimuksen tulkinnasta. LVK osoitti aktiivisuutta suhteessa eduskuntaan, valtioneuvostoon ja sotasyällisysoikeuteen sekä lain valmistelu- ja säätämisvaiheessa että sotasyällisysoikeudenkäynnin aikana. Valtioneuvoston aktiivisuus asiassa johtui muiden mahdollisten seikkojen ohella siitä, että se edusti Suomea sopimuksen osapuolena. Eduskunta oli lakia koskeneessa perustelulausemassaan niin ikään tuonut esiin hallituksen aseman välirauhansopimuksen täyttämisen kannalta.¹²⁷

Sotasyällisyysprosessi ei toisaalta ollut kokonaan *nulla poena sine lege* -periaatteen eli rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen vastainen. Syytettyjen rangaistukset perustuivat perustuslain säätämisjärjestyksessä säädettyyn lakiin ja tuomari noudatti rangaistussäännöstä. Sotasyällisyysprosessi ei siis rikkonut analogiakieltoa tai *praeter legem* -kieltoa muilta osin kuin mahdollisesti Kivimäen kohdalla. Laki sotaan syyllisten rankaisemisesta oli myös täsmällisyysvaatimuksen mukainen eli laki oli muotoiltu riittävän täsmällisesti, selvästi ja ymmärrettävästi. Lakia myös sovellettiin sen tarkoituksen mukaisesti.

¹²⁶ Perustuslakivaliokunnan mietintö nro 40/1945 vp. s. 3

¹²⁷ Oikeuskanslerin päätös (1992).

IV SOTASYYLLISYYSASIAN KANSAINVÄLISOIKEUDELLINEN TARKASTELU

1. Hyökkäyssodan kansainvälisoikeudellinen asema II maailmansodan aikana

Vuosien 1920–1945 aikana hyökkäyssodan kansainvälisoikeudellisessa asemassa tapahtui merkittävä kehitys kohti hyökkäyssodan laittomuutta. Kansainliiton peruskirjassa vuodelta 1919 aiemmin vallinnutta suvereenien valtioiden oikeutta sotaan rajoitettiin ja Kansainliiton vuosien 1925 ja 1927 päätöksissä määriteltiin hyökkäyssodan aloittaminen kansainväliseksi rikokseksi.¹²⁸ Myös useissa 1920-luvulla solmituissa kahdenvälisissä tai kollektiivisissa sopimuksissa rajoitettiin sopimusosapuolten oikeutta aloittaa sota ja luotiin mekanismeja konfliktien rauhanomaiseen ratkaisuun. Tärkein hyökkäyssodan kansainvälisoikeudellista asemaa määrittävä sopimus oli vuonna 1928 solmittu Kellogg-Briand -sopimus (tai Pariisin pöytäkirja), jonka I artiklassa osapuolet tuomitsevat sotaan turvautumisen kansainvälisten erimielisyyksien ratkaisussa ja sopivat luopuvansa sen käytöstä välisissä suhteissa. Sopimuksen II artiklassa sopimusosapuolet vakuuttavat sitoutuvansa konfliktien rauhanomaiseen ratkaisuun. Sopimuksen sitovuus oli miltei kaikki suvereenit valtiot kattava, sillä 63 valtiota, Suomi mukaan lukien, ratifioi sopimuksen ja vain neljä jäi jättäytyi sen ulkopuolelle.¹²⁹

Kellogg-Briandin sopimus muodosti oikeudellisen perustan Lontoon konferenssissa määritellyille rikoksille rauhaa vastaan, jotka otettiin mukaan Nürnbergin ja Tokion kansainvälisten sotilastuomioistuinten peruskirjaan. Kellogg-Briandin sopimuksen merkitys kansainvälisissä suhteissa ja oikeuskäytännössä vuosina 1929–1940 oli merkittävä, ja voidaan väittää, että sen velvoitteet olivat kaikkien aikakauden valtiomiesten tiedossa.¹³⁰

Vaikka Kellogg-Briandin sopimus teki sotaan turvautumisesta laitonta, sen on katsottu koskeneen nimenomaan valtioiden vastuuta. Sopimus ei lausu-

¹²⁸ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 66,71.

¹²⁹ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 74-75.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 75–80. Kellogg-Briandin sopimus kielsi sotaan turvautumisen, mutta jossain määrin tulkinnanvaraista on kielsikö sopimus myös voimankäytön muodollisen sodan (julistuksen) puuttuessa. Brownlien mukaan on epätodennäköistä, että sopimusosapuolten intentio olisi rajoittunut sotaan sen teknisessä merkityksessä, sillä siihen rajoittuminen olisi merkittävästi haitannut sopimuksen tavoitteiden saavuttamista. Myöhempi valtiokäytäntö myös Brownlien mukaan osoittaa, että Kellogg-Briandin sopimuksen tarkoitus oli kieltää kaikki huomattava asevoiman käyttö, muodollisesta sodanjulistuksesta tai sen puuttumisesta riippumatta. Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 85–87.

nut mitään yksilöiden mahdollisesta vastuusta valtion politiikan toteuttamisesta.

Kellogg-Briandin sopimuksen solmimista seuraavina vuosina solmittiin myös useita muita sopimuksia, joissa vahvistettiin Kellogg-Briandin sopimuksen velvoitteet. Näistä mainittakoon mm. Yhdysvaltojen Kiinalle ja Japanille välittämä ns. Stimson Note vuodelta 1932, jossa kieltäydettiin tunnustamasta voimalla hankittuja alueita, Geneven pöytäkirja vuodelta 1924, Kansainliiton kahdeksannen kokouksen päätös vuodelta 1927 ja Amerikan valtioiden kuudennen kansainvälisen konferenssin päätös vuodelta 1928.¹³¹

Suomea sitoi toisen maailman sodan aikaan Kellogg-Briandin sopimuksen lisäksi vielä vuonna 1933 solmittu Rio de Janeiron ”The Anti-War Treaty of Non-Aggression and Conciliation”, jonka I artiklan mukaan sopimusosapuolet tuomitsivat hyökkäyssodan sekä keskinäisissä suhteissaan että suhteissaan muihin valtioihin. Tämäkään sopimus ei sisältänyt sanktioita, mutta vahvisti edelleen Kellogg-Briandin sopimuksen määräyksiä.¹³² Vuonna 1932 Suomi ja Neuvostoliitto olivat myös solmineet kahdenkeskisen sopimuksen, jonka I artiklan mukaan sopimusosapuolet takasivat rajojen loukkaamattomuuden ja sitoutuivat pidättäytymään voimankäytöstä. Sopimuksen II artiklan mukaan hyökkäykseksi luettiin mikä tahansa rajojen koskemattomuuteen tai poliittiseen riippumattomuuteen kohdistunut loukkaus muodollisen sodan julistuksen olemassa olosta riippumatta.¹³³

Brownlien mukaan myös kansainvälinen oikeuskäytäntö vuosien 1928 ja 1945 välillä osoittaa, että voimankäytön kieltö oli voimassa tapaoikeudellisena normina, paitsi mikäli kyseessä oli itsepuolustus.¹³⁴ Ottaen huomioon, että Brownlien mukaan tällainen tapaoikeudellinen normi oli tullut voimaan vuoteen 1939 mennessä, toisen maailmansodan päätyttyä vuonna 1945 voitiin perustellusti arvioida, että sodan aloittaminen vuonna 1939 ja sitä seuraavina vuosina oli ollut kansainvälisen oikeuden vastaista siinä tapauksessa, ettei ehto oikeudesta itsepuolustukseen täyttynyt.¹³⁵

Hyökkäyssodan kriteerit

Hyökkäyssodan kieltävissä sopimuksissa ei ollut yleisesti hyväksyttyä määritelmää hyökkäyksestä (*aggression*). Alun perin hyökkäys oli sotilaallinen termi, mutta vuoden 1920 jälkeen termillä oli myös oikeudellinen merki-

¹³¹ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 168.

¹³² *Ibid.*, s. 95–96.

¹³³ *Ibid.*, s. 103.

¹³⁴ Joseph Keenan and Brendan Brown, *Crimes against international law* (1950) s. 77–79.

¹³⁵ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 109–110. vrt. Vuoteen 1942 mennessä sota Saksaa ja muita akselivaltoja vastaan tulkittiin monien hallitusten toimesta kollektiivisen itsepuolustuksen sodaksi sekä sanktioksi voimankäyttöä vastaan. Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) p.109

tys.¹³⁶ Brownlien mukaan vuosina 1920–1939 ”aggressiolla” tai hyökkäyssodalla tarkoitettiin laitonta voimainkäyttöä (*unlawful resort to force*). Termillä siis tarkoitettiin ennen kaikkea toisen valtion aluetta vastaan suunnattua epäoikeutettua sotilaallista hyökkäystä.¹³⁷

Nürnbergin tuomiossa hyökkäyssodan kriteerit asetettiin siten, ettei katsottu välttämättömäksi, että muodollinen sodanjulistus oli annettu, kunhan kyse oli laajasta (*large scale*) voimankäytöstä ja tarkoitus hyökkäämiseen oli olemassa.¹³⁸

Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon 22. kesäkuuta 1941 Suomi oli jo mobilisoinut joukkonsa hyökkäykseen. Tietäen Suomen sodan valmisteluista Neuvostoliitto pommitti mm. Suomen lentokenttiä. Tästä Suomi sai syyn julistaa joutuneensa hyökkäyksen kohteeksi ja olevansa näin ollen oikeutettu itsepuolustukseen. Suomen joukot ylittivät Suomen ja Neuvostoliiton rajan 10. heinäkuuta, saavuttivat melko pian vuoden 1939 rajan ja pysähtymättä jatkoivat itään päin. Lokakuun 1941 alussa Suomen joukot miehittivät Itä-Karjalan pääkaupungin ja joulukuuhun mennessä suurimman osan Itä-Karjalaa. Suomen sotilaallinen toiminta Neuvostoliiton alueella täytti hyökkäyssodan tunnusmerkit.¹³⁹

2. Lontoon sopimus, kansainvälisen sotilastuomioistuimen peruskirja ja niiden merkitys Suomen kannalta

Ranska, Neuvostoliitto, Britannia ja Yhdysvallat solmivat 8.8.1945 *Lontoon sopimuksen*, jolla perustettiin kansainvälinen sotilastuomioistuin (*International Military Tribunal* eli IMT) akselivaltojen sotarikollisten tuomitsemiseksi. Lontoon sopimuksen liitepöytäkirjaksi otettiin kansainvälisen sotilastuomioistuimen (IMT) peruskirja, jonka 6. artiklassa määriteltiin tuomioistuimen toimivaltaan kuuluvat rikokset. Nämä jaoteltiin kolmeen ryhmään: 1. rikokset rauhaa vastaan, 2. sotarikokset ja 3. rikokset ihmisyyttä vastaan. IMT:n peruskirjan 6 artiklan mukaan kaikista näistä rikoksista seurasi yksilöiden rikosoikeudellinen vastuu.

Nürnbergin tuomioistuimen peruskirjan 6 artiklan a-kohdassa, joka siis oli määritelty Lontoossa 8 elokuuta 1945 eli ennen Suomen sotasyllisyysoi-

¹³⁶ *Ibid.*, s. 356.

¹³⁷ *Ibid.*, s. 351–352. Vuoden 1924 Geneven Protokollan mukaan valtio, joka ei täyttänyt Geneven sopimuksen velvollisuuksia rauhanomaisen ratkaisun käytännöstä oli hyökkääjävaltio. Vaikka intentio (tarkoitus) ei ole ehto laittoman voimankäytön täyttymiselle, on se vartenotettava (relevanti) tekijä vastuita määriteltäessä, etenkin määriteltäessä yksilöiden rikosoikeudellista vastuuta rikoksista rauhaa vastaan. Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 377.

¹³⁸ Lauri Hannikainen, *Peremptory norms (jus cogens) in international law* (1988) s. 121.

¹³⁹ Lauri Hannikainen, “Military occupation of Eastern Carelia by Finland in 1941–44 – was international law pushed aside?” Teoksessa *Examining the status of the “principle of humanity” in international humanitarian law*. Tulossa.

keudenkäyntiä, rikoksiksi rauhaa vastaan määriteltiin seuraavat toimet: Hyökkäyssodan suunnittelu, valmistelu, aloittaminen ja käyminen; kansainvälisten sopimusten ja vakuutusten vastaisen sodan suunnittelu, valmistelu, aloittaminen ja käyminen; sekä osallistuminen yhteiseen suunnitelmaan tai salaliittoon edellä yksilöityjen rikosten suorittamiseksi. Artiklan b-kohdassa määriteltiin sotarikokset, ja c-kohdassa rikokset ihmisyyttä vastaan. Artiklan alkulauseen mukaan IMT oli perustettu akselivaltojen ns. suursotarikollisten tuomitsemiseksi, ja sillä oli toimivalta tuomita eurooppalaisten akselivaltojen pyrkimysten edistäjiksi luokiteltavat yksilöt.

Tuomioistuimen peruskirjan 7 kohdassa säädettiin, että vastaajien virallinen asema valtionjohtajina tai ministereinä ei vapauttanut heitä vastuusta.

Peruskirjan 8 kohdassa säädettiin, että se, että vastaaja noudatti hallituksensa tai esimiehensä ohjeita ei vapauttanut häntä vastuusta, mutta voitiin ottaa huomioon rangaistuksen määrää arvioitaessa.

Lontoon sopimus liiteasiakirjoineen oli pohjana liittoutuneiden aloitteesta tai toimesta toisen maailmansodan päätyttyä vireille pannuissa sotarikosoikeudenkäynneissä, jotka käytiin hävinneellä puolella olleiden valtioiden sodanaikaiseen poliittiseen ja sotilaalliseen johtoon kuuluneita henkilöitä vastaan. Lontoon sopimuksen yhteydessä määritelty sotarikoskäsite vaikutti myös Suomen tekemän välirauhansopimuksen 13. artiklan tulkintaan ja soveltamiseen. Se muodosti näin ollen kansainvälisoikeudellisen ja kansainvälispoliittisen perustan Suomenkin sotasyllisyysoikeudenkäynneille.

Nürnbergin tuomioistuimen peruskirjan 6 artiklan a-kohdassa eli rikoksissa rauhaa vastaan ei ole mainittu rauhan estämistä, mutta se voitaneen lukea kuuluvaksi sodan käymiseen. Sotasyllisyyslain 1 §:n rikoksen tunnusmerkistön kohta rauhan estämisestä voidaan katsoa tietynlaiseksi suomalaiseksi erityisyydeksi.

Suomessa välirauhansopimusta ja Lontoon sopimusta tulkittiin seuraavasti: Perustuslakivaliokunta pyysi valtiosääntöoikeuden ja kansainvälisen oikeuden professori Kaarlo Kairalta asiantuntijalausunnon siitä, velvoittiko välirauhansopimuksen 13. artikla Suomea tuomitsemaan ne, jotka toimillaan olivat vaikuttaneet sodan alkamiseen ja jatkamiseen. Mainitun artiklan mukaan Suomi oli sitoutunut yhteistoimintaan Liittoutuneiden valtojen kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi. Professori Kaira oli lausunnossaan sitä mieltä, että Lontoon sopimuksen 6 artiklan sotarikos-käsite voitiin ymmärtää sekä suppeasti tarkoittamaan 6 artiklan b kohtaa eli tekoja, joihin sisältyy sodan lakien tai tapojen rikkominen, että laajassa merkityksessä, eräänlaisena yläkäsitteenä, tarkoittaen kaikkia 6 artiklassa mainittuja rikoksia. Hänen mukaansa henkilökohtainen vastuu harjoitetusta politiikasta oli kuitenkin kansainvälisoikeudellisesti tullut esille vasta toisen maailmansodan jälkiselvittelyissä, ja siksi sitä tuli tulkita rajoitetusti. Tämän vuoksi Kaira tuli lausunnossaan siihen tulokseen, ettei välirauhansopimuksen 13. artikla koske ns. sotasyllisiä. Lisäksi Kaira

kiinnitti huomiota siihen, ettei Lontoon sopimus voinut velvoittaa Suomea, koska se ei ollut voimassa silloin kun välirauhasopimus tehtiin. Hän katsoi myös Lontoon sopimuksen perusteluista käyvän ilmi, että sopimuksen tarkoitettiin koskevan vain Saksan johtajia, ja että siinä esitetyt sotarikollisuuden tunnusmerkit eivät tästä syystä sopineet Suomen poliittisiin johtajiin. Kaira totesi, että kansainvälisen käytännön mukaan epäselvissä tapauksissa sopimusta on tulkittava niin, että siitä on vähemmän räsistä velvoitetulle osapuolelle.¹⁴⁰

Korkein oikeus taas totesi lausunnossaan hallituksen esityksestä sotasyllisyyksiläiksi, että välirauhasopimuksen 13. artikla puhui sotarikollisista, joilla Lontoon sopimuksen liitepöytäkirjana olevassa IMT:n peruskirjan 6 artiklassa tarkoitettiin eri asiaa kuin rikoksilla rauhaa vastaan. KKO:n mukaan ko. kansainvälisen sopimuksen sanamuoto ei antanut tukea käsitykselle, jonka mukaan sotarikokseksi olisi luettava ns. sotasyllisyys, jonka voitiin katsoa muodostuvan rikoksista rauhaa vastaan.¹⁴¹ Näin molemmat asiantuntijalausunnat päättyivät suhtautumaan kansainvälisen oikeuden perusteella hyvin varauksellisesti hallituksen esitykseen tuomita rikoksista rauhaa vastaan sotasyllisyyksiläin perusteella.

Perustuslakivaliokunta taas päättyi 4.9.1945 päivätyssä mietinnössään siihen tulokseen, että Lontoon sopimus ja ns. sotasyllisyys koski vain akselivaltojen johtoa ja siksi sitä ei voitu sellaisenaan soveltaa Suomen poliittiseen johtajistoon. Se katsoi, että ”tiedossa olevista kansainvälisistä julistuksista, päätöksistä ja sopimuksista ei...voida saada välitöntä ohjetta niiden velvoitusten sisällyksen selvittämiseksi, joihin Suomi on välirauhasopimuksen 13. artiklassa sitoutunut, vaan se mitä sanotussa artiklassa ymmärretään sotarikoksilla jää tulkinnanvaraiseksi”. Valiokunnan mukaan sodan alkuun vaikuttaneen toiminnan kriminalisoiminen hallituksen esityksessä sotaan syyllisten tuomitsemisesta 1 §:ssä meni pitemmälle kuin välirauhasopimuksen 13 artiklan velvoitukset edellyttivät. Sekin oli siis eri kannalla kansainvälisten sopimusten tulkinnassa kuin hallitus, jonka lakiesitykselle esittämässä perusteluissa sanottiin, että Lontoon sopimus osoitti sotasyllisyyden kuuluvan sotarikollisuuteen.¹⁴²

Lontoon sopimuksesta tuskin oli suoraan johdettavissa, että Suomen tuli tuomita sotarikolliset tai ne, jotka olivat vastuussa rikoksista rauhaa vastaan. Lontoon sopimuksen liitteenä oleva IMT:n peruskirja oli tarkoitettu sovellettavaksi tiettyjen akselivaltojen johtajien, ”suursotarikollisten”, tuomitsemiseksi nimenomaan kansainvälisessä sotilastuomioistuimessa.¹⁴³ IMT:n peruskirjan 6. artiklassa viitataan nimenomaan IMT:ssä tuomittaviin rikoksiin ja niitä tehneisiin yksilöihin. Lontoon sopimus kuitenkin loi kansainvä-

¹⁴⁰ Kaarlo Kairan 30.8.1945 päiväty lausunto Perustuslakivaliokunnalle, 1945 Vp.

¹⁴¹ KKO:n 28.8.1945 päiväty lausunto Perustuslakivaliokunnalle 1945 Vp.

¹⁴² Perustuslakivaliokunnan mietintö nro 40/1945 vp.

¹⁴³ M. Cherif Bassiouni, *Crimes Against Humanity in International Criminal Law* (1999) s. 8.

lisoikeudellisen perustan myös rikoksia rauhaa vastaan tehneiden suomalaisten poliittisten toimijoiden tuomitsemiseksi.

Välirauhansopimuksen 13. artiklasta voidaan sellaisenaan johtaa Suomelle velvollisuus tuomita nimenomaan ne henkilöt, jotka syyllistyivät rikoksiin rauhaa vastaan vain, mikäli välirauhansopimuksen 13. artiklan sotarikos-käsite ymmärretään laajasti tarkoittamaan sekä sotarikoksia että rikoksista rauhaa vastaan, eli käsitetään sotarikosten kattavan kaikki IMT:n peruskirjan 6 artiklassa mainitut rikokset.¹⁴⁴ Tällöin sotarikos-käsite ymmärretään Kairan lausunnossa mainitulla tavalla yläkäsitteeksi. On huomioitava, että IMT:n peruskirjaa ei ollut olemassa Suomen rauhansopimuksen solmimisajankohtana, mutta kylläkin tulkitsemisajankohtana, jolloin kuitenkin ”sotarikos”-käsite ja ”rikokset rauhaa vastaan” -käsite oli IMT:n peruskirjassa erotettu toisistaan.

Käytännössä 13. artiklan tulkitseminen ei ollut suomalaisten vallassa.

Kansainvälisen oikeuden katsottiin jo toisen maailmansodan jälkipuinnin aikaan sivuuttavan mahdollisen ristiriitaisen kansallisen lainsäädännön. Jos kansallinen lainsäädäntö ja kansainvälinen oikeus joutuivat sotasyllisyyskysymyksessä ristiriitaan, kansallisen lain tuli väistyä. Myös rauhansopimus katsotaan osapuolia sitovaksi positiivisoikeudelliseksi kansainväliseksi velvoitteeksi.

Lontoon sopimus akselivaltojen sotasyllisten tuomitsemisesta perustui sille ajatukselle, että kansainvälisen oikeuden periaatteiden rikkominen, mukaan lukien hyökkäyssodan kiellon rikkominen, johtaa kansainvälisoikeudelliseen vastuuseen riippumatta siitä, oliko vastuusta olemassa erityisiä määräyksiä. Näin siitä huolimatta, että rikosoikeudellisen vastuun hyökkäyssodan aloittamisesta katsottiin ennen Lontoon sopimuksen solmimista kuuluvan lähinnä yksin valtioille, tai korkeintaan kumulatiivisesti valtioille ja yksilöille.¹⁴⁵ Yksikään 1920-luvulla solmitusta sopimuksesta, jossa hyökkäyssota määriteltiin ”kansainväliseksi rikokseksi” ei perustanut yksilön rikosoikeudellista vastuuta ko. rikoksista rauhaa vastaan. Ajatus yksilöiden rikosoikeudellisesta vastuusta rikoksista rauhaa vastaan alkoi kuitenkin saada kannatusta Kellogg-Briandin sopimuksen solmimisen jälkeen.¹⁴⁶ Rauhansopimuksissa Suomen, Romanian, Bulgarian ja Unkarin kanssa säädettiin yhteistyöstä sotarikoksista syytettyjen henkilöiden tuomitsemiseksi. Myös Brownlien mukaan liittoutuneet katsoivat rauhansopimuksen 13. artiklan luovan Suomelle velvollisuuden tuomita ne valtiomiehet, jotka olivat vastuussa Suomen sotaan joutumisesta.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Ks. Kaarlo Kairan 30.8.1945 päivätty lausunto Perustuslakivaliokunnalle, 1945 Vp. s. 19.

¹⁴⁵ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 150.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 155.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 183–184.

Stalinin, Churchillin ja Rooseveltin ensisijainen tavoite oli tuomita Nürnbergissä syytetyt nimenomaan hyökkäyssodan aloittamisesta.¹⁴⁸ Välttääkseen *ex post facto* -syytökset sillä perusteella, että kansainvälinen oikeus ei tuntenut yksilön rikosoikeudellista vastuuta hyökkäyssodan aloittamisesta, IMT:n peruskirjan laatijat pyrkivät osoittamaan hyökkäyssodan kansainvälisoikeudellinen kiellon olemassaolon viittaamalla mm. Kellogg-Briandin sopimukseen, jossa hyökkäyssota oli kiistatta kielletty. Myös aiemmin esimerkiksi Haagin IV sopimuskirjan rikkoneita yksilöitä oli tuomittu sodan lakien rikkomisesta, vaikkei niissäkään tapauksissa rikosoikeudellisia sanktioita ollut etukäteen määritelty. Kansallisen lainsäädännön puuttuminen näissä tapauksissa ei ollut relevanttia.¹⁴⁹ Jo Versaillesin vuoden 1919 rauhansopimus edellytti, että Saksan keisari Wilhelm oli tuomittava tätä varten perustettavassa liittoutuneiden erikoistuomioistuimessa sodan aloittamisen johdosta, mutta hänen saatuaan turvapaikan Hollannista oikeudenkäyntiä ei käyty.¹⁵⁰ Nürnbergin tuomioistuimen mukaan hyökkäyssodan aloittaminen oli siis ollut kansainvälisen oikeuden vastainen rikos viimeistään Kellogg-Briandin sopimuksen solmimisesta lähtien. Ennen Nürnbergiä sopimuspuolet eivät vain olleet valvoneet kiellon toteutumista, ja näin ollen Nürnbergissä tuomitut olivat ensimmäisiä, jotka tulivat tuomituiksi ko. kansainvälisoikeudellisen laittomuuden perusteella.¹⁵¹ IMT:n peruskirja loi kuitenkin itse oikeudellisen perustansa, eikä näin ollen viime kädessä tarvinnut tuekseen voimassa olevaa kansainvälistä oikeutta.¹⁵²

Nürnbergin puolustuksen mukaan hyökkäyssota ei ollut rikos silloin kun syytetyjen väitetyt rikokset olivat tapahtuneet ja näin ollen ei voitu antaa rangaistusta teosta, joka ei tekohetkellä ollut rikos (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*). Jotkut juristit ovat asettuneet Nürnbergin puolustuksen kannalle sikäli, että he ovat kritisoinet Nürnbergin tuomion perustamista Kellogg-Briandin sopimukseen juuri sillä perusteella, ettei Kellogg-Briandin sopimuksessa hyökkäyssotaan turvautumista kriminalisoitu eli luonnehdittu rikokseksi, vaan ainoastaan kiellettiin.¹⁵³ On kuitenkin arvioitu, että Kellogg-Briandin sopimuksen laatijoiden ja allekirjoittajien intentio oli paitsi julistaa sotaan turvautuminen laittomaksi, myös kriminalisoida se, eksplisiittisen sanamuodon puuttumisesta huolimatta.¹⁵⁴ Oppenheimin mukaan sanktioiden puuttuminen ei vaikuttanut sopimuksen oikeudelliseen luonteeseen, ja Kellogg-Briandin sopimuksen rikkominen muodosti yksiselitteisesti kansainvälisen rikoksen, josta kansainvälinen yhteisö saattoi oi-

¹⁴⁸ B.V.Röling, "The Nuremberg and Tokyo Trials in Retrospect" teoksessa M.Cherif Bassiouni and Ved P.Nanda (eds.), *A Treatise on International Criminal Law* s. 595.

¹⁴⁹ Joseph Keenan and Brendan Brown, *Crimes against international law* (1950) s. 123.

¹⁵⁰ Erik Castrén, *Kansainvälinen oikeus* (1947) s. 293.

¹⁵¹ Whitney R. Harris, *Tyranny on Trial* (1954) s. 515–516; 519–523.

¹⁵² M. Cherif Bassiouni, *Crimes Against Humanity in International Criminal Law* (1999) s. 8.

¹⁵³ Erik Castrén, *The Present law of war and neutrality* (1954) s. 45.

¹⁵⁴ Joseph Keenan and Brendan Brown: *Crimes Against International law* (1950) s. 79–80. Viime kädessä keskustelu koskee kansainvälisen oikeuden luonnetta ja ensisijaisuutta kansalliseen oikeuteen nähden sanktioiden ja velvoitemekanismien puuttuessa.

keutetusti rangaista toisen maailmansodan päätyttyä.¹⁵⁵ Myös useiden muiden oikeusoppineiden mukaan jo Kellogg-Briandin sopimus sekä muut 1920–30-luvuilla solmitut sopimukset ja annetut julistukset tekivät hyökkäyssodan laittomuudesta ja rikollisuudesta positiivisoikeudellisen normin, jonka perusteella tämän normin rikkojien tuomitseminen voitiin katsoa oikeutetuksi.¹⁵⁶

Nürnbergin oikeudenkäynti ns. suursotarikollisia vastaan käytiin 21.11.1945–1.10.1946. Nürnbergin tuomioistuin katsoi rikosoikeudellisen vastuun rikoksista rauhaa vastaan kuuluvan nimenomaan yksilöille, ja näin ollen voidaan toisen maailmansodan päättymisestä lähtien katsoa yksilön vastuun kansainvälisoikeudellisista rikoksista olevan voimassa positiivisoikeudellisena normina.¹⁵⁷ Tuomioistuimen kuuluisan lauselman mukaan nimenomaan yksilöt, eivät abstraktit kollektiivit, tekevät kansainvälisen oikeuden vastaisia rikoksia, ja vain rankaisemalla (tuomitsemalla) nimenomaan yksilöitä voitiin kansainvälisen oikeuden normit saattaa voimaan.¹⁵⁸

Nürnbergissä syytettiin alun perin 24 vastaajaa, joista yksi teki itsemurhan ja yksi vapautettiin vastaamasta tuomioistuimessa terveydellisistä syistä. 22 syytetystä kolme vapautettiin syytteistä, 12 tuomittiin kuolemaan, kolme sai elinkautustuomion ja neljä vankilatuomion.¹⁵⁹ Oikeudenkäynnissä toteutuivat tietyt oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteet, kuten oikeus puolustukseen, mutta oikeudenkäynnin lopputulos oli pitkälti etukäteen määritetty.

Nürnbergin vaikutus

Voitaneen väittää, että Nürnbergin tuomioistuin ei luonut uutta oikeudellista normia tulkitessaan hyökkäyssodan kansainvälisoikeudelliseksi rikokseksi, vaan sovelsi jo aiemmin voimassa ollutta oikeutta ainakin hyökkäyssodan laittomuuden osalta. Vasta Nürnbergin peruskirja kuitenkin loi tuomiovallan sellaisten tekojen rankaisemiselle, jotka kansainvälisen oikeuden perusteella oli jo aiemmin katsottu laittomiksi.

On toisaalta perustellusti väitetty, että Nürnbergin peruskirja ja Nürnbergin ja Tokion sotarikostuomioistuinten tuomiot edustivat nimenomaan voittajien oikeutta. Toisen maailmansodan voittajavaltiojen johtajat eivät joutuneet oikeudelliseen vastuuseen toiminnastaan.¹⁶⁰ Nürnbergin ja Tokion tuomioistuimet oli myös perustettu *ad hoc* ja *ex post facto*, ja niiden tuomioiden voi-

¹⁵⁵ L. Oppenheim, *International Law* (ed. by H. Lauterpacht) (1952) s. 191–192.

¹⁵⁶ Joseph Keenan and Brendan Brown, *Crimes against international law* (1950) s. 80, 83.

¹⁵⁷ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 154, 165.

¹⁵⁸ Samaa mieltä ovat mm. Keenan and Brown, *Crimes against international law* (1950) s. 127–128.

¹⁵⁹ Roger S. Clark, “Nuremberg and Tokyo in Contemporary Perspective” teoksessa Timothy L.H. McCormack and Gerry J. Simpson (eds.), *The Law of War Crimes* (1997) s. 172.

¹⁶⁰ Lauri Hannikainen, *Peremptory norms (jus cogens) in international law* (1988) s. 120.

daan katsoa rikkoneen *nullum crimen sine lege* -periaatetta siltä osin, ettei tuomioistuimen kriminalisoimia tekoja ollut kriminalisoitu esimerkiksi natsi-Saksan oikeudellisessa järjestelmässä. Nürnbergin tuomioistuin katsoi, että *nullum crimen sine lege* -periaate oli toki voimassa oikeudellisena yleisperiaatteena, mutta se ei soveltunut tuomioistuimen käsittelemiin tapauksiin, koska asemansa vuoksi syytettyjen oli tullut tietää hyökkäyssodan olevan kansainvälisten sopimusten vastainen. Myös aiemmin tuomioistuimet olivat tuominneet sotaa koskevan kansainvälisen oikeuden (*laws of war*) rikkomuksista.¹⁶¹

Puutteistaan huolimatta Nürnbergiä on pidetty tärkeänä merkkipaaluna kansainvälisen rikosoikeuden kannalta. Nürnbergissä toteutui kansainvälisen rikosoikeuden ensisijaisuus suhteessa kansalliseen rikosoikeuteen, sekä yksilöiden rikosoikeudellinen vastuu kansainvälisen oikeuden perusteella kansallisesta rikoslainsäädännöstä riippumatta. Valtiomiesten ja esimiehen käskyjä noudattaneiden rikosoikeudellinen immuniteetti rikkoutui, kuten myös omien kansalaisten luovuttamattomuuden periaate. Nürnberg edustaa siis murrosta, jonka jälkeen on katsottu kansainvälisoikeudellisen rikosvastuun olevan voimassa riippumatta siitä, olivatko kansainvälisen oikeuden vastaiset teot kriminalisoituja niiden tekohetkellä kansallisen lainsäädännön perusteella.¹⁶² Rikoksista rauhaa vastaan ja rikoksista ihmisyyttä vastaan tuli osa kansainvälistä oikeutta.¹⁶³ Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina ”Nürnbergin periaatteet” on hyväksytty osaksi kansainvälistä oikeutta myös sodan häviäjävaltioissa.¹⁶⁴

3. Oikeusprosessit muissa hävinneissä maissa

Miehitetyt maat

Tanska

Kesäkuussa 1945 Tanskan eduskunta hyväksyi maanpetoslain, joka kriminalisoi Saksan sotavoimissa palvelemisen, Saksan etujen ajamisen, taloudellisen hyödyn hankkimisen miehitysolosuhteissa ja liittoutuneiden sotaponnistusten vastustamisen. Rangaistusasteikko ulottui neljän vuoden vankeusrangaistuksesta kuolemantuomioon. Tarkan mukaan lain johtava ajatus oli vastaava kuin Neuvostoliiton sotarikospolitiikassa käytetyt määritelmät ”samastuminen Saksan sotapolitiikkaan” ja ”eurooppalaisten akselivaltojen pyrkimysten edistäminen”. Lain taannehtivuus aiheutti myös Tanskassa

¹⁶¹ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (1963) s. 170–171.

¹⁶² Remigiusz Bierzanek “The prosecution of war crimes” teoksessa M. Cherif Bassiouni and Ved P. Nanda, *A Treatise on International Criminal Law* (1973) s. 583–584.

¹⁶³ Timothy L.H.McCormack, “From Sun Tzu to the Sixth Committee” in Timothy L.H. McCormack and Gerry J.Simpson (eds.), *The Law of War Crimes* (1997) s. 58.

¹⁶⁴ Remigiusz Bierzanek “The prosecution of war crimes” teoksessa M. Cherif Bassiouni and Ved P. Nanda, *A Treatise on International Criminal Law* (1973) s. 583–584.

keskustelua. Tanskassa tuomittiin maanpetoslain perusteella lähes 13 000 henkilöä, joista 78:lle annettiin kuolemantuomiot. Yli puolet kuolemantuomioista pantiin täytäntöön.¹⁶⁵

Joulukuussa 1945 Tanskassa asetettiin parlamentaarinen komitea selvittämään mahdollisuuksia syyttää ylimpiä viranomaisia valtakunnanoikeudessa heidän miehitysaikaisesta toiminnastaan. Selvityksen mukaan syyteperusteita ei ollut, ja parlamentti tuli samaan johtopäätökseen äänin 153–8.¹⁶⁶

Norja

Norjan Lontoossa toiminut pakolaishallitus kriminalisoi 1941 Nasjonal Samling -puolueen jäsenyyden ja madalsi kuolemantuomion käyttökynnystä maanpetostuomioissa. Saksalaisjoukkojen antauduttua virallisesti tutkittiin noin 90 000 yhteistyömiehen toiminta, syytteitä nostettiin noin 50 000 ja noin 20 000 oikeudenkäyntiä päätyi vapausrangaistuksiin. Laillisessa järjestyksessä annettiin 49 kuolemantuomiota, joista 37 pantiin täytäntöön. Quisling asetettiin syyteeseen mm. sotapetoksesta ja maan johtamisesta vieraan vallan alaisuuteen, ja teloitettiin lokakuussa 1945. Myös Norjassa selvitetiin vuosina 1946–1947 oliko vuonna 1940 miehitykseen johtaneissa hallituksen toimissa valtakunnanoikeuden toimivaltaan kuuluvia seikkoja, mutta syyteperusteita ei todettu.¹⁶⁷

Ranska

Jo syksyllä 1944 Ranskassa suoritettiin puhdistuksia, joiden aikana teloitettiin tuhansia yhteistoiminnasta epäiltyjä ilman oikeudenkäyntiä. Marraskuussa 1944 perustettiin *Haute Cour de Justice* tutkimaan Vichy-hallituksen valtionpäämiehen, pääministerin, ministereiden ja korkeimpien virkamiesten syytteitä. Syytteet perustuivat syytetyn Vichy-hallituksen aikaiseen virka-asemaan, eikä rangaistusskaalaa ollut yksilöity minkään teon osalta. Tuomioistuimen päätöksistä ei ollut valitusoikeutta, mutta presidentillä oli armahdusoikeus. Vichy-hallituksen aikaan Ranskan valtionpäämiehenä toiminut marsalkka Philippe Pétainin oikeudenkäynti päättyi elokuussa 1945 kuolemantuomioon, joka muutettiin elinkautiseksi vankeudeksi. Pétainin pääministerinä toiminut Pierre Laval tuomittiin *Haute Cour de Justice*:n puolesta lokakuussa 1945 kuolemaan ja teloitettiin.¹⁶⁸ *Haute Cour de Justice* toimi vuoteen 1949 asti ja tutki yhteensä 100 syytettä, joista se langetti 18 kuolemantuomiota, joista täytäntöön pantiin kolme. Muissa oikeusistuimissa yhteistyömiehille langetettiin yli 2800 kuolemantuomiota, joista vajaat 800 johti teloituksiin. Ranskan *Haute Cour de Justice* muistutti kokoonpanoltaan Suomen sotasyllisyysoikeutta. Kumpikaan ei täyttänyt tuomioistuimelle asetettavia puolueettomuusvaatimuksia. Suomen sotasyllisyysoikeudessa juristeja oli suhteellisesti enemmän kuin *Haut Cour de Jus-*

¹⁶⁵ Jukka Tarkka, *Hirnuinen asia* (2009) s. 304.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 304.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 205–306.

¹⁶⁸ Jukka Tarkka, *Hirnuinen asia* (2009) s. 308–309.

tice:ssä, ja SSO:ssa tuomareiden joukossa oli myös syytettyjen puoluetovereita, kun taas *Haute Cour de Justice*:n maallikkojäsenet valittiin syytettyjen poliittisten vastustajien keskuudesta. Sekä SSO että HCJ saivat hallitukselta toimeksiannon ja hallitus piti kumpaankin yhteyttä prosessin aikana varmistukseen että tuomiot täyttivät poliittisen tilanteen asettamat vaatimukset. Suomessa tähän johtaneet motiivit kuitenkin olivat ulkopoliittiset, Ranskassa sisäpoliittiset.¹⁶⁹ Ranskan ero Suomeen verrattuna oli se, että Ranska kuului miehitettyihin valtioihin ja oikeudenkäynnit koskivat yhteistyötä vihollisen kanssa.

Italia

Vuonna 1943 Moskovan ulkoministerikokouksessa liittoutuneet antoivat Italian fasistijohtajien ja sotarikollisten pidättämisestä ja tuomiosta julistuksen, jonka mukaan poliittisessa asemassa toimineet rinnastettiin sotarikolliisiin. Periaate oli siis sama kuin Suomen välirauhansopimuksen 13. artiklan myöhemmin saama tulkinta. Italiassa suoritettiin puhdistuksia, joissa teloitettiin suuri osa fasistipuolueen johtajista, mukaan lukien Mussolini huhtikuussa 1945. Sodan jälkiselvittelyjen yhteydessä Italiassa oli sekä spontaaneja että virallisia sotarikosoikeudenkäyntejä, mutta ulkopoliittisessa asemassa toimineita ei niissä syytetty.¹⁷⁰

Saksan satelliittivaltiot

Romania ja Bulgaria velvoitettiin sotarikoksista syytettyjen pidättämiseen ja rankaisemiseen aseleposopimuksissa liittoutuneiden kanssa vastaavasti kuin Suomen aseleposopimuksessa. Viimeisenä aselevon solminut Unkari velvoitettiin syytettyjen pidättämisen ja rankaisun lisäksi avustamaan liittoutuneita sotarikoksista syytettyjen henkilöiden luovuttamisessa ”asianomaisille hallituksille”. Sotarikoksista voitiin Bulgariassa säädetyin lain mukaan syyttää kaikkia vuoden 1941 alun ja syyskuun 1944 välisenä aikana ministerinä, parlamentin jäsenenä tai muussa korkeassa hallintotehtävässä toimineita henkilöitä. Syytteen alaiset teot olivat periaatteessa samantyyppisiä poliittista syyllisyyttä osoittavia tekoja kuin myöhemmin Suomessa, vaikkakin Bulgarian historialliset olosuhteet poikkesivat huomattavasti Suomen olosuhteista.¹⁷¹ Oikeudenkäynneissä tuomittiin kuolemaan kolme Bulgarian sijaishallitsijakunnan jäsentä ja 22 entistä ministeriä, kahdeksan kuninkaan entistä henkilökuntaista avustajaa ja 68 sodanaikaisen parlamentin jäsentä. Jo ennen Suomen välirikysymyskeskustelua Bulgariassa oli pidetty 131 oikeudenkäyntiä, joissa langetettiin miltei 11 000 tuomiota, joista hieman yli 2000 oli kuolemantuomioita. Romaniassa marsalkka Ion Antonescu, entiset varapääministerit, ulko- ja sotaministerit sekä maan korkeimpia poliisivi-

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 309–310.

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 311.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 312–313.

ranomaisia ja Saksan armeijan paikallisia komentajia tuomittiin 17.5.1945 kuolemantuomioihin ja teloitettiin.¹⁷²

Unkarissa kansantuomioistuimet langettivat sotarikossyytteistä vuoden 1948 alkuun mennessä 295 kuolemantuomiota, joista 138 pantiin täytäntöön.¹⁷³

V MENNEISYYDEN ONGELMAKOHTIEN UDELLEENARVIOINNISTA SUOMESSA

1. Sotasyllisyysoikeudenkäyntiin liittyvät myöhemmät vaateet

Tuomionpurkuvaatimus korkeimmalle oikeudelle

Sotasyllisyysoikeudenkäynti tuli jälleen julkisuuden valokeilaan syksyllä 2008, kun korkein oikeus (KKO) antoi 20. lokakuuta päätöksen, jonka mukaan sotasyllisyysoikeudessa annetun tuomion purkaminen ei kuulunut KKO:n toimivaltaan. Ilkka Tanner oli (asianajajansa Kari Silvennoisen välityksellä) hakemuksessaan vaatinut, että SSO:n tuomio puretaan siltä osin kuin Väinö Alfred Tanner on siinä tuomittu sotaan syyllisten rankaisemisesta annetun lain 1 §:n nojalla virka-aseman väärinkäyttämisestä valtakunnan vahingoksi rangaistukseen ja rangaistus kumotaan. KKO katsoi päätöksessään, että sotasyllisyysoikeuden perustaminen ja sotaan syyllisinä pidettyjen rankaiseminen tapahtui sellaisista lähtökohdista ja sellaisissa olosuhteissa, joita on pidettävä poikkeuksellisina. Sotaan syyllisten rankaisemisesta annettu laki ei myöskään sisältänyt säännöstä, jonka mukaan sotasyllisyysoikeuden tuomioon olisi mahdollista hakea muutosta. KKO oli myös vastustanut lain säätämistä vuonna 1945 antamassaan lausunnossa. Poikkeuksellisen taustan vuoksi ei KKO:n mukaan ollut perusteltua ryhtyä jälkikäteen tarkastelemaan tuomiota ja siihen johtanutta menettelyä yleisten tuomionpurkua ja kantelua koskevien säännösten pohjalta.¹⁷⁴

Ilkka Tanner on valittanut tuomiosta Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen.

¹⁷² Jukka Tarkka, *Hirvunen asia* (2009) s. 313.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 313–314.

¹⁷⁴ KKO:n päätös (2008:94).

Oikeuskanslerin ratkaisu vuodelta 1992 ja muut tuomionpurkuun liittyvät vaateet

Vuonna 1992 oikeuskansleri antoi ratkaisunsa (904/1/90, antopäivä 27.11.1992) sotasyällisyystuomion purkamista koskevaan kanteluun, jonka Liberaalisen kansanpuolueen Helsingin piiri ry oli oikeuskanslerille osoittanut. Yhdistys oli 4.12.1990 päivätyssä kirjoituksessaan pyytänyt oikeuskansleria ryhtymään toimenpiteisiin sotasyällisyys-oikeuden tuomion purkamiseksi korkeimmassa oikeudessa sillä perusteella, että tuomio on perustunut väärän lain soveltamiseen (oikeudenkäymiskaaren 31 luvun 8 § 4 kohta). Yhdistyksen kirjoituksessa viitattiin myös muun muassa sotasyällisyyslain takautuvuuteen ja SSO:n poliittisuuteen tuomionpurun edellytyksinä. Ratkaisussaan oikeuskansleri katsoi, ettei asiassa ole tullut esille sellaisia oikeudellisia virheitä tai harkintavallan ylityksiä, jotka loisivat riittävän oikeudellisen pohjan hakemukselle lähes 50 vuotta sitten annetun tuomion purkamiseksi.

Yhdistyksen kirjoituksessa viitattiin myös 1990-luvulta alkaneeseen ulkopoliittiseen kehitykseen. Sen perusteella ei yhdistyksen mukaan enää ollut sellaisia ulkopoliittisia syitä, jotka estäisivät tuomion purkamisen. Osittain sotasyällisyys-oikeudenkäynnin tuleminen julkisen keskustelun kohteeksi 1990-luvulla ja 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä liittyikin kylmän sodan päättymiseen, laajempaan ”suomettumis”-keskusteluun ja Kekkonen aikakauden uudelleen arviointiin.¹⁷⁵

Asia nousi esiin jo vuonna 1956 kokoomuksen kansanedustajien Johannes Wirtasen ja Jaakko Hakalan kirjallisessa kysymyksessä, joka koski sotasyällisyys-oikeuden päätöksen laillisuutta ja johon sisältyi vaatimus sen kumoamisesta uudella lailla. Hallituksen mukaan tällainen menettely olisi kuitenkin ollut rauhansopimuksen vastainen.¹⁷⁶ 1960-luvulla sotasyällisyys-oikeudenkäynnin aikainen puolustuksen tiedotuspäällikkö, kirjailija Yrjö Soini julkaisi teoksen *Toinen näytös – entä kolmas*, jossa myös vaadittiin tuomioiden mitätöimistä.¹⁷⁷ Sotasyällisyystuomioiden purkamista on vaadittu

¹⁷⁵ Suomessa on kylmän sodan päättymisen jälkeen vaadittu myös mm. Lotta Svärd -järjestön, Isänmaallisen Kansanliikkeen ja Akateemisen Karjala-Seuran kunnian palauttamista. Suomessa käyty keskustelu voidaan nähdä osana laajempaa toisen maailmansodan ja sitä edeltävien vuosikymmenten historiallista ”rehabilitointia”, jota on käyty monissa kylmän sodan aikana Neuvostoliiton vaikutuspiiriin kuuluneessa valtiossa. Neuvostoliiton johtamassa kommunistisessa blokissa elettiin aina 1980-luvun lopulle virallisen totuuden aikaa, jossa valtio ja kommunistinen puolue anelivat hyväksytyjen historiatulkintojen sisällön ja rajat. Kommunismien kukistuttua kollektiiviset ja yksilölliset muistot vapautuivat valtion ohjailusta, ja historiallisen revisionismin nimissä 1920- ja 1930 -lukujen politiikka ja sen harjoittajat rehabilitoitiin monissa maissa. Markku Jokisipilä, ”Toinen maailmansota ihmiskunnan kollektiivisessa muistissa”, teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet* (2007) s.11.

¹⁷⁶ Jukka Tarkka, *13. Artikla* (1977) s.226–227.

¹⁷⁷ Yrjö Soini, *Toinen Näytös – Entä kolmas* (1968) s.130.

myös esimerkiksi julkilausumissa¹⁷⁸ ja muissakin eduskunnassa esitetyissä kirjallisissa kysymyksissä¹⁷⁹.

2. Eräiden itsenäisyyden ajan muiden tapahtumien uudelleenarvioinnista

Suomen itsenäisyyden ajan historia on suhteellisen lyhyt, joten ei ole mitenkään mahdoton tehtävä tarkastella keskeisiä oikaisua tai selvittämistä vaativia valtiovallan toimia tai laiminlyöntejä sekä sitä, mitä niiden hyvittämissä on tehty. Tällainen tarkastelu on yhtäältä kartoitus siitä, miten menneisyyttä Suomessa on valtiovallan toimesta käsitelty. Toisaalta se on selvitys siitä, onko menneisyydenkäsittelyssä havaittavissa puolueellisuutta poliittisten tarkoituksenmukaisuussyiden perusteella. Kansakunnan historiallisen identiteetin kannalta on tärkeää, että oikeudenloukkauksia kokeneet otetaan huomioon tasapuolisesti.

Menneisyydenkäsittely ei voi olla irti historiallisten toimijoiden motiivien ja tavoitteiden arvottamisesta, mutta se ei kuitenkaan saa määrätä menneisyydenkäsittelyn tapaa. Oikeusvaltion periaatteita ajatellen pahoinpidelty, laittomasti surmattu tai väärin tuomittu on sitä, vaikka hänen tavoitteensa olisivatkin olleet sellaiset, että toteutuessaan ne olisivat merkinneet jopa Suomen itsenäisyyden menetystä. Ei voida ajatella, että vain niiden kärsimyksiä hyvittäisiin, jotka ovat kulloinkin vallitsevien jälkikäteisarviointien mukaan toimineet hyväksyttävästi. Tällainen lähestyisi tarkoitus pyhittää - ajattelua, joka ei sovi oikeusvaltioon.

Arkikeskustelussa törmätään usein ajatteluun, jolla tietyn puolen tekoja yritetään tavalla tai toisella oikeuttaa. On kirjoitettu esimerkiksi, ”ettei valkoista terroria olisi ollut ilman kapinaa demokraattiseen enemmistöön nojannutta laillista hallitusta vastaan. Ja punaisten voitto olisi vienyt Neuvosto-Suomeen.”¹⁸⁰

Valkoisen terrorin tietynlainen oikeuttaminen toteuttamatta jääneillä punaisten voiton seurauksilla on lähinnä kontrafaktuaalista päättelyä. Siinä oletetaan, että vaikka tämä keskeinen historiallinen tapahtumasarja olisi muuttunut toiseksi – eli punaiset olisivat voittaneet –, kaikki muu olisi silti tapahtunut kuten tapahtui – eli neuvostovalta olisi vakiintunut Venäjällä, jolloin ”Neuvosto-Suomi” olisi ollut mahdollinen.¹⁸¹ Tutkimuksellisesta näkökul-

¹⁷⁸ Esim. ProKarelia ja Karelia Klubi ry: Julkilausuma sotasyllisyys- ja asekatkentuomioista, Sotilasaikakauslehti 10/2004, s. 43.

¹⁷⁹ Kirjalliset kysymykset 656/1992 vp ja 739/1992 vp vastauksineen.

¹⁸⁰ Vs: Lähtökohta ohittui. Iltalehti 16.6.2008, s. 5.

¹⁸¹ Pauli Kettunen: Vuosi 1918 ja kansakunnan traumat, s. 55. Työväentutkimus 2008, s. 52–57.

masta kontrafaktuaaliselle ajattelulle on toki käyttöä, mutta miksikään pääperusteluksi menneiden toimintatapojen hyväksymiselle siitä ei ole.¹⁸²

Vuoden 1918 tapahtumat

Keskeinen traumaattinen menneisyyden vaihe on Suomen sisällissota vuonna 1918. Sitä on käsitelty tutkimuksen keinoin paljonkin. Tärkeä on ollut valtiollinen Suomen sotasurmat 1914–22 -tutkimushanke, joka tuotti laajan nimitiedoston sekä useita erillistutkimuksia. Hanke toimi vuosina 1998–2003, mutta sen poikimia tutkimuksia on ilmestynyt myöhemminkin. Hankkeen yhtenä kunnianhimoisena tavoitteena oli ”lopullisesti purkaa erityisesti vuoden 1918 sodan synnyttämä kansallinen trauma”.¹⁸³ Aihepiiristä tehtiin myös jo 1960-luvulta lähtien merkittäviä tutkimuksia.¹⁸⁴

Sisällissotaan liittyvä oikeudenkäyttöä on myös tutkittu. Ankarimmat rangaistukset, kuten kuolemanrangaistukset tuomittiin – laittomasti – kenttäoikeuksissa sekä laillisemmalla pohjalla olleissa valtiorikosoikeuksissa. Kuitenkin valtiorikosoikeuksienkin toiminnassa on paljon kritisoitavaa. Erityisen ongelmallista oli punaisten tuomitseminen maanpetoksesta, joka olisi edellyttänyt, että Suomi olisi ollut sodassa Venäjän kanssa. Toiminta ei vastannut lähimainkaan ajankohdan oikeudellisia periaatteita ja käytäntöjä, vaan niistä selvästi poikettiin syytettyjen oikeusturvan vaarantavalla tavalla.¹⁸⁵ Myös sodan jälkeisinä vuosina jatkunutta poliittista väkivaltaa on selvitetty.¹⁸⁶

Edellä on siis viitattu viime vuosikymmenien tutkimuksiin. Mutta miten tapahtunutta selviteltiin välittömästi sodan jälkeen? Voitaneen olettaa, että (muiden kuin Neuvostoliittoon paenneiden) punaisten tekemät laittomuudet tulivat muodossa tai toisessa selvityksi, tosin laillisuudeltaan vaihtelevan

¹⁸² Ks. esim. Raimo Väyrynen: Vastafaktuaalinen päättely ja uuden tiedon mahdollisuus, teoksessa Anneli Meurman-Solin – Ilkka Pyysiäinen (toim.): Ihmistieteet tänään. Gaudeamus, Helsinki 2005, s. 131–142; Markku Jokisipilä – Mari K. Niemi: Vahingollista, viihdyttävää vai jopa välttämätöntä? Miksi myös tapahtumaton kuuluu historiaan, teoksessa Jokisipilä – Niemi (toim.): Entäs jos... Lisää vaihtoehtoista Suomen historiaa. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006, s. 7–17.

¹⁸³ Lars Westerlund: Suomen sotasurmat 1914–22 -tutkimusprojekti – sisällissodan synnyttämän trauman purkaja.

<<http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/tt2005/nettiversio/tk3.htm>>.

Luettu 14.2.2010.

¹⁸⁴ Jaakko Paavolainen: Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. I. ”Punainen terrori.” Tammi, Helsinki 1966. II. ”Valkoinen terrori.” Tammi, Helsinki 1967; sama: Vankileirit Suomessa 1918. Tammi, Helsinki 1971.

¹⁸⁵ Jukka Kekkonen: Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1991; Marko Tikka: Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2004; Jukka Kekkonen: Sodan 1918 rankaisutoimet olivat oikeudellisesti huteralla pohjalla. Helsingin Sanomat 15.2.2008, s. A 2.

¹⁸⁶ Marko Tikka: Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, s. 173–214.

tasoisesti, erilaisissa tuomioistuimissa. Tuomittuja punavankeja armahdettiin sisäpoliittisen tilanteen rauhoituttua suhteellisen nopeasti.¹⁸⁷

Valkoisten laittomuudet jäivät sen sijaan selvittämättä. Keskeisesti tähän vaikutti se, että samalla kun valtionhoitaja määräsi valtiorikosoikeuksien tuomioiden lieventämisistä hän määräsi myös seuraavaa: ”Henkilöt, jotka maan laillista järjestystä vastaan nostetun kapinan kukistamisen tarkoituksessa tahi estääkseen kapinan levenemistä taikka palauttaakseen järjestystä ovat teoissaan menneet yli sen, mitä mainittujen tarkoitusten saavuttamiseksi olisi ollut tarpeen, jätettäkööt niistä syytteeseen panematta ja rankaisematta.”¹⁸⁸ Erityisesti tuon päätöksen vuoksi mutta myös viranomaisten ilmeisen haluttomuuden vuoksi valkoinen terrori jäi selvittämättä sellaisissakin tapauksissa, joissa ampujista oli varmat tiedot.¹⁸⁹ Kuvaavaa on, että valkoisten ampumien valkoistenkin kohtalojen selvittämisessä oli huomattavia vaikeuksia.¹⁹⁰ Siitäkin voi päätellä, millaisia vaikeuksia punaisilla oli selvittää laittomia surmaamisia.

Epäsuhta sisällissodan jälkeisissä selvittelyissä oli yksi kansakuntaa pitkään jakaneista tekijöistä. Toisen maailmansodan jälkeen asiaan yritettiin hetken palata, kun perustettu entisten punakaartilaisten järjestö vaati korvauksia sisällissodan aikaisista kärsimyksistä sekä selvitystyötä valkoisen puolen teloittajista ja heidän rankaisemisestaan. Riittävää poliittista tukea tällaisille vaatimuksille ei saatu, ja hankkeet kuivuivat täysin kokoon.¹⁹¹

Mielenkiintoinen vuoden 1918 tapahtumiin liittyvä jälkitoimi on vuoden 1944 maaliskuussa säädetty laki tasavallan presidentin armahdusoikeuden väliaikaisesta laajentamisesta (158/10.3.1944). Sen mukaan presidentillä ”on oikeus yksityisessä tapauksessa armoa antamalla vapauttaa henkilö syytteestä, joka häntä vastaan voidaan tehdä sen johdosta, että hän on ottanut osaa vuoden 1918 kapinaan taikka ennen 14 päivää lokakuuta 1920 syyllistynyt sanottuun kapinaan välittömästi liittyvään muunlaiseen rikolliseen, Suomen voimassaolevaa valtio- tai yhteiskuntajärjestystä vastaan tähdättyyn toimintaan, tulematta osalliseksi yleisestä armahduksesta”. Laki oli voimassa seuraavan heinäkuun alkuun.

Lain taustalla olleen hallituksen esityksen mukaan ”on vielä vähäinen määrä Suomen ulkopuolella asuvia henkilöitä”, jotka vuoden 1918 aikaisten tekojensa vuoksi ovat rangaistusuhan alaisia. ”Kun jotkut heistä lisäksi myöhemmällä toiminnallaan maansa hyväksi ovat vilpittömästi pyrkineet sovit-

¹⁸⁷ Ks. Kekkonen 1991, 101–105.

¹⁸⁸ Korkeimman vallan haltian päätös valtiorikoksiin syyllisten henkilöiden armahtamisesta 165/7.12.1918.

¹⁸⁹ Aapo Roselius: Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Tammi, Helsinki 2007.

¹⁹⁰ Marjatta Cronvall: Seitsemäs mies. Edita, Helsinki 2007; Juhani Koivisto: Tuijotin tulehen kauan. Toivo Kuulan lyhyt ja kiihkeä elämä. WSOY, Helsinki 2008, s. 615–625.

¹⁹¹ Roselius 2007, s. 132–147.

tamaan tekonsa”, hallitus halusi antaa heille mahdollisuuden päästä rangaistusuhasta vapaaksi.¹⁹²

Perustuslakivaliokunta puolsi esitystä viitaten siihen, että syytteestä vapauttaminen on järjestetty erikoislainsäädännöllä aiemminkin, ”milloin siihen on katsottu yleisen oikeustajunnan estämättä olevan aihetta”. Vastalauseen esittäneen Ernst Estlanderin mukaan lain hyväksyminen merkitsisi ”Suomen oikeusoloille vierasta hallinnollisen vallan laajentamista”. Lisäksi hän piti sopimattomana sitä, että valiokunnan saamien tietojen mukaan laki tulisi koskemaan ”muutamia harvoja tai mahdollisesti vain yhtä ainoata henkilöä, jolle näin ollen varta vasten luotaisiin erioikeus”.¹⁹³

Laki koski tosiaan käytännössä yhtä henkilöä, ja se onkin tunnettu ”Lex Tokoina”. Pian lain tultua voimaan ulkoasiainministeriö saattoi oikeusministeriön tietoon tehdyn armahdusehdotuksen sitä puoltaen. Suomen Washingtonin-suurlähettiläs ja hänen kauttaan eräät amerikansuomalaiset ja heidän järjestönsä olivat esittäneet Oskari Tokoin armahtamista. Hän oli siirrettyään Yhdysvaltoihin ”varsinkin n.s. talvisodan aikana ja edelleenkin toiminut Suomen hyväksi ja nauttii suurta arvontoa amerikansuomalaisten keskuudessa.”¹⁹⁴ Presidentti vapautti Tokoin syytteestä, joka häntä vastaan voitaisiin tehdä.¹⁹⁵

Vuoden 1947 maaliskuussa säädettiin yleinen armahduslaki. Sen tultua voimaan ketään ei enää voinut syyttää siitä, että ”hän on ottanut osaa vuoden 1918 kansalaissotaan tai siihen sisältyneen toiminnan välittömässä yhteydessä on tehnyt rangaistavissa olevan teon”. Laki koski myös myöhempää osallistumista Suomen kommunistisen puolueen taikka muiden aikaisemmin kiellettyjen tai lakkautettujen työväenjärjestöjen toimintaan.¹⁹⁶

Myöhemmin ristiriitoja on tasoitettu esimerkiksi sillä, että Lahdessa vuonna 1978 paljastetun Punavankimuistomerkin paljastamistilaisuudessa oli läsnä vuoden 1918 sodassa valkoisella puolella sotinut tasavallan presidentti Urho Kekkonen.¹⁹⁷ Toisena esimerkkinä voidaan mainita Tammisaarella tasavuosina vietetyt punaisten muistoa kunnioittavat tilaisuudet.¹⁹⁸

¹⁹² Hallituksen esitys n:o 11/1944 vp.

¹⁹³ Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 16/1944 vp.

¹⁹⁴ Ulkoasiainministeriö oikeusministeriölle 14.3.1944. K.D. 33/44 Oik.M. 1944. Ea. KA.

¹⁹⁵ Oikeusministeriön pöytäkirja tasavallan presidentin esittelystä 17.3.1944. Ca. KA.

¹⁹⁶ Laki eräiden henkilöiden armahtamisesta, 191/6.3.1947.

¹⁹⁷ <http://fi.wikipedia.org/wiki/Luettelo_Lahden_muistomerkeist%C3%A4_laatoista_ja_veistoksista> Luettu 20.2.2010.

¹⁹⁸ Tammisaaren punavankimuistomerkin laajennuksen paljastustilaisuuteen vuonna 1988 osallistuivat muun muassa tasavallan presidentti Mauno Koivisto ja puolustusvoimain komentaja Jaakko Valtanen. Vuonna 1993 Porvoon piispa Erik Vikström siunasi joukkohaudassa olevat vainajat. Vuoden 1998 tilaisuudessa seppeleet haudalle laskivat maan suurimmat poliittiset puolueet, ammattiyhdistysliike, elinkeinoelämä, kirkko ja puolustusvoimat. Vuoden 2008 tapahtumassa puhujana oli muun muassa tasavallan presidentti Tarja Halonen, ja muistomerkin läheisyyteen avattiin pysyvä näyttely.

<<http://www.tammisaari1918.com/fi/muistotapahtuma.html>> Luettu 21.2.2010.

Kirkon piirissä on järjestetty useita punaisten puolella kuolleiden jälkikäteisiä siunaamisia, varsinkin viime vuosikymmeninä. Siunaamisten tultua kantelun vuoksi arvioitavaksi oikeudelliselta kannalta apulaisoikeusasiamies piti niitä ”ennen muuta symbolisena eleenä, eräänlaisena sovinnon ilmaisuna tai jälkikäteisenä hyvityksenä lähinnä sille, että kirkko ei ollut vuoden 1918 tapahtumien johdosta toiminut tuolloin voimassa olleen kirkkolainsäädännön mukaisesti”.¹⁹⁹ Varsinaiseen anteeksipyyntöön kirkko ei ole ryhtynyt; arkipiispa Jukka Paarman puheen mukaan sellainen vaikuttaisi keinotekoiselta eleeltä. Tärkeämpää on totuuden selvittäminen ja virheiden tunnustaminen.²⁰⁰

Useista vuonna 2008 järjestetyistä tilaisuuksista huolimatta on pantava merkille Veli-Pekka Leppäsen esittämä arvio, jonka mukaan valtiolta olisi voinut muistaa 90 vuoden takaisia tapahtumia painavammin.²⁰¹

Sotienvälinen aika

Lars Björne teki vuonna 1977 tutkimuksen Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Hän kiinnitti huomiota siihen, että äärivasemmistolaisten julkista toimintaa tuomittaessa noudatettiin – Björnen termiä käyttäen – ketjuuntumisperiaatetta: jokainen perusjärjestönkin jäsen oli periaatteessa vastuussa valtiopetoksellisen SKP:n toiminnasta ja Kominternin julkilausumista. Sen sijaan oikeistolaisen Mäntsälän kapinan jokaista syytettyä kohdeltiin yksilönä, joka vastasi vain omista teoistaan. Björne kiinnitti huomiota myös erään laintiukennuksen virheelliseen taannehtivaan soveltamiseen. Kommunistioikeudenkäynneissä syytettyjen asema oli tavallistakin heikompi. Yleisarviona Björne totesi, että ”(v)aikka Turun HO:n poliittisten juttujen päätöksissä on havaittavissa tiettyä puolueellisuutta, historiallisessa tutkimuksessa ei ole syytä langettaa mitään tuomiota HO:n jäsenille. Voidaan sanoa, ettei objektiivisuudelle ja toisen linjan omaksumiselle juuri ollut edellytyksiä.”²⁰²

Oikeistoradikaalin Lapuan liikkeen laittomuuksista tunnetuimpia olivat kyyditykset, eli vapaudenriistot ja niiden yhteydessä tehdyt pahoinpitelyt. Muutama kyyditetyistä surmattiin. Kyyditykset ulottuivat eduskuntaan ja arvostettuun entiseen presidenttiin K. J. Ståhlbergiin saakka. Virkakoneisto ei toiminut kyyditysten estämiseksi ja selvittämiseksi aktiivisesti, ja osa viranomaisista oli suorastaan kyyditsijöiden tukijoita. Oikeudenkäynneissä

¹⁹⁹ Apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin päätös 13.11.2007, dnro 1473/4/06.

²⁰⁰ Jukka Paarma: Kirkko ja vuosi 1918. Piispainkokouksen avauspuhe 12.2.2008.

<<http://www.evl.fi/arkkipiispa/piispainkokous12022008.htm>> Luettu 21.2.2010.

²⁰¹ Veli-Pekka Leppänen: Valtiovalta vaikenee kansalaissodasta. Helsingin Sanomat 30.3.2008, s. D 7. Leppänen rinnastaa vuoden 1918 muistamisen samoihin aikoihin ajoittuneeseen Suomen sodan 1808–1809 muistamiseen ja arvelee sen olevan jo nykynäkökulmasta vaaraton, mutta vuoden 1918 sota on edelleen jatkuva historiallinen prosessi.

²⁰² Lars Björne: ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...”. Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki 1977.

kyyditsijöiden ja heidän johtajiensa keskinäisiä yhteyksiä ei selvitetty, vaan tekoja käsiteltiin erillisinä rikoksina. Kaikkiaan tapahtuneesta jää vaikutelma viranomaisien ymmärtävästä suhtautumisesta Lapuan liikkeen laittomuuksiin.²⁰³

Helmi-maaliskuun vaihteessa 1932 syttyi äärioikeistolainen Mäntsälän kapina, johon liittyi kokoontumisia myös muilla paikkakunnilla. Tavoitteena oli hallituksen ero ja poliittisen suunnan muuttaminen. Kapinan purkamiseksi tasavallan presidentti P. E. Svinhufvud piti radiopuheen, jossa lupasi heti koteihinsa palaaville, ettei näitä uhkaisi rangaistus, elleivät he olleet kapinaan yllyttäjiä. Lähipäivinä kapina hajaantuikin. Kapinallisten nimiä ei merkitty muistiin, ennen kuin he lähtivät koteihinsa. Kapinan jälkihoitoon hyväksyttiin jo samana keväänä armahduslaki: laki eräiden kapinaan osaaotaneiden henkilöiden armahtamisesta ja kapinasta tuomittujen rangaistusten täytäntöönpanosta (142/10.5.1932). Laki kielsi syytteen nostamisen kapinoitsijoita vastaan tai heidän tuomitsemisensa rangaistukseen. Armahdus ei kuitenkaan koskenut kapinan johtoa tai kapinan yhteydessä muihin rikoksiin syyllistyneitä.²⁰⁴

Björnen arvioon Mäntsälän kapinan oikeudellisesta jälkiselvittelystä on viitattu edellä. Kapina ei laajuudeltaan ja vaarallisuudeltaan ollut lähimaillaakaan vuoden 1918 punaisten toimintaa, eikä Mäntsälän kapina myöskään johtanut aseellisiin yhteenottoihin tai kuolonuhreihin. Vaikkei vuosien 1918 ja 1932 kapinoita voidakaan näissä suhteissa rinnastaa, vaikuttaa siltä, että valtiolta suhtautui oikeistokapinallisiin selvästi lievemmin.

Erikoinen tapahtumasarja oli Nivalassa kesäkuussa 1932 syttynyt niin sanottu konikapina. Hevosensa lopettamisesta kieltäytynyttä nivalalaista Sigfrid Ruuttusta oli sakotettu. Sakot olivat maksamatta, ja Ruuttusen oli määrä lähteä sovittamaan niitä vankilaan. Nivalan asemalle kokoontunut Ruuttusta tukenut väkijoukko vapautti tämän poliisin hallusta. Tilannetta pidettiin kapinana ja paikalle kutsuttiin aseistautunut sotaväenosasto. Loppujen lopuksi tilanne raukesi rauhallisesti, mutta ”kapinan” pääsyylliset saivat kahden vuoden kuritushuonetuomiot. Tässäkin tapauksessa hankkeilla oli armahduslaki, mutta presidentti Svinhufvud jätti vahvistamatta eduskunnan jo hyväksymän lain. Sen sijaan hän määräsi kapinallisten yhteistä armonanomusta joulukuussa 1933 esiteltäessä, että heidät oli päästettävä ehdonalaiseen vapauteen.²⁰⁵

1930-luvulta on mainittava myös eräät tunnetut oikeusjutut, joissa tuomiot ilmeisesti perustuivat pahoinpitelyillä saatuihin tunnustuksiin. Epäselväksi on jäänyt, mikä on ollut todellinen tapahtumainkulku. Tällaisia ovat Rovaniemen murhapolttojuttu, jossa kesällä 1930 tapahtuneesta tulipalosta tuo-

²⁰³ Juha Siltala: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava, Helsinki 1985, erit. s. 369–431.

²⁰⁴ Björne 1977, 143–162.

²⁰⁵ Kirsti Kuivajärvi: Sakoista vankilaan. Tutkimus sakkovangeista ja muuntorangaistusjärjestelmästä. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki 1992, s. 10; Eeva-Kaisa Ahtinen: Mies ja pirut. Nikke Pärmin elämä. Otava, Helsinki 2005, s. 110–112.

mittiin paikallisia kommunistinuoria, sekä talvisodan alla paljastunut Petsamon vakoilujuttu.²⁰⁶

Kaikkiaan maailmansotien välisen ajan oikeus- ja viranomaiskäytännöstä jää vaikutelma selvästi lievemmästä suhtautumisesta oikeiston kuin vasemiston rikoksiin. Voidaan antaa puheenvuoro fiktiiviselle henkilölle, vuoden 1918 punaisiin kuuluneelle Elias Kankaanpäälle, joka Mäntsälän kapinan jälkeen lausahi: ”Opettaja on kanssa tullut kapinasta kotio ... Mutta ei opettaja ole ollenkaan niin huonon näkönen kun minä olin silloin kun minä kapinoittemasta tulin. – – Mutta aina vaan tapahtuu edistystä noitten kapinoittenkin suhteen.”²⁰⁷

Talvi- ja jatkosota

Talvi- ja jatkosodasta voidaan eritellä useita kriittisiä vaiheita, joissa sotilastai siviiliviranomaisten toimet ovat vähintäänkin tutkimisen arvoisia. Myös eräät valtiovallan laiminlyönnit voidaan nostaa tarkasteluun.

Sotasurmat-tutkimushankkeeseen pitkälti rinnastuva, nimitiedoston kokoamisen ja useita erillistutkimuksia käsittänyt tutkimushanke ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–55” toimi valtion rahoittamana Kansallisarkistossa vuosina 2004–2008. Hankkeen taustalla oli Elina Sanan kirja ”Luovutetut”.²⁰⁸ Huomiota herättivät varsinkin kirjan tiedot sotavankien luovuttamisesta Suomesta saksalaisille. Kirja poiki Simon Wiesenthal -keskuksen Suomelle esittämän selvityspyynnön ja edelleen professori Heikki Ylikankaan ehdotuksen tarvittavista jatkotoimista.²⁰⁹ Ehdotuksen mukaan tutkimushankkeessa tulisi tutkia paitsi Sanan käsittelemiä luovutuksia Saksaan, myös luovutuksia Neuvostoliittoon ja sotavankien kohtelua yleisemminkin. Ehdotuksen mukaisesti perustetussa tutkimushankkeessa on ilmestynyt useita erillistutkimuksia muun muassa Suomen ja Saksan poliisiviranomaisten yhteistyöstä, Saksan vankileireistä Suomessa, sotavankien ja siviili-internoitujen kuolleisuudesta ja sotavankien surmaamisista.²¹⁰ Siten sota-

²⁰⁶ Ilkka Levä: Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008, s. 53–95; Juha Hagelberg: Petsamon suuri vakoilujuttu. Teoksessa Jouko Vahtola – Samuli Onnela (toim.): Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999, s. 543–561.

²⁰⁷ Väinö Linna: Täällä Pohjantähden alla, 3. osa. 16. painos, WSOY, Helsinki 2006, s. 355.

²⁰⁸ Elina Sana: Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. WSOY, Helsinki 2003.

²⁰⁹ Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004.

²¹⁰ Oula Silvennoinen: Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Otava, Helsinki 2008; Lars Westerlund: Saksan vankileirit Suomessa ja rajal alueilla 1941–1944. Tammi, Helsinki 2008; Lars Westerlund: Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa. Muonahuolto, tautisuus ja Punaisen Ristin toimettomuus 1939–1944. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009; Antti Kujala: Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa. WSOY, Helsinki 2008.

vankien kohtelusta on saatu merkittävästi aikaisempaa täydentävä kuva. Sen sijaan koko hankkeen varsinaisesti käynnistänyttä kysymystä eli sotavankien luovuttamista saksalaisille on ainakin toistaiseksi käsitelty suhteellisen suppeasti.²¹¹ Tutkimustilannetta Neuvostoliittoon tapahtuneiden luovutusten osalta käsittelen jäljempänä.

Sotavankien ja Itä-Karjalan leiriläisten kohtelusta seurasi sodan jälkeen satoja sotarikosoikeudenkäyntejä.²¹² Itä-Karjalan siirtoleireillä olleet ovat eri tavoin koettaneet saada Suomelta korvausta. Valtiokonttoriin tuli 2000-luvun alkuvuosina suuri määrä korvaushakemuksia siirtoleireillä olleilta. Valtiokonttori lähetti vastaukseksi tiedotteita, joiden mukaan korvauksiin ei ole lainsäädännön mukaan oikeutta. Viime vuosina korvausvaatimuksia ei ole Valtiokonttoriin juuri enää tullut.²¹³ Suomen valtio on myös haastettu oikeuteen; siirtoleiriläisten järjestötoiminnassa aktiivisen Klavdija Njuppijevan haastettua Suomen valtion oikeuteen Helsingin käräjäoikeus hylkäsi korvausvaatimuksen selvästi perusteettomana todeten, että Pariisin rauhansopimukseen ei sisälly määräyksiä, joiden perusteella yksityinen Venäjän kansalainen voisi vaatia vahingonkorvausta, eikä tiedossa ole muutakaan säännöstä, johon tällaisen vaatimuksen voisi perustaa.²¹⁴ Päätöksestä ei valitettu hovioikeuteen.

Huomattavan paljon tutkimusta ja julkista keskustelua liittyy kahdeksan juutalaisen siviilihenkilön luovutukseen saksalaisille marraskuussa 1942.²¹⁵ Luovutuksia käsiteltiin oikeudessa sodan jälkeen, kun valtiollisen poliisin sodanaikainen päällikkö Arno Anthoni joutui näiden kahdeksan pakolaisen luovutuksesta syytteeseen. Hänelle tuomittiin kuitenkin vain varoitus vähäisestä menettelyvirheestä luovutusten yhteydessä.²¹⁶ Menneisyydenkäsittelyn

²¹¹ Ida Suolahti: *Prisoner of War Transfers During the Continuation War 1941–1944*, teoksessa Lars Westerlund (toim.): *Prisoners of War Deaths and People Handed Over to Germany and the Soviet Union in 1939–55*. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 136–163; Pekka Kauppala: *Sent, Returned, and Repatriated from Finland to the Soviet Union: The Logic, Tragedy and the Humanity of Fate*, s. 230–233. Em. teoksessa s. 212–237. Ks. myös Jukka Lindstedt: *Juutalaisten sotavankien luovutukset*, *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2004, s. 144–165 (tutkimushankkeen ulkopuolella laadittu kirjoitus).

²¹² Kujala 2008, s. 11.

²¹³ Tieto Valtiokonttorista toimistopäällikkö Veikko Havolta 1.3.2010; Antti Laine: *Lapsia piikkilangan takana eli historian monta totuutta*, s. 76–77, *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2007, s. 67–77.

²¹⁴ Helsingin käräjäoikeus, 1. osasto, tuomio 18.4.2006. dnro 05/11677.

²¹⁵ Laajimmat esitykset tästä luovutuksesta ja yleisemminkin juutalaisten pakolaisten kohtelusta: Elina Suominen: *Kuoleman laiva S/S Hohenhorn*. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa. WSOY, Porvoo 1979; Taimi Torvinen: *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella*. Otava, Keuruu 1984, s. 186–224; Hannu Rautkallio: *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto*. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset, Weilin+Göös, Espoo 1985; Weilin+Göös; Rony Smolar: *Setä Stiller. Valpon ja Gestapon välissä*. Tammi, Helsinki 2003, s. 175–311; Hannu Rautkallio: *Holokaustilta pelastetut*. WSOY, Helsinki 2004; Antero Holmila: *Finland and the Holocaust: A Reassessment*. *Holocaust and Genocide Studies* 23, no. 3 (Winter 2009), s. 413–440.

²¹⁶ Suominen 1979, s. 262–288. Anthoni sai korvausta vapaudenmenetyksestään: ks. Lars Westerlund: *Sodanjälkeiset poliittiset korvausasiat*, s. 303–304. Teoksessa Lars Westerlund

kannalta merkityksellisempää on tapahtumasarjan tarkastelu useissa (ei kuitenkaan valtiollisesti tuetuissa) tutkimuksissa ja muissa yhteyksissä sekä ennen kaikkea Suomen oloissa harvinainen julkinen valtiovallan anteeksipyyntö. Luovutetuille pakolaisille paljastettiin muistopatsas Helsingin Tähtitorinmäellä 58 vuotta luovutuksen jälkeen, marraskuussa 2000. Paljastustilaisuudessa pääministeri Lipponen esitti julkisen anteeksipyyntön juutalaiselle yhteisölle Suomen hallituksen ja kaikkien suomalaisten puolesta. Hän luonnehti luovutusta häpeän hetkeksi Suomen historiassa. Pian sen jälkeen myös Suomen kirkko myönsi vaienneensa juutalaisvainoista ja pyysi anteeksi juutalaisyhteisöltä.²¹⁷

Kuten tunnettua, sodan aikana omia kansalaisia joutui tuomituksi poliittisiksi rikoksista taikka suljetuiksi poliittisista syistä turvasäilöön. Samoin luonnollisesti vihollismaan kansalaisia oli sodan päättyessä vankiloissa. Talvisodan jälkeen myös rikoksista tuomitut neuvostoliittolaiset palautettiin, mutta suomalaiset poliittisista rikoksista tuomitut jäivät vankilaan. Jatkosodan jälkeen annettiin välirauhansopimuksen 20 artiklaa täsmentävä asetus eräiden henkilöiden vapauttamisesta syytteestä ja rangaistuksesta (646/23.9.1944). Asetuksen nojalla vapautui yli 1500 vankia, joista vajaan 200 Neuvostoliiton kansalaisia. Turvasäilöläisiä vapautui yli 300. Myöhemmin myös tuomituille sotilaskarkureille tarjoutui mahdollisuus vapautua vetoamalla välirauhansopimukseen.²¹⁸

Poliittisista syistä vapautensa menettäneet saivat myös oikeuden korvaukseen, joka oli 36 000 markkaa vuodelta. Teloitetun omaiselle tuli maksaa summa nelinkertaisena. Korvauksia ei maksettu niin sanotuille metsäkaartilaisille tai muille sotilaskarkureille.²¹⁹ Myöhemmin säädettiin vielä rikosrekisterimerkintöjen poistamisesta, kun ne koskivat vuoden 1918 kansalaissootaan liittyviä rikoksia, sotien välisen ajan poliittisia rikoksia ja tiettyjä sota-aajan rikoksia.²²⁰

Näistä järjestelyistä huolimatta voidaan sanoa, että osa sota-aikana omiin kansalaisiin kohdistuneista teoista on jäänyt varsin vähälle huomiolle. Yhden erottuvan ryhmän muodostavat jatkosodan alkuvaiheen eräät toimet, joissa voidaan nähdä poliittisen puhdistuksen piirteitä. Yksi hallinnollisesti selvästi poikkeuksellinen toimenpide oli miltei 300 turvasäilövangin pakko-siirto syyskuun 1941 alussa vankilasta rintamalle. Toimenpiteen tarkoitus jäi epäselväksi, ja se toteutettiin salamyhkäisesti. Sotilaalliselta kannalta toimenpide oli tietenkin tarpeeton. Suurin osa miehistä ei ollut esimerkiksi suorittanut asevelvollisuuttaan. Kun suurin osa oli kommunisteja, ei taistelu Neuvostoliittoa vastaan ollut heille mieluisa ajatus. Pian etulinjaan joutumi-

(toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 296–326. (2010 a)

²¹⁷ Smolar 2003, s. 356, 366; Tapani Harviainen: Suomen juutalaiset ja toinen maailmansota. <<http://www.holocaustinfo.org/faq/suomessa/>> Luettu 21.2.2010.

²¹⁸ Jukka Lindstedt: Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki 1999, s. 583–590.

²¹⁹ Lindstedt 1999, s. 617–620.

²²⁰ Lindstedt 1999, s. 620–622.

sen jälkeen kymmeniä miehiä loikkasikin vihollisen puolelle. Vielä riviin jääneet turvasäilöläiset vedettiin pois rintamalta ja heidät sijoitettiin erilliseen työkomppaniaan, käytännössä työleirille erittäin huonoihin oloihin. Järjestelyistä ilmeisesti sovittiin epävirallisesti asiakirjoja laatimatta. Sodan jälkeen operaatiosta vastuullista tahoja yritettiin selvittää, mutta sitä ei löytenyt, vaan vastuuta palloteltiin puolelta toiselle, ja asia jäi sikseen.²²¹

Turvasäilöläisten rintamalle siirtoon tavallaan rinnastettava toimenpide oli maan tunnetuimman aseistakieltäytyjän, Arndt Pekurisen kuljetus rintamalle hänen päästyään vankilasta ehdonalaiseen vapauteen. Tapahtumasarja päättyi Pekurisen ampumiseen rintamalla 5.11.1941, koska hän kieltäytyi ottamasta sotilasvarusteita ja lähtemästä aseisiin. Tässäkin tapauksessa rintamalle siirron tarkoitus jäi jokseenkin epäselväksi sodanjälkeisistä selvityksistä huolimatta. Sotilaalliselta kannalta oli tarkoituksetonta lähettää sotilaaksi kouluttamaton mies etulinjaan. Pekurisen rintamalle lähettämistä toivoneessa suojeluskuntapiirin aloitteesta haluttiin sellaisia toimenpiteitä, jotka olisivat vankeusrangaistusta paremmin ”omiansa lannistamaan työvelvollisen Pekurisen valtiovaltaan kohdistaman uhmailun”. Tapausta selvitettiin sodan jälkeen varsin perusteellisesti, joskin tapahtumien tausta jäi jossain määrin avoimeksi. Ampumisen määränneen kapteenin osuus olisi ehkä selvitetty tuomioistuimessa, mutta hän oli kaatunut Lapin sodassa. Lopullisesti juttu haudattiin vuonna 1947.²²² Pekurista on myöhemmin muistettu symbolisesti: Helsingin kaupunginvaltuusto nimesi vuonna 2006 puiston Pekurisen mukaan.²²³

Jatkosodan aikana käytiin eräitä oikeudenkäyntejä, joita voi pitää luonteeltaan varsin selvästi poliittisina sikäli, että kysymys ei ollut esimerkiksi vakoilusta tai sabotaasiin yllyttämisestä, vaan sotaa edeltäneestä järjestötoiminnasta rankaisemisesta. Siten tuomioilla oli taannehtivaakin luonnetta. Poliittisiksi voi luonnehtia ainakin oikeudenkäyntejä Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran johtoa vastaan, niin sanottuja kuutosia ja Johan Heloa sekä Arvo Turtiaista ja Raoul Palmgrenia vastaan; samoin oikeudenkäyntiä Jarno Pennasta vastaan siltä osin kuin hänet tuomittiin muusta kuin vakoilusta. Vastaavasti Mauri Ryömä joutui syksyllä 1941 syytteen kirjeestä, jonka hän oli helmikuussa 1940 lähettänyt Väinö Tannerille. Vaikka näitä oikeusjuttuja on kirjallisuudessa käsitelty, kattava oikeudellinen analyysi niistä on tekemättä. Tähän on vaikuttanut sekin, että osa näistä

²²¹ Jussi Nuorteva: Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1987, s. 137–146, 204–205; Lindstedt 1999, s. 96–99. Useat työleiriläiset ovat muistelleet laajastikin kokemuksiaan käyttäen termiä ”keskitysleiri”. Näitä teoksia on mainittu teoksessa Lindstedt 1999, s. 97, alav., 91; tuohon luetteloon on lisättävä uusimpana teoksena Harry Vuorinen: Myrskyn silmässä. Poliittisen vangin päiväkirja jatkosodan ajalta 1941–1944, Like, Helsinki 2006.

²²² Esim. Jukka Lindstedt: Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941. Lakimies 6/1995, s. 1045–1065.

²²³ <http://fi.wikipedia.org/wiki/Arndt_Pekurinen> Luettu 21.2.2010.

jutuista on ollut salaisia korkeimman oikeuden vuonna 2009 tekemään salassapitomääräyksen peruuttamista koskevaan päätökseen asti.²²⁴

Kunnollista selvitystä vailla ovat myös monet sotilas- tai siviiliviranomaisten hallussa olleiden suomalaisten kuolemantapaukset. Kyse on osaksi ollut ilmeisistä pahoinpitelyistä, osaksi – ainakin virallisesti – itsemurhista tai surmaamisista karkaamisyritysten tai vastarinnan vuoksi. Lisäksi kuulusteluissa käytettiin kovia otteita muutenkin.²²⁵ Ainakin yhdessä tapauksessa vakoilijaksi epäilty suomalainen ammuttiin välittömästi ilman oikeudenkäyntiä – kohtalo, joka epäilemättä usein tuli vakoilijana pidetyn vihollisotilaankin osaksi.²²⁶

Sodan jälkeen selvitettiin vankiloissa tapahtuneita pahoinpitelyitä ja muita väärinkäytöksiä.²²⁷ Silloin asetettiin myös toimikunta tutkimaan poliisin taholta tapahtuneiksi väitetyjä pahoinpitelyitä. Toimikunta katsoi, että useimmissa sen tutkimissa tapauksissa ilmiannon tueksi oli niin paljon näyttöä, että asiassa voitaisiin ryhtyä oikeudenkäyntiin tai ainakin hallinnollisiin toimenpiteisiin asianomaisia poliisimiehiä vastaan. Kolmas toimikunta tutki päämajan valvontaosaston toimintaa. Sen mielestä eräissä tapauksissa valvontaosastolaiset olivat pahoinpidelleet pidätettyjä.²²⁸

Luonnollista olisi ollut tällaisilla näytöillä, että poliisia ja valvontaosastoa koskevia pahoinpitely- ja vastaavia väitteitä olisi selvitetty edelleen valtiovallan toimesta. Näin ei ollut, vaan oikeudenkäynnit näyttävät jääneen lähinnä omaisten ja aatetoverien vastuulle. Oikeudenkäynnit muodostuivat usein pettymykseksi; ainoa lopputulos saattoi toisinaan olla todistajien tuomitseminen vankeuteen väärästä valasta. Langettava tuomio pahoinpitelystä seurasi vain muutamassa tapauksessa.²²⁹

On sinänsä ymmärrettävää, että näyttökynnys oli oikeudessa korkeammalla kuin toimikuntatyössä. Joka tapauksessa asioiden selvittäminen jäi pahoinpuutteelliseksi: riittävää poliittista tukea sille ei ollut, oikeuslaitos ja – valtiollista poliisia lukuun ottamatta – muu virkakoneisto toimi entisellään, eikä sota-ajan tapahtumien selvittely vaikuta olleen kommunistienkaan piirissä ensisijaisen tärkeä kysymys.²³⁰

²²⁴ Vastaavassa järjestyksessä: KKO n:o 638/270 V.D.1941, KKO n:o 489/181 V.D. 1942, KKO n:o 1139/420 V.D.1942, KKO n:o 21/13 V.D.1944, SYO 1941 n:o 684 ja 1942 n:o 1886. Päätös salassapitomääräyksen purkamisesta: KKO 16.10.2009 nro 2016, Dnro H2009/74. KA ja korkeimman oikeuden arkisto.

²²⁵ Esim. Jukka Rislakki: Maan alla. Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941–1944. Love Kirjat, Helsinki 1986; Lindstedt 1999, s. 331–334, 420, 476, 607;

²²⁶ Jukka Lindstedt: Teloitukset – ampumiset, s. 118, alav. 57. Teoksessa Jukka Kulomaa – Jarmo Nieminen (toim.): Teloitettu totuus – kesä 1944. Ajatus Kirjat, Helsinki 2008, s. 101–145.

²²⁷ Nuorteva 1987, s. 223–230.

²²⁸ Lindstedt 1999, s. 595–598.

²²⁹ Lindstedt 1999, s. 598–600; Heikki Ylikangas: Yhden miehen jatkosota. Otava, Helsinki 2009, s. 177–180.

²³⁰ Lindstedt 1999, s. 610–614.

Suhtautuminen viranomaisten huostassa olleiden kuolemantapauksiin on nykyisin aivan toinen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä todistustaakka on valtiolla: jos valtio ei pysty tekemään uskottavaksi väitettään siitä, että pidätetty tai vangittu kuoli luonnollisista syistä, valtio voidaan katsoa vastuulliseksi kuolemasta. Jos kuolemantapauksen yksityiskohdista ei ole riittävästi selvyyttä, valtio voi joutua vastuulliseksi sillä perusteella, että se on laiminlyönyt velvollisuutensa tutkia asia tehokkaasti.²³¹ Vaikka nämä periaatteet ovat luonnollisesti vasta nykyisin noudatettuja eikä sota-aikaa ole tarkoituskaan arvioida nykykriteerein, on ihmisoikeussopimuksen tulkintakäytäntö kuitenkin osoitus siitä vakavuudesta, millä asiaan nykyään suhtaudutaan. Tästäkään syystä ei liene pois suljettua, että viranomaisten vastuulla sota-aikana tapahtuneet kuolemantapaukset ja pahoinpitelyt tulisivat ainakin tutkimuksessa tähänastista painavammin selvitettyiksi.

Joissain tapauksissa voidaan tulkita, että suomalaisviranomaiset laiminlöivät vastuunsa suojella siviilikansalaisiaan viholliselta. Toki ensisijainen korvaaja ja hyvittäjä tällaisissa tilanteissa olisi silloisen vihollisvaltion seuraaja eli Venäjän valtio. Mutta kun sen taholta ei liene korvauksia tai hyvityksiä odotettavissa, voidaan pohtia Suomen valtion toissijaista vastuuta.

Talvisodassa siviilejä jäi hyökkääjien jalkoihin ja näiden internoimiksi varsinkin Suojärvellä ja Suomussalmella. Näiden siviilien kohtaloita on käsitelty kirjallisuudessa.²³² Nämä niin sanotut siviilisotavangit suunnittelevat parhaillaan mahdollista järjestäytymistä yhdistykseksi. Ryhmästä kertovalla sivustolla todetaan, että 1970-luvulla voimaan tulleen sotavammalain nojalla vankeudessa olleet hyväksyttiin sotainvalideiksi täysillä oikeuksilla. ”Kaikki eivät kuitenkaan tätä statusta saaneet. Syystä ei ole tietoa.”²³³

Paljon keskustelua herättänyt sodan uhrien ryhmä, josta vastuun otti loppujen lopuksi Suomi, on Neuvostoliiton partisaanihyökkäysten siviiliuhrit. Aihe herätti varsinkin 1990-luvun lopussa paljon keskustelua Suomessa eräiden aihetta käsittelevien kirjojen ilmestyttyä. Huomiota herätti ulkoasiainministeri Tarja Halosen eduskuntakysymykseen antama vastaus, jossa todettiin muun muassa: ”Suomen lain kannalta partisaanien tekemät siviilien surmaamiset ovat siis todennäköisesti edelleen vanhentumattomia, koska niitä lienee yleensä nykyisenkin lainsäädännön mukaan arvioitava murhina.”²³⁴ Kun tiedossa oli, että surmia tunnustaneita partisaaneja oli vielä elossa Venäjällä, heräsi keskustelua näiden syyttämisestä Suomessa. Realistisesti Kari T. Takamaa totesi kuitenkin jo tuoreeltaan, että koska eri osapuolten

²³¹ Matti Pellonpää: Euroopan ihmisoikeussopimus. Talentum, Helsinki 2005, s. 237–247.

²³² Ari Haasio – Erkki Hujanen: Tasavallan panttivangit. Evakuoimatta jääneiden suojärveläisten vaiheet talvisodan aikana. Suo-Säätiö, Jyväskylä 1990; Tyyne Martikainen: Talvisodan evakot ja siviilisotavangit – äidit ja lapset sodan kurimuksessa. Fenix-Kustannus, Espoo 2000; Sergei Verigin – Einar Laidinen – Jussi Kämäräinen: Talvisodan panttivangit. Internoidut suomalaiset Neuvosto-Karjalan Kalevalan piirin alueella vuosien 1939–1940 talvisodan aikana. Johan Beckman Institute, Helsinki–Pietari–Petroskoi 2006.

²³³ Siviilisotavangit. Sodan lasten perinnetyöryhmä.

<<http://www.tammenlehva.fi/sivu.php>> Luettu 22.2.2010.

²³⁴ Kirjallinen kysymys 1101/1998 vp ja siihen annettu vastaus.

(Suomen ja Venäjän) näkemykset partisaanien teoista ovat kaukana toisistaan, Venäjä tuskin tulee luovuttamaan kansalaisiaan. Takamaa muistutti myös virallisen anteeksipyynnön kuuluvan kansainvälisen oikeuden hyvitysmuotoihin, mutta sekin edellyttäisi riittävää poliittista tahtoa Venäjällä.²³⁵ Juttujen tutkinta päättyi vuonna 2003 venäläisviranomaisten kieltäytyttyä oikeusavun antamisesta. Myöskään suunnitellut Suomen ja Venäjän yhteiset historiantutkimushankkeet aihepiiristä eivät ole ainakaan vielä toteutuneet. Mielenkiintoinen tapa käsitellä partisaanihyökkäyksiä oli vuonna 2002 järjestetty kansainvälinen sovitusseminaari, jossa oli osanottajia myös Venäjältä.²³⁶

Partisaanisodan uhrien asia sai paljon näkyvyyttä, mikä osaltaan johti heidän – rahallisesti varsin symboliseen – tukemiseensa Suomen valtion taholta. Vuonna 2003 hyväksytyn lain mukaan on mahdollista saada korvausta ”sairauden johdosta, joka on aiheutunut vuosina 1939–1945 Neuvostoliiton partisaaniosastojen tai muiden vastaavien aseellisten erikoisjoukkojen hyökkäyksestä, jos sairauden syntyminen todennäköisillä syillä liittyy mainitun hyökkäyksen aiheuttamaan poikkeukselliseen järkytykseen”.²³⁷ Korvausta suoritettiin kertakorvauksena 1500 euroa. Uhrin olivat jo aiemmin olleet oikeutettuja korvauksiin sotilasvammasäännösten mukaan. Nyt tavoite oli, että psyykkisistä seurauksista voitaisiin ehdotetun lain nojalla myöntää korvaus partisaanien uhreille itsenäisesti eikä pelkästään fyysisten vammojen seurauksena kuten voimassa olleiden säännösten mukaan.²³⁸ Myöhemmin säädettiin laki, jonka mukaan partisaani-iskujen kohteeksi joutuneet tulivat oikeutetuiksi rintamaveteraanien kuntoutukseen.²³⁹

Jatkosodan aikana internoitiin ulkomailla yli 1700 suomalaista merimiestä. Korvauksen myöntämistä pohtimaan asetettiin vasta vuonna 1956 komitea. Vuonna 1957 valtiovarainministeriö teki päätöksen mahdollisuudesta hakea korvausta.²⁴⁰ Hallituksen toimintaa ainakin Saksan internoimia merimiehiä kohtaan on luonnehdittu välinpitämättömäksi. Tätä ilmentää sekin, että sak-

²³⁵ Kari T. Takamaa: Partisaanit oikeuteen Suomeen? Helsingin Sanomat 12.11.1998, s. A 2.

²³⁶ Tyyne Martikainen (toim.): Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari, Sodankylä 27.–29.9.2002. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry, Kemi 2004.

²³⁷ Laki valtion korvauksesta erälle Neuvostoliiton partisaani-iskujen kohteeksi joutuneille henkilöille 697/18.7.2003. Ks. Veikko Havo: Korvaukset partisaani-iskujen uhreille vuonna 2003. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 379–402.

²³⁸ Hallituksen esitys 16/2003 vp.

²³⁹ Laki eräissä Suomen sotiin liittyneissä tehtävissä palvelleiden kuntoutuksesta annetun lain muuttamisesta 984/19.11.2004.

²⁴⁰ Timo Soukola: ”Yksi kansamme ryhmä, se on merimiehet, on jäänyt ilman.” Internoituina olleille suomalaisille merenkulkijoille vuonna 1957 myönnetyt korvaukset. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 362–377.

salaisten syyskuun 1944 alkupäivinä suorittamista internoinneista huolimatta suomalaisia aluksia lähetettiin vielä 12.9.1944 Saksaan.²⁴¹

Yksi viime vuosien keskustelun kohteista on ollut kesän 1944 tapahtumat, erityisesti väitteet, joiden mukaan sotilaskarkureita olisi teloitettu taikka ammuttu ilman oikeudenkäyntiä huomattavasti aikaisemmin tutkimuksessa selvinnyttä enemmän. Ensi vaiheessa kysymys oli huhuista Lappeenrannan Huhtiniemeen haudatuista sadoista sotilaskarkureista. Asiaan perehtyneiden tutkijoiden epäilyistä huolimatta huhut osoittautuivat varsinkin eräiden lehtimiesten ja kirjailijoiden mutta muutaman tutkijankin tuella niin sitkeähenkisiksi, että lopulta Suomen Kulttuurirahasto myönsi apurahan kaivauksiin Huhtiniemessä. Kaivauksissa ei löytynyt mitään toisen maailmansotaan viittaavaa, ja harvat asian tueksi esitetyt muut lähteet osoittautuivat nekin perättömiksi. Menneisyydenkäsittely osoittautui tässä tapauksessa onnistuneeksi: huhuille voitiin panna piste.²⁴²

Sen sijaan edelleen jatkuu tutkijoiden keskustelu professori Heikki Ylikankaan Huhtiniemi-kuplan puhjettua esittämistä väitteistä salatuista ampumisista.²⁴³ Sellaisista ei kuitenkaan ole löytynyt näyttöä. Ylikangas on katsonut näytön puuttumisen osoitukseksi tapahtuneen laajamittaisesta salaamisesta; jos sellaista ilmenisi tapahtuneen, olisivat monenlaiset selvitykset luonnollisesti tarpeen.

Sodan päätyttyä kolme tapausta, joissa esimies oli kesällä 1944 ampunut tai ammuttanut alaisensa, tutkittiin oikeuskäsittelyssä – yksi niistä, sotamies Hytin ampuminen, jopa useita kertoja.²⁴⁴ Yhtä näistä tuomioista on Ylikangas käsitellyt yksityiskohtaisesti ja katsoo korkeimman oikeuden tuomion lainvastaiseksi.²⁴⁵ Ylikankaan tulkinta korkeimman oikeuden ratkaisun lainvastaisuudesta on kuitenkin perusteeton; hänen väitteensä taustalla on rikoksen jatkumisen ja jatkettun rikoksen sekoittaminen toisiinsa.

Kesän 1944 tapahtumat johtivat myös Suomen oloissa erikoiseen oikeudenkäyntiin, kun Viipurin menetyksestä 20.6.1944 vastuullisiksi katsotut korkeaarvoiset upseerit joutuivat jo sodan aikana kuulusteltaviksi ja myöhemmin syytteeseen ja tuomituiksi. Oikeudenkäyntiä arvioinut Jukka Kekkonen on kiinnittänyt huomiota erityisesti siihen, miksi oikeudenkäynti käynnistettiin, kun vastaavissa muissa tapauksissa niin ei menetelty. Hän muistuttaa

²⁴¹ Lars Westerlund: Vastavuoroisuutta ja väistämistä suomalais-saksalaisissa suhteissa syksyllä 1944, s. 35–38. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 10–52. (2010 b)

²⁴² Esim. Pasi Jaakkonen: Huhtiniemi. 400 kadonneen miehen mysteeri. Minerva Kustannus Oy, Helsinki – Jyväskylä 2007.

²⁴³ Heikki Ylikangas: Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otava, 3., korjattu painos, Helsinki 2007; Ylikangas 2009. Vrt. Lindstedt 2008; Jukka Kulomaa: Rintamakurin vaietut sivut? Teoksessa Kulomaa – Nieminen (toim.) 2008, s. 147–182.

²⁴⁴ Lindstedt 1999, s. 600–604.

²⁴⁵ Ylikangas 2009, s. 157–173.

Viipurin menetyksen symbolisesta merkityksestä oikeudenkäynnin taustalla. Itse oikeudenkäyntiä hän pitää kohtuullisen asiallisena.²⁴⁶

Sota-aikaan liittyvät myös kadonneiden suomalaisten sekä Neuvostoliitossa olleiden suomalaisten sotavankien kohtalot. Kirjalliseen kysymykseen vuonna 2006 antamassaan vastauksessa pääministeri Matti Vanhanen piti tutkimushanketta mahdollisena.²⁴⁷ Vielä sellainen ei ole kuitenkaan käynnistynyt.

Viimeisin julkisen vallan tutkimushanke on Kansallisarkistossa vuoden 2010 alussa alkanut ”Ulkomaalaisten sotilaiden lapset” -hanke.²⁴⁸ Suomessa toimii järjestö nimeltä Saksalaisten sotilaiden lapset, jonka toiminta kattaa valtaosan tutkimushankkeen aihepiiristä (muuta ovat esimerkiksi neuvostosotavankien lapset Suomessa).²⁴⁹ Tutkimushankkeessa tai järjestön toiminnassa ei vaikuta olevan ensisijaisena tavoitteena korvauksien saaminen, mutta korvaukset ovat kyllä olleet esillä esimerkiksi eduskuntakysymyksessä. Siihen annetun vastauksen mukaan ”Saksan kanssa tehdyn elatusapupimuksen mukaisten korvausten maksamatta jääminen vuoden 1944 jälkeen ei – – muodosta sellaista perus- tai ihmisoikeuksien loukkausta, joka edellyttäisi vahingonkorvausten maksamista”.²⁵⁰ Norjassa korvausoikeus on laaja: vuonna 2005 siellä myönnettiin niin sanotuille saksalaislapsille oikeus hakea valtiolta korvausta kiusaamisesta, jonka kohteeksi he olivat joutuneet. Yhtenä perusteena lainsäädännölle oli, että viranomaisia edustavat henkilöt olivat ottaneet osaa kiusaamiseen, aktiivisesti tai passiivisesti.²⁵¹

Tapahtumat välittömästi sodan jälkeen

Yhtenä esimerkkinä tavasta käsitellä menneisyyttä on sodan tai kriisinai-kaisten päättäjiä vaihtaminen. Suomessa esimerkiksi tietyt poliitikot painostettiin syrjään ensimmäisistä sodanjälkeisistä eduskuntavaaleista.²⁵² Tämä ei riittänyt, vaan vasta sotasyllisyysoikeudenkäynti tyydytti valvonta-

²⁴⁶ Jukka Kekkonen: Kempin ja Bäckmanin oikeudenkäynnit. Teoksessa Eero Elfvingren – Eeva Tammi (toim.): Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin? WSOY, Helsinki 2007, s. 257–269.

²⁴⁷ Kirjallinen kysymys 954/2006 vp ja siihen annettu vastaus. Suomalaisia sotavankeja on kyllä tutkittu: Timo Malmi: Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941–1944. Miehet kertovat. Atena Kustannus, Jyväskylä 2002; Teuvo Alava – Dmitri Frolov – Reijo Nikkilä: Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa. Edita, 3. painos, Helsinki 2003; Dmitri Frolov: Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

²⁴⁸ <<http://www.arkisto.fi/fi/arkistolaitos/tehtavat/hankkeet/ulkomaalaisten-sotilaiden-lapset-suomessa-1940-48/>> Luettu 26.2.2010.

²⁴⁹ <<http://www.saksalaistenotilaidenlapset.com/>> Luettu 26.2.2010.

²⁵⁰ Kirjallinen kysymys 1128/2006 vp ja siihen annettu vastaus.

²⁵¹ Internoidut-hankkeen tiedote 3/2009, s. 3–4.

<<http://www.arkisto.fi/fi/arkistolaitos/tehtavat/hankkeet/internoidut/>>; <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/Veiledninger_brosjyrer/2004/faktaark-om-erstatning-til-krigsbarna.html?id=88064> Luettu 26.2.2010.

²⁵² Tarkka 1977, s. 78–79.

komission ja kotimaisen äärivasemmiston vaatimukset. Myös eräät korkeissa asemissa olleet virkamiehet vaihdettiin uusiin.

Sodan inhimillisesti raskaita jälkiseurauksia olivat vastoin asianomaisten tahtoa tapahtuneet palautukset Neuvostoliittoon. Esimerkiksi Suomen armeijaan liittyneillä suomenheimoisilla entisillä sotavangeilla oli kaikki syy vältellä palautusta. Tätä puolta on tutkittu jo mainitussa ihmislouvutuksia käsitelleessä tutkimushankkeessa, jossa laadittiin palautuksia koskeva nimetiedosto. Palautuksia on käsitelty myös hankkeessa syntyneissä kirjoituksissa²⁵³ sekä – aina vuoteen 1981 ulottuen – tutkimushankkeen ulkopuolella syntyneessä kirjassa.²⁵⁴

Erillisenä toteutui Kotiin karkotettavaksi -tutkimushanke, jossa tutkittiin Suomeen jatkosodan aikana siirrettyjen inkeriläisten siviilien palauttamista Neuvostoliittoon sodan päätyttyä. Suomen Akatemian rahoittama tutkimus toteutettiin vuosina 2007–2009 Kansallisarkistossa. Tämän hankkeen tuloksia on käsitelty maaliskuussa 2010 ilmestyneessä kirjassa.²⁵⁵

Erikoinen tapahtumasarja oli niin sanottujen Leinon vankien luovutus Neuvostoliittoon. Valvontakomission vaatimuksesta luovutettiin huhtikuussa 1945 20 miestä, joista vain yksi oli Neuvostoliiton kansalainen. Muista 19:stä yli puolet oli Suomen kansalaisia ja loput Suomessa niin sanotulla Nansen-passilla oleskelleita. Miehet joutuivat Neuvostoliiton vankiloihin pitkäksi aikaa; eloon jääneistä 11 palasi Suomeen vasta vuosina 1954–1956. Kuuden tiedetään kuolleen Neuvostoliitossa – yhden heistä teloitettuna –, kaksi jäi asumaan sinne ja Neuvostoliiton kansalaisen kohtalo on jäänyt tuntemattomaksi. Luovutusta on aiheellisesti luonnehdittu ”ihmisryöstöksi”.²⁵⁶ Suomeen palanneet saivat valtiolta kertakorvauksen ehdolla, että lisävaatimuksia ei tulevaisuudessa esitettäisi. Lisäksi valtio tuomittiin korvaamaan yhden vangeista, Boris Björkelundin pidätyksen seurauksena menettämä ar-

²⁵³ Juha Pohjonen: Soviet Demands for Repatriations from Finland between 1944 and 1955, teoksessa Lars Westerlund (toim.): Prisoners of War Deaths and People Handed Over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 180–210; Kauppala 2008.

²⁵⁴ Jussi Pekkarinen – Juha Pohjonen: Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmislouvutukset Neuvostoliittoon 1944–1981. Otava, Helsinki 2005.

²⁵⁵ Toivo Flink: Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1945–1955. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kansallisarkisto, Helsinki 2010.

²⁵⁶ Unto Parvilahti: Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945–1954. Otava, Helsinki 1957; Boris Björkelund, Stalinille menetetyt vuoteni. Elämäni vaiheet 1945–1955. WSOY, Porvoo–Helsinki 1966; Juha Martelius: ”Leinon vankien” pidätykset ja luovutus Neuvostoliittoon, teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto, Helsinki 1994, s. 164–169; Erkki Vettenniemi: Unto Bomanin salattu elämä, Parvilahden em. kirjan vuoden 2004 laitoksessa s. 345–381; Kauppala 2008, s. 227–229; Peter Bazanov: Kenraalimajuri Severin Tsezarevitš Dobrovolski, teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 556–567; Juho Partanen: ”Leinon vankien” tapaus ja vangeille maksetut korvaukset, Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 339–361.

vokas omaisuus.²⁵⁷ Valvontakomission luovutusvaatimukseen suostunut sisäasiainministeri Yrjö Leino sai toiminnastaan vuonna 1948 epäluottamuslauseen eduskunnalta ja vapautettiin valtioneuvoston jäsenyydestä.²⁵⁸

Rauhansopimuksen seurauksia oli Suomessa olleiden Saksan ja Unkarin kansalaisten internoiminen. Syksyllä 1944 alkanut internointi päättyi useimpien osalta maaliskuussa 1946. Ei kuitenkaan kaikkien: 15:n ilmeisen virheellisesti ”fasistimielisiksi” tulkitun internointia jatkettiin vuoteen 1947, jolloin heidät yhtä lukuun ottamatta karkotettiin Saksaan. Karkotetuista viisi oli suomalaista syntyperää olevia naisia, joista osa oli asunut koko ikänsä Suomessa. Internointi kohdistui muutenkin suurelta osin suomalaisiin naisiin, jotka olivat tai olivat olleet avioliitossa saksalaisen kanssa, ja näiden lapsiin. Sen sijaan todella kansallissosialistimielliset olivat jo aiemmin poistuneet maasta.²⁵⁹

Kirjalliseen kysymykseen antamassaan vastauksessa pääministeri Matti Vanhanen myönsi internoinnin kohtuuttomat ja epätarkoituksenmukaiset piirteet ja totesi internoitujen menettäneen paitsi henkilökohtaisen vapautensa myös henkilökohtaisen omaisuutensa, joka toimitettiin takavarikoituna Neuvostoliitolle. Tältä osin Suomen internoimat henkilöt joutuivat jopa huonompaan asemaan kuin Saksan omat kansalaiset, joiden omaisuuteen liittoutuneet eivät puuttuneet Saksan antautumisen jälkeen. Pääministeri Vanhanen viittasi suunnitteilla olevaan tutkimushankkeeseen asiasta.²⁶⁰ Menetettyä omaisuutta korvattiin jossain määrin internoinnin päätyttyä.²⁶¹

Kansallisarkistossa toimikin vuosina 2008–2009 Internoidut-tutkimushanke, jonka tehtävänä oli arvioida internointien oikeudellisia ja hallinnollisia perusteita sekä selvittää mahdollisuutta korvauksen maksamiseksi internointien kohteeksi joutuneille henkilöille.²⁶²

Lokakuussa 1944 valvontakomissio jätti Suomen hallitukselle ”Luettelo N:o 1:n” henkilöistä, jotka olivat komission mielestä syyllistyneet sotarikoksiin ja jotka oli siksi viipymättä pidätettävä. Tässäkään tapauksessa Suomen hallituksella ei ollut valinnanvaraa ja ne, jotka osittain tulkinnanvaraisen listan perusteella pystyttiin identifioimaan, otettiin kiinni, vaikka yksilöityjä tietoja väitetyistä sotarikoksista ei ollutkaan. Syytteiden nostaminen jäi riippumaan valvontakomissiosta, ja vasta vuonna 1947 se ratkaisi, ketkä olisi va-

²⁵⁷ Björkelund 1966, s. 344–345; Martelius 1994, s. 167–168; Partanen 2010, s. 351–355.

²⁵⁸ Martelius 1994, s. 168–169.

²⁵⁹ Niklas Jensen-Eriksen: Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä heidän suomalaisten puolisoidensa internointi 1944–1947. Kansallisarkisto, Helsinki 2009.

²⁶⁰ Kirjallinen kysymys 289/2008 vp ja siihen annettu vastaus.

²⁶¹ Niklas Jensen-Eriksen: Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliittoon 1946, s. 162–167. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 135–175.

²⁶² Jensen-Eriksen 2009, s. 7.

pautettava ja keitä syytettävä.²⁶³ Pitkistä aiheettomista vapaudenmenetyksistä maksettiin korvauksia.²⁶⁴

Syyskesällä 1944 käynnistyi maan miehityksen varalta asekatkentanä tunnettu aseiden hajavarastointi eri puolille maata. Kätkentä alkoi laajassa mittassa paljastua keväällä 1945. Tämä johti aikanaan asekatkentalakiin ja asekatkijöille annettuihin vankeusrangaistuksiin. Laki sisälsi osaksi taannehtivia rangaistussäännöksiä.²⁶⁵

Vuonna 1992 eduskunnassa tehtiin kirjallinen kysymys asekatkennästä tuomittujen kunnian palauttamisesta. Oikeusministeri piti ajatusta tuomittujen kunnian virallisesta palauttamisesta pohjoismaiselle yhteiskunnalliselle ja juridiselle perinteelle vieraana. Hän katsoi oikeushistoriallisen tutkimuksen ja julkisen keskustelun olevan luontevampi tapa arvioida menneitä tapahtumia. Ministeriö asettikin työryhmän, joka laati oikeudellisen selvityksen asekatkentalain sisällöstä sekä sen säätämiseen liittyneistä näkökohdista. Ministerin vastauksen mukaan ”muita virallisia toimia, esimerkiksi hallituksen esityksen antamista asekatkentalain kumoamisesta tai asekatkentään osallisten kunnian palauttamista, tuskin voidaan pitää tarpeellisina”.²⁶⁶

Selvityksessään työryhmä viittasi siihen, että valtaosa aikalaisista tulkitisi tuomittujen tavoitteet oikein ja lain säätäminen koettiin asekatkijöiden omassakin piirissä välttämättömäksi. Rangaistukset olivat työryhmän mielestä suhteellisen lieviä ja aiheettomista vapaudenriistoista maksettiin korvauksia. Laki ymmärrettiin omana aikanaan välttämättömäksi. Näihin seikoihin viitaten työryhmä katsoi, ettei asekatkentalain nojalla langetettuihin tuomioihin ole enää syytä millään julkisen vallan toimenpiteellä puuttua.²⁶⁷

Kuten työryhmäkin totesi, asekatkennästä pidätettyjen kohtelu ei ollut kaikilta osin asianmukaista.²⁶⁸ Tutkimuskirjallisuudessa tätä puolta ei ole nähdäkseen kovin paljoa käsitelty. ”Punaisen” Valpon harjoittama asekatkennästä pidätettyjen kohtelu johti Valpon päällikkönä toimineen Otto Brusiiin ja eräiden muiden tuomitsemisiin virkavirheistä.²⁶⁹ Myös muidenkin kuin asekatkennästä pidätettyjen kohtelussa oli laiminlyöntejä; esimerkiksi sodanjälkeiseen vastarintaliikkeeseen kuulumisen vuoksi pidätetty everstiluutnantti kuoli, kun hänen pääsyrnsä sairaalahoitoon oli evätty.²⁷⁰

²⁶³ Lauri Hyvämäki (toim. Hannu Rautkallio): Lista 1:n vangit. Vaaran vuosina 1944–48 sotarikoksista vangittujen suomalaisten sotilaiden tarina. Weilin+Göös, 2. painos, Espoo 1983.

²⁶⁴ Aulis Blinnikka: Valvontakomission aika. WSOY, Porvoo–Helsinki 1969, s. 155–157; Westerlund 2010 a, s. 299–300.

²⁶⁵ Esim. Matti Lukkari: Asekatkenta. 3. painos. Otava, Helsinki 1992.

²⁶⁶ Kirjallinen kysymys 82/1992 vp ja siihen annettu vastaus.

²⁶⁷ Asekatkenta työryhmän 1992 selvitys. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto 1992. Ks. korvauksista Westerlund 2010 a, s. 301–302.

²⁶⁸ Em. selvitys, s. 15; Lukkari 1992, s. 257.

²⁶⁹ Jarkko Tontti: Otto Brusiiin – intellektuellin tie, s. 117–118, Historiallinen Aikakauskirja 2/1998, s. 113–120.

²⁷⁰ Juhani Salminen: Kemi elokuussa 1949. Suomen kohtalon ratkaisu. Gummerus, Jyväskylä–Helsinki 1995, s. 52–53.

Myöhempiä tapahtumia

Lopullisen rauhansopimuksen tultua solmituksi ja valvontakomission poistuttua maasta olot alkoivat vakiintua. Myös poliittinen elämä tasaantui. Kokonaan rauhallisiin oloihin ei kuitenkaan vielä päästy. Eräisiin lakkoihin liittyi mellakointia ja väkivaltaa.

Lokakuussa 1948 Helsingissä Arabian tehtaan lakon yhteydessä syntyi rat-supoliisin ja yleisön välille yhteenotto, joka aikanaan johti poliisia vastustaneiden syyttämiseen ja tuomioihin.²⁷¹ Vielä vakavampaa tapahtui Kemissä elokuussa 1949. Poliisi ampui lakkolaisjoukkoa, joka ei totellut pysähtymiskäskyä. Tapahtumasarja johti kahden lakkolaisjoukossa olleen kuolemaan. Tapahtuneesta on kirjoitettu huomattavasti toisistaan poikkeavia kuvauksia, joissa kirjoittajien omat käsitykset näkyvät vahvoina.²⁷² Neutraalimpi on Veli-Pekka Leppäsen esitys.²⁷³

Mellakka johti laajoihin oikeudenkäynteihin. Leppänen on pitänyt tuomioita kiistattomina luokkatuomioina.²⁷⁴ Vuonna 1950 annettiin laki ”eräisiin Kemmin kaupungissa vuonna 1949 tapahtuneisiin rikoksiin osallistuneiden henkilöiden armahtamisesta” (277/9.6.1950). Laissa säädettiin kattavasti, että syytteet, jotka on nostettu osallistumisesta ”väkijoukon” Kemissä 1949 suorittamiin rikoksiin, on jätettävä raukeamaan. Laissa yksilöitiin myös tarkoitettu teko aika ja -paikka. Tällaisesta rikoksesta tuomitut vapautuivat tuomituista rangaistuksista, eikä syytteitä näistä rikoksista saanut enää nostaa. Lisäksi oli aikaisempiakin hankkeita Kemmin tapahtumia koskevan armahdulain säätämisestä.²⁷⁵

Sen sijaan poliisin aseidenkäyttöä ei tutkittu enempää, sillä heidän katsottiin käyttäneen aseita rikoslain kapinapykälän (16 luvun 6 §) rajoissa, ja pykälän toisessa momentissa oli säädetty: ”Jos asevoimaa on laillisesti käytetty niin kuin tässä on sanottu, ja jos joku väkijoukosta siinä sai haavan tahi surman; olkoon sinään.”

Vuoden 1956 yleislakon aikana syntyi mellakoita eri puolilla maata. Varsinkin Turun mellakka johti ankariin rangaistuksiin kapinasta. Tomi Mertasen mukaan lakia kirjaimellisesti tulkiten kapinatuomioita olisi voitu jakaa muuallakin, mutta muualla kapinapykälää tulkittiin joustavammin. Syytteen asetettiin 55 oikeudenkäynnissä 344 lakkolaista. Tammikuussa 1957 SAK:n työvaliokunta teki hallitukselle esityksen oikeudenkäyntien lopettamisesta. Tähän suhtauduttiin varsin myönteisesti puoluekentän eri puolilla.

²⁷¹ Veli-Pekka Leppänen: Ohranasta oppositioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951. SKP:n Helsingin Piirijärjestö ja Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1994, s. 561–566.

²⁷² Kerttu Murto – Kullervo Kaukonen: Oikeus konepistoolin piipussa. Kansankulttuuri, Kotka 1950; Salminen 1995.

²⁷³ Leppänen 1994, s. 663–679.

²⁷⁴ Leppänen 1994, s. 677.

²⁷⁵ Murto–Kaukonen 1950, 182–185, 204–205; Salminen 1995, s. 250–252.

Vuonna 1957 annettiin laki eräiden vuoden 1956 yleislakon yhteydessä tehdyistä rikoksista tuomittujen henkilöiden armahtamisesta. Laissa tarkemmin luetelluista rikoksista sakkoon tai enintään vuoden vapausrangaistukseen tuomittu taikka vastaisuudessa tuomittava henkilö vapautettiin kärsimästä rangaistustaan. Kovemmin tuomituista armahdettiin lähivuosina yksittäistapauksittain suurin osa.²⁷⁶

Vastaavia erityislakeja tai muita yhtä laajamittaisia toimia ei sittemmin ole tarvittu. Ajankohdan yleistä oikeuskäsitystä vastaamattomiksi koettuihin tuomioihin on saatettu reagoida yksittäistapauksellisilla armahduksilla, kuten kirjailija Hannu Salaman ja yllytysoikeudenkäynneissä tuomittujen armahduksilla. Niin sanottua suomettuneisuuden kautta on käsitelty lähinnä yleisen kansalaiskeskustelun keinoin, joskin ajoittain esitetään toiveita tutkimushankkeistakin. Tällä hetkellä toimii ”Suomen 1990-luvun pankkikriisin yhteiskunnallinen tilinpäätös” -tutkimushanke. Yhteistä näille tässä lyhyelle maininnalle jääville armahduspäätöksille ja hankkeille on se, että aikaisempien vuosikymmenien tapahtumiin verrattuna kysymys on melko lailla vähemmän dramaattisista tapauksista: enää ei jouduta arvioimaan ihmisten surmaamista ja pahoinpitelyä, kuten ennen.

Ei kuitenkaan voida lähteä siitä, että menneisyydenkäsitteilyä edellyttävien tapahtumasarjojen aika olisi ohi. Yhä uudet aikaisemmin marginaaliin jääneet ryhmät haluavat oikeutetusti saada äänensä kuuluviin. Tieto kansainvälisesti yhä yleistyvistä anteeksipyynnöistä ja muista menneisyydenkäsitteilyn keinoista osoittaa ryhmiin kuuluville, että heillä on myös käytännössä mahdollisuuksia saada asiansa esiin. Siten jatkossakin syntyy uusia ryhmiä, jotka rakentavat yhteenkuuluvaisuutensa keskeisesti uhrikokemukselleen.²⁷⁷ Esimerkiksi toisen maailmansodan kokemukset tulevat säilymään pitkään julkisessa keskustelussa, sillä vaikka varsinainen veteraanisukupolvi vähitellen väistyykin, sota-ajan lapsina kokeneet ovat aivan aiheellisesti alkaneet yhä enemmän tuoda kokemuksiaan ja näkökulmaansa julkisuuteen.

VI JOHTOPÄÄTÖKSET

Sotasyllisyysoikeudenkäynti oli monimutkaisessa historiallisessa tilanteessa toteutettu poliittisluonteinen prosessi, jossa useita oikeusvaltion periaatteita rikottiin: Laki sotaan syyllisten rankaisemisesta rikkoi lainsäädännön taannehtivuuskieltoa. Sotasyllisyysoikeus oli satunnaisten tuomioistuinten kiellon vastainen. Syytettävät valittiin osittain yhdenvertaisuusperiaatetta loukaten. Oikeudenkäynnissä ei voitu noudattaa syyttömyysolettamaa. Syytettyjen puolustautumismahdollisuuksia rajoitettiin. Tuomioistuimeen kohdistui voimakas ulkopuolinen painostus ja osa tuomareista oli ilmeisen jäävejä.

²⁷⁶ Tomi Mertanen: Yleislakko 1956. WSOY, Helsinki 2006, s. 218–230.

²⁷⁷ Ks. Löytömäki 2006.

Suomi sai kuitenkin järjestää oikeudenkäynnin täällä, oman oikeudellisen järjestelmänsä piirissä, ja näin vältettiin muun muassa mahdolliset kuolemantuomiot sekä kansallissankarina pidetyn marsalkka Mannerheimin oikeudenkäynti. Kun otetaan huomioon, että Suomi *de facto* oli Saksan liittolainen, ja toisen maailmansodan häviöjälvaltio, on vaikea kuvitella, että sodanaikainen johto olisi kokonaan välttynyt sanktioilta.

Vaikka tuomiot olivat ankaria, ne eivät olleet sellaisia suhteessa muissa sodan hävinneissä valtioissa sodan jälkeen langetettuihin rangaistuksiin. Kokonaisuutena arvioiden esimerkiksi Polvisen mielestä Suomen sotasyllisyysoikeuden tuomiot poikkesivat lievyydellään ratkaisevasti hävinneiden maiden poliittisten johtajien kohtalosta yleensä. Oikeudenkäyntien luonteen määräsi kyseisten maiden poliittinen asema, joka Suomen kohdalla ratkaisevasti erosi muista. Tarkan mukaan sotasyllisyysoikeudenkäynnissä tarkoituksenmukaisuusharkinta ohitti oikeudenmukaisuusnäkökohdat – sotasyllisyysskysymys oli yhtäältä juridinen muodottomuus ja toisaalta poliittinen välttämättömyys.²⁷⁸

Sotasyllisyysskysymyksen kansainvälisoikeudellisen arvioinnin perusteella olemme tulleet siihen johtopäätökseen, että Suomen hyökkäyssota Neuvostoliittoon eli jatkosota oli kansainvälisen oikeuden vastainen myös senaikaisen kansainvälisen lainsäädännön perusteella. Henkilökohtainen vastuu sodan aloittamisesta syntyi kansainvälisoikeudellisesti kuitenkin vasta sodanjälkeisessä käytännössä. Kansainvälisten kriisien jälkipuintien yhteydessä kansainvälistä oikeutta soveltavat myös yleensä voittajat häviöihin, ja näin ollen voittajien toimet – kuten vaikkapa Neuvostoliiton hyökkäys talvisodassa – eivät tule juridisen tarkastelun kohteeksi.

Voidaanko edellä kuvatuista tavoista käsitellä menneisyyttä saada suunta- viivoja sille, miten sotasyllisyysoikeudenkäyntiin tulisi suhtautua? Suomalaisista valtiovallan taholta tapahtuvaa menneisyydenkäsittelyä ovat yleensä olleet erilaiset armahduslait ja (rahallisesti varsin vaatimattomat) korvausjärjestelyt. Westerlund on todennut, että korvausasioita on ratkaistu yksittäisinä ja satunnaisesti esille tulleina tapahtumina ilman kokonaisvaltaista ja pitkäjänteistä suunnitelmaa. Oikealta vaikuttaa hänen arvionsa, jonka mukaan korvausten taustalla ei ole ollut objektiivinen korvaustarve, vaan korvausta vaativien ryhmien vaikutusvalta sekä sisä- ja ulkopoliittinen tilanne.²⁷⁹

²⁷⁸ Tuomo Polvinen, *Jaltasta Pariisin Rauhaan* (1981) s. 148-149 ja Jukka Tarkka, *Hirmuinen asia* (2009) s.346. Keskustelua on kuitenkin käyty sotasyllisyysoikeudenkäynnin välttämättömyydestä etenkin Tarkan ja Rautkallion ja Lehtisen välillä. Kun Tarkka painottaa sotasyllisyysoikeudenkäynnin olleen pitkälti välttämätön ottaen huomioon liittoutuneiden, etenkin Neuvostoliiton noudattama sotarikospoliittikka, Rautkallion ja Lehtisen mukaan oikeudenkäynti järjestettiin pitkälti sisäpoliittisista syistä, ja sen primus motorina toimi etenkin silloinen oikeusministeri Kekkonen. Keskustelua aiheesta on käyty myös Kanava-lehdessä. Ks. Lasse Lehtinen – Hannu Rautkallio: Historian taju ja tarkkana olemisen taito. Kanava 4-5/2009, s. 281-282; Jukka Tarkka: Historian taito ja ymmärtämisen kyky. Kanava 6/2009, s. 360.

²⁷⁹ Westerlund 2010 a, s. 309-311.

Varsinkin viime vuosina ovat esiin nousseet erilaiset valtiolliset tutkimushankkeet. Panostuksen niihin on todettu olleen historian tutkimuksen julkiseen rahoitukseen suhteutettuna huomattava.²⁸⁰ Myös muissa muodoissa tehty tutkimus on ollut osa menneisyyden käsittelyä.

Jotkin kansainvälisesti käytetyt menettelyt puolestaan ovat jääneet meillä vieraiksi. Valtiovallan edustajat eivät juuri ole esittäneet anteeksipyyntöjä. Muita symbolisia toimia on tehty: vuoden 1918 punaisen puolen uhreja muistavat nykyään myös esimerkiksi armeija ja kirkko, jotka historiansa perusteella samastetaan valkoisiin.

Tuomioiden postuumia purkamisia poliittisluonteisissa rikosjutuissa ei ole tehty. Myöskään totuuskomissiota sanan varsinaisessa merkityksessä ei ole Suomessa asetettu. Totuuskomissioiden tavoitteena on sen tyyppinen sovinto, johon osapuolet voisivat tyytyä, jolloin kansakunta voisi yhteisen historian käsityksen pohjalta eheytyä.²⁸¹ Totuuskomissiot liittyvät yleensä valtiota hyvin paljon jakaneen kriisin jälkihoitoon ja ovat olleet käytössä vasta viime vuosikymmeninä, joten niille ei Suomessa ole ollut tarvettakaan.

Voidaan sanoa, että suomalainen tyyli käsitellä menneisyyden kipeitä tapahtumia on välttänyt suurta dramatiikkaa. Tämän mukaisesti on oltu myös lakisidonnaisia: esimerkiksi Itä-Karjalan leireillä olleille ei ole maksettu korvauksia, kun siihen ei ole lain mukaan välttämätöntä pakkoa.

Viimeisin sotasyällisysoikeudenkäyntiä koskeva keskustelu lähti liikkeelle korkeimmalle oikeudelle tehdystä hakemuksesta sotasyällisyustuomioiden purkamiseksi. Edellä on selostettu tarkemmin korkeimman oikeuden päätöstä, jossa viitattiin erityisesti sotasyällisysoikeudenkäynnin poikkeukselliseen taustaan eikä katsottu tavanomaisten purkamista koskevien säännösten soveltuvan. Korkein oikeus ei siten ottanut nimenomaista kantaa siihen, olisivatko kuolleiden henkilöiden tuomiot olleet sinänsä purettavissa. Kysymys ei ole ongelmaton, mutta (tosin vanhoista) oikeuskirjallisuudesta ja korkeimman oikeuden ennakkopäätöksistä päätellen ehdotonta estettä postuumille tuomionpurkamiselle ei ole.²⁸²

Ennen sotasyällisysoikeudenkäyntiä koskevaa päätöstä keskustelua herätti korkeimman oikeuden ratkaisu, joka koski hovioikeuden tuomion purkamista Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen toteaman ihmisoikeusloukkauksen johdosta (KKO 2008:24). Korkein oikeus katsoi ihmisoikeustuomioistuimen tuomion tosiasiaa jo poistaneen hovioikeuden tuomion vaikutukset, eikä aihetta tuomion purkamiseen ollut. Korkeimmassa oikeudessa kynnys tuomioiden purkamiselle vaikuttaa siis olevan ainakin erikoisemmissa tapauksissa korkea.

²⁸⁰ Hentilä 2005, s. 9.

²⁸¹ Hentilä 2005, s. 5–6.

²⁸² Tauno Tirkkonen: Tuomionpurku. Prosessioikeudellinen tutkimus. Suomalainen lakimiesten yhdistys, Vammala 1937, s. 214–220; KKO 1956 II 78 ja KKO 1962 II 32.

Tässä tilanteessa onkin nostettu esiin se vaihtoehto, että eduskunta säätäisi lain, jonka perusteella korkein oikeus voisi katsoa olevansa toimivaltainen tutkimaan sotasyällisysoikeuden menettelyn asianmukaisuutta.²⁸³ Tällainen laki edellyttäisi sellaista muotoilua, joka mahdollistaisi korkeimmalle oikeudelle edelleen vapaan harkinnan päättää asiasta. Ei nimittäin voida ajatella sellaista lainmuotoilua, jolla korkein oikeus yritettäisiin pakottaa tietynlaiseen lopputulokseen. Se ei soveltuisi tuomioistuimen riippumattomuuteen lainsäädäntövallasta – kaikkein vähiten sotasyällisysoikeudenkäyntiä koskevassa asiassa, jossa yhtenä ongelmana oli juuri tuomioistuimeen kohdistunut ulkoinen painostus. Vastaavia ja suurempiakin ongelmia liittyisi menettelyyn, jolla eduskunta lailla julistaisi sotasyällisysoikeudenkäynnin tuomiot puretuiksi tai pätemättömiksi ja siirtyisi siten valtiovallan kolmijako-opin vastaisesti tuomioistuinlaitoksen toimialueelle.

Tällaiset mahdolliset erityislait olisivat varsin selvästi *lex in casu* -muotoa. Sellaisiin on yleensä suhtauduttu epäilevästi. Antero Jyränkin mukaan *lex in casu* on kyseessä, kun määrätilanteessa ja määrätarkoitusta varten säädetään laki, joka voi olla nimenomaisesti tiettyä asiaa koskeva tai ainakin kirjoitettu siten, että sen kohteena voi olla vain yksi tapaus. Toisin sanoen eduskuntalain muodossa tehdään yksittäistapausta koskeva toimi. Kun se voi sisältää konkreettista tapausta koskevan hallintotoimen tai lainkäyttöratkaisun, joudutaan helposti vastakkain perustuslaista ilmenevän valtiollisten perustehtävien erotteluperiaatteen kanssa.

Jyränki katsoo, että kun eduskunta lailla puuttuu rajoittavasti yksityisen kansalaisen oikeusasemaan, *lex in casu* näyttäytyy helposti perustuslainvastaisena. Hänen mukaansa *lex in casu* -muoto on ”täysin kielletty” silloin, kun sillä pyritään korvaamaan tuomioistuimessa annettava lainkäyttöratkaisu. Jyränki vaikuttaa lähtevän siitä, että muissa tilanteissa *lex in casu* ei ole ehdottomasti perustuslainvastainen.²⁸⁴

Lex in casu -muotoon sotasyällisenä tuomittujen asian järjestämiseksi voi hyvällä syyllä kohdistaa epäilyjä sen vuoksi, että erityislaila yritettäisiin joko painostaa korkein oikeus tietynlaiseen ratkaisuun purkamisasiassa taikka mentäisiin suoraan tuomioistuinten toiminnan alueelle. Tällaisia epäilyjä toisaalta jonkin verran hälventää muutama seikka. Ensinnäkin kyseessä ei olisi yksittäisten kansalaisten aseman vaarantaminen vaan, tosin jo edesmenneille, myönnettävä etu. Toiseksi voidaan ajatella, että sotasyällisysoikeudenkäynnin poikkeuksellisuus ainakin johonkin rajaan asti oikeuttaa poikkeukselliset sitä korjaavat toimet. Kolmanneksi maamme historiassa

²⁸³ Esim. Jyrki Virolainen: KKO haluton tutkimaan sotasyällisysoikeuden virheitä (KKO 2008:94). <<http://jyrkivirolainen.blogspot.com/2008/10/kko-haluton-tutkimaan.html>.> Luettu 26.2.2010. Oikeusoppineista on tällaista erityislakia tukenut myös Kauko Sipponen, jota on siteerattu kirjoituksessa: Ns. sotasyällisten tuomioiden purkaminen on tahdon asia. <http://www.prokarelia.net/fi/?x=artikkeli&article_id=1804&author=10..> Luettu 14.10.2009.

²⁸⁴ Antero Jyränki: Valta ja vapaus. Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä. 3. laitos. Talentum, Helsinki 2003, s. 291–292. Ks. myös kirjallinen kysymys 789/1997 vp ja siihen annettu vastaus.

erilaiset armahduslait, kuten sisällissodan, Mäntsälän kapinan, Kemin tapahtumien ja yleislakon jälkeen säädetyt, ovat olleet varsin selvästi *lex in casu* -muotoisia, vaikka ovatkin koskeneet vähintään suurehkoa joukkoa ihmisiä. Aivan selvästi *lex in casu* oli ”Lex Tokoi”, joka säädettiin yhden henkilön armahtamista silmällä pitäen. Toisaalta nämä armahduslait on säädetty varsin selvästi erilaisissa yhteiskunnallisissa oloissa kuin missä nyt elämme. Lisäksi ne olivat – Lex Tokoita lukuun ottamatta – osa tapahtumien välitöntä jälkiselvittelyä.

Kaikkiaan voi arvioida, että erityislakivaihtoehtoon liittyisi ongelmallisia tai vähintään perusteellista harkintaa vaativia piirteitä.

Suomalaisessa perinteessä anteeksipyyntöä on käytetty harvoin. Tämä onkin perusteltua, sillä usein käytettyinä anteeksipyyntöt ovat vaarassa menettää arvonsa. Ainoa selkeä valtion taholta esitetty anteeksipyyntö on ollut pääministeri Paavo Lipposen anteeksipyyntö kahdeksan juutalaisen pakolaisen luovuttamisesta saksalaisille. Heistä kaikki paitsi yksi kuolivat saksalaisten hallussa.

Sotasyllisinä tuomittujen tuomioiden jälkeiset vaiheet ja heidän nauttiansa yleinen arvostus osoittavat, että he ja heidän omaisensa ovat jo saaneet varsin paljon hyvitystä. Usein on tässä yhteydessä muistutettu, että vain menetetty kunnia voidaan palauttaa, eivätkä sotasyllisinä tuomitut ole menettäneet kunniansa.

Anteeksipyyntöihin liittyy myös kysymys siitä, kuinka pitkälle ajallisesti valtiovallan edustajat ovat vastuussa edeltäjiensä aivan erilaisissa oloissa tekemistä ratkaisuista ja kuinka pitkälle ajallisesti esimerkiksi omaiset ovat oikeutettuja anteeksipyyntöön. Sotasyllisinä tuomittujen osalta tämä ajallinen etäisyys on vielä varsin pieni, joten se ei sinänsä muodostane estettä anteeksipyyntölle, jos sellainen halutaan esittää.

Anteeksipyyntöön vaihtoehto voisi olla jokin muu symbolinen ele. Esimerkiksi eräs pääkirjoittaja on ehdottanut presidentin tai pääministerin lausuntoa, jolla sotasyllisysoikeudenkäynti todettaisiin mitättömäksi.²⁸⁵ Jos tällaiseen päädyttäisiin, toimi olisi symbolinen eikä oikeudellisesti sitova. Ongelmallista olisi ainakin se, ettei lausunnossa voisi tarkkaan yksilöidä (symbolisen) mitättömyyden perusteita. Lisäksi on muistettava, että selkeästi kunnian palautuksen tyyppinen toimi saattaisi sisältää viestin kunnian menetyksestä. Jos tällainen arvovaltainen lausunto esitettäisiin, siinä ilmeisesti voitaisiin lähinnä todeta oikeudenkäynnin olleen voimakkaasti oikeusvaltion periaatteiden vastainen.

Samassa kirjoituksessa viitataan ennakkotapauksena presidentti Mauno Koiviston yksipuolisesti tekemiin tulkintoihin Pariisin rauhansopimuksesta ja YYA-sopimuksesta. Ehdottajan mukaan tällaisella johtavan poliittisen

²⁸⁵ Syylliset vastoin oikeutta. Pääkirjoitus, Kaleva 23.10.2008.
<<http://www.kaleva.fi/plus/index.cfm?j=759770>.> Luettu 30.1.2009.

päättäjän lausunnolla ”kirjan kannet voisi sulkea”. Tähän voidaan todeta, että tuomioiden arvioinnin suhteen tilanne olisi toinen kuin sopimusten tulokinnan suhteen; keskustelu sotasyällisyystuomioista varmasti jatkuisi presidentin tai pääministerin lausunnonkin jälkeen.

Yhtenä vaihtoehtona voidaan luonnollisesti myös esittää, että katsotaan tähänastisen tutkimuksen ja yhteiskunnallisen keskustelun riittävän asian käsittelemiseksi, eivätkä valtiovallan toimenpiteet ole tarpeen.

Mihin menettelytapaan mahdollisesti päädytäänkin, sen tulisi olla nähdäksemme yhteiskunnallisia ristiriitoja tasoittava eikä lisäävä. Tässä suhteessa kiinnostava on Amnesty Internationalin Alankomaiden jaoston työntekijä Daan Bronkhorstin kirja, jossa hän vertaili vuonna 1995 useita silloin ajankohtaisia eri maiden menneisyydenkäsittelyhankkeita ja esitti niiden perusteella johtopäätöksiä siitä, mitä onnistuneelta sovintomenettelyltä (*reconciliation process*) vaaditaan.

Bronkhorst esittää seuraavat sovintomenettelyn vähimmäisvaatimukset:

1. Totuus tapahtumista on vahvistettava.
 - tapahtumista täytyy hankkia oikeat tiedot
 - sovinto on mahdollinen vasta kun tapahtumat ja niiden tausta, motiivit ja tunteet ovat eri osapuolten hyväksymiä.
2. Sovinnon täytyy vahvistaa oikeusvaltiota (*rule of law*) ja olla kansainvälisen oikeuden mukainen.
 - sovintoon liittyvien toimien täytyy edistää kansalaisten suojelua
 - sosiaalinen oikeudenmukaisuus edellyttää, että erityisesti eniten kärsineiden tulee hyötyä sovinnosta.
3. Sovinnon täytyy olla demokraattinen prosessi.
 - sovinnon täytyy perustua mahdollisimman monen kansalaisryhmän osallistumiseen
 - menettelyn täytyy olla avointa sekä kansalliselle että kansainväliselle arviolle.²⁸⁶

Malli on tehty ensisijaisesti ajatellen erilaisia siirtymäkausien selvittelyjä. Sotasyällisysoikeudenkäynnin arvioinnissa ei luonnollisesti ole kysymys mistään juuri päättyneen konfliktin jälkipuinnista. Siitä huolimatta mallista voi saada suuntaviivoja myös mahdollisille sotasyällisysoikeudenkäyntiä koskeville jatkotoimille.

Ensinnäkin tapahtumista on siis oltava oikeat tiedot. Tässä suhteessa tutkimustilanne on hyvä: sotasyällisysoikeudenkäynnistä ja sen taustasta on

²⁸⁶ Lisäksi neljäs vaatimus on, että uhreilla pitää olla oikeus vähintään moraaliseen ja, mikäli mahdollista, aineelliseen hyvitykseen. Tätä ei käsitellä jäljempänä tarkemmin, koska voidaan ajatella, että kaikilla sotasyällisysoikeudenkäyntiin liittyvillä mahdollisilla jatkotoimilla on moraalisen hyvityksen piirteitä, ja aineellinen hyvitys ei puolestaan vaikuta ajankohtaiselta. Daan Bronkhorst: *Truth and reconciliation. Obstacles and opportunities for human rights*. Amnesty International Dutch Section, Amsterdam 1995, s. 150–151.

paljon yleisesti tunnustettua tietoa. Toki tutkijoilla on erilaisia käsityksiä esimerkiksi tapahtumasarjan taustojen suhteen. Mikään valtiollinen tutkimushanke ei kuitenkaan ole tarpeen. Sotasyällisysoikeudenkäyntiä on jo tutkittu runsaastikin ja vaikka asiaan voidaan lisätutkimuksilla saada uusia näkökulmia, tutkimuspanostus ei edellytä valtion toimia.

Toiseksi mahdollisen sotasyällisinä tuomittuja hyvittävä toimen tulisi vahvistaa oikeusvaltiota eikä muodostaa uutta oikeusvaltion periaatteiden loukkausta. Tähän liittyen on edellä esitetty epäilyjä tuomionpurkua koskevan erityislain säätämistä kohtaan, joskin myös sitä puoltavia seikkoja. Myös kansainvälinen oikeus tulee ottaa huomioon. Näistä syistä mahdollisen sotasyällisysoikeudenkäyntiä koskevan toimen tulisi perustua oikeudenkäynnin perustuslainvastaisiin sekä oikeusvaltion periaatteiden vastaisiin ja kohtuuttomiin piirteisiin. Lähtökohdaksi ei sen sijaan voitaisi ottaa sitä, että sotasyällisinä tuomittujen toiminta oli kaikilta osin kansainvälisen oikeuden ja Suomen oikeusjärjestyksen mukaista. Tältä osin voidaan viitata edellä hyökkäyssodan laittomuudesta todettuun sekä jo heti sodan jälkeen tehdyissä selvityksissä suomalaisten poliittisten toimijoiden toimivallan ylityksistä todettuun.

Kolmanneksi mahdollisen toimenpiteen tulisi olla tasapuolinen. Sotasyällisysoikeudenkäynti sinänsä ei tietenkään rinnastu esimerkiksi sisällissodan kaltaisiin tilanteisiin, joissa sovinnon tasapuolisuuden vaatimus on ilmeinen. Mutta mahdollisella sotasyällisinä tuomittuja koskevalla toimenpiteellä on laajempi ulottuvuus.

Varsinkin arkikeskustelussa esiin nouseva ajattelutapa on historiallisten epäoikeudenmukaisuuksien vertailu ja suhteellistaminen – tyypillisesti vaikkapa siten, että keskustelu kansallissosialismin tai kommunismin rikoksista johtaa piankin jonkun keskusteluun osallistujan vertailemaan ideologioiden uhrien määriä ja tekemään sen pohjalta päätelmän siitä, kumpi aate oli pahempi. Usein tällaista vertailua pidetään perusteena sille, että mihinkään menneisyydenkäsittelyyn ei kannata ryhtyä, koska tapahtuneiden vääryyksi-en luettelo on loputon.

On kuitenkin mahdollista, että vertailulla on tutkimuksen kannalta hedelmällisempi merkitys: sen osoittaminen, että myös toisen puolen rikokset pitää tutkia. Suomen suhteellisen lyhyen itsenäisyyden ajan päätapahtumat on mielestämme mahdollista käydä läpi tästä näkökulmasta, kuten edellä olemme tehneet.

Historiantutkimuksen kannalta ei ole mitenkään välttämätöntä, että esimerkiksi sisällissodan eri osapuolten tekojen selvittämiset kulkevat käsi kädessä. Kuitenkaan ei voi unohtaa historiantutkimuksen poliittista ulottuvuutta. Niinpä tuntuu täysin luontevalta ja tutkimushankkeen uskottavuuden kannalta välttämättömältä, että esimerkiksi sotasurmahankkeessa tutkittiin molempien puolten kuolemat. Vastaavasta tasapuolisuudesta lähdettiin myös ihmisluovutuksia koskevassa tutkimushankkeessa, vaikka virike siihen lähtikin vain saksalaisille tapahtuneista luovutuksista. Hankkeen perustamista edeltävässä professori Ylikankaan selvityksessä muistutettiin, että moni Neuvostoliittoon palautettu somensukuinen oli tullut Suomeen vankien-vaihdon seurauksena ja liittyi siten yhteistyöhön saksalaisten kanssa.²⁸⁷ On oletettavaa, että tämä ehdotus molempiin suuntiin tapahtuneiden luovutusten tutkimisesta edesauttoi tutkimushankkeen perustamista.

On helppo löytää esimerkkejä tasapuolisuuden laiminlyöneestä menneisyydenkäsittelystä Suomessa. Ehkä selvin tasapuolisuuden puute liittyi sisällissodan valkoisen ja punaisen puolen terroriin. Valkoinen terrori jäi siihen soveltuvan valtionhoitajan päätöksen vuoksi käytännössä viranomaistoimin käsittelemättä. Tämä oli yksi kansakuntaa seuraavina vuosikymmeninä jatkava tekijä.

Sotasyyllisinä tuomittuja hyvittävä toimi todennäköisesti herättäisi automaattisesti kysymyksen muista hyvittämistä kaipaavista oikeudenkäynneistä. Edelleen aiheellinen on Jukka Kekkonen vuonna 1996 esittämä huomautus, jonka mukaan ”johdonmukainen menneiden oikeudellisten vääryyksien korjaaminen johtaisi siihen, että myös muut itsenäisen Suomen oikeushistorian poliittisväritteiset oikeudenkäynnit pitäisi arvioida uudelleen”.²⁸⁸

Kuten edellä esitetystä kartoituksesta selvisi, on vielä useita itsenäisyytemme ajan vaiheita, joissa tutkimuspanostus ei ole ollut kovin laajaa ja joiden uhrit ovat muutenkin vailla selvää hyvitystä. Oikeusvaltion periaatteet vaarantuivat niissäkin. Erityisesti tämä koskee jatkosodan ajan poliittisia oikeudenkäyntejä, jatkosodan aikaisia viranomaisten vastuulla olleiden kuolemantapauksia sekä vapautensa menettäneiden muutakin kohtelua niin valkoisen kuin punaisen valtiollisen poliisin toimesta. Olisi sopivaa, että mahdollinen julkinen sotasyyllisinä tuomittujen muistaminen sisältäisi myös muistutuksen siitä, että oikeusvaltion periaatteista on tingitty muulloinkin, ja myös näihin vaiheisiin tulisi kohdistaa huomiota.

²⁸⁷ Heikki Ylikangas: Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004, 37.

²⁸⁸ Jukka Kekkonen: Sotasyyllisyys ja kansakunnan muisti. Helsingin Sanomat 10.3.1996, s. A 2.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia

Apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin päätös 13.11.2007, dnro 1473/4/06.

Oikeusministeriö

Ulkoasiainministeriö oikeusministeriölle 14.3.1944. K.D. 33/44 Oik.M. 1944. Ea. KA.

Oikeusministeriön pöytäkirja tasavallan presidentin esittelystä 17.3.1944. Ca. KA.

Eirik Hornborgin komitean mietintö. Hc 8. KA.

Reino Kuuskosken eriävä mielipide hallituksen päätökseen. Oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 6.11.1945. Ca. KA.

Oikeuskanslerinvirasto

Onni Petäyksen mietintö 24.10.1945. OKV sotasyällisysoikeuden asiakirjat 1945/1432. Ea 166. KA.

Toivo Tarjanteen lausunto hallitukselle 3.11.1945. OKV sotasyällisysoikeuden asiakirjat 1945/1432. Ea 166. KA.

Toivo Tarjanteen PM Hornborgin mietinnön pohjalta. Hannu Rautkallio (toim.), *Sotasyällisyyden asiakirjat* (2006) s. 294–298.

Tuomioistuimet

Sotasyällisysoikeuden pöytäkirjat ja asiakirjat

Korkein oikeus (KKO) n:o 638/270 V.D.1941.

KKO n:o 489/181 V.D. 1942.

KKO n:o 1139/420 V.D.1942.

KKO n:o 21/13 V.D.1944.

KKO 1956 II 78.

KKO 1962 II 32.

KKO 2008:24.

KKO 2008:94.

KKO 16.10.2009 nro 2016, Dnro H2009/74.

Sotaylioikeus (SYO) 1941 n:o 684 ja 1942 n:o 1886.

Helsingin käräjäoikeus, 1. osasto, tuomio 18.4.2006. dnro 05/11677.

Muut virallislähteet ja -selvitykset

Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 16/1944 vp.

Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 40/1945 vp. sekä sen liitteinä:

KKO:n 28.8.1945 päivätty lausunto perustuslakivaliokunnalle.

Kaarlo Kairan 30.8.1945 päivätty lausunto perustuslakivaliokunnalle.

Eduskunta, kirjallinen kysymys (KK) 82/1992 vp.

KK 656/1992 vp.

KK 739/1992 vp.

KK 789/1997 vp.

KK 1101/1998 vp.

KK 954/2006 vp.

KK 1128/2006 vp.

KK 289/2008 vp.

Hallituksen esitys (HE) 11/1944 vp.

HE 54/1945 vp.

HE 16/2003 vp.

Asekätkentäryhmän 1992 selvitys. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto 1992.

Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista vuonna 1992.

Ylikangas, Heikki: Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004.

Tutkimuskirjallisuus ja -artikkelit sekä muu kirjallisuus

Ahtiainen, Eeva-Kaisa: Mies ja pirut. Nikke Pärmin elämä. Otava, Helsinki 2005.

Alava, Teuvo – Frolov, Dmitri – Nikkilä, Reijo: Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa. Edita, 3. painos, Helsinki 2003.

Bassiouni, M. Cherif: Crimes Against Humanity in International Criminal Law. Kluwer Law International, The Hague 1999.

Bazanov, Peter: Kenraalimajuri Severin Tsezarevitš Dobrovolski. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 556–567.

Bergling, Per: Rule of law on the International Agenda. Intersentia, Antwerpen and Oxford 2006.

Bierzanek, Remigiusz: The prosecution of war crimes. Teoksessa M. Cherif Bassiouni and Ved P. Nanda (toim.): A Treatise on International Criminal Law. Volume I. Crimes and Punishment. Charles C Thomas, Illinois, U.S.A. 1973, s. 559–635.

Björkelund, Boris: Stalinille menetetyt vuoteni. Elämäni vaiheet 1945–1955. WSOY, Porvoo–Helsinki 1966.

Björne, Lars: ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...”. Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki 1977.

Blinnikka, Aulis: Valvontakomission aika. WSOY, Porvoo–Helsinki 1969.

Bronkhorst, Daan: Truth and reconciliation. Obstacles and opportunities for human rights. Amnesty International Dutch Section, Amsterdam 1995.

Brownlie, Ian: International Law and the Use of Force by States. Clarendon Press, Oxford 1963.

Castrén, Erik: Kansainvälinen oikeus. WSOY, Porvoo 1947.

Castrén, Erik: The Present law of war and neutrality. SKS, Helsinki 1954.

Clark, Roger S.: Nuremberg and Tokyo in Contemporary Perspective. Teoksessa Timothy L.H. McCormack and Gerry J.Simpson (toim.): The Law of War Crimes. National and International Approaches. Kluwer Law International, The Hague 1997, s.171–187.

Cronvall, Marjatta: Seitsemäs mies. Edita, Helsinki 2007.

Eerola, Risto: Taannehtivan rikoslain kiellosta Suomen valtiosääntöoikeudessa. Teoksessa Lars D. Eriksson et al. (toim.): Juhlajulkaisu Antero Jyränki. Turun Yliopisto, Turku 1993, s. 7–19.

Elster, Jon: Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective. Cambridge University Press, Cambridge, UK 2004.

Ervo, Laura: Oikeudenmukainen oikeudenkäynti. WSOY, Helsinki 2005.

Flink, Toivo: Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1945–1955. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kansallisarkisto, Helsinki 2010.

Frolov, Dmitri: Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Frände, Dan: Den straffrättsliga legalitetsprincipen. Juridiska föreningen i Finland, Ekenäs 1989.

Haasio, Ari – Hujanen, Erkki: Tasavallan panttivangit. Evakuoimatta jääneiden suojärveläisten vaiheet talvisodan aikana. Suo-Säätiö, Jyväskylä 1990.

Hagelberg, Juha: Petsamon suuri vakoilujuttu. Teoksessa Jouko Vahtola – Samuli Onnela (toim.): Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999, s. 543–561.

Hannikainen, Lauri: Peremptory norms (jus cogens) in international law. Historical Development, Criteria, Present Status. Gummerus, Jyväskylä 1988.

Harris, Whitney R.: Tyranny on Trial. The Evidence at Nuremberg. Southern Methodist University Press, Dallas, U.S.A. 1954.

Havo, Veikko: Korvaukset partisaani-iskujen uhreille vuonna 2003. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 379–402.

Hentilä, Seppo: Historiapolitiikka–*Holocaust* ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos (toim.). Jokapäiväinen historia. SKS, Helsinki 2001, s. 26–49.

Hentilä, Seppo: Löytyykö totuus komissioista? Historiantutkimus ja totuuskomissiot. Tieteessä tapahtuu 8/2005, s. 5–12.

Holmila, Antero: Finland and the Holocaust: A Reassessment. *Holocaust and Genocide Studies* 23, no. 3 (Winter 2009), s. 413–440.

Hyvämäki, Lauri (toim. Hannu Rautkallio): Lista 1:n vangit. Vaaran vuosina 1944–48 sotarikoksista vangittujen suomalaisten sotilaiden tarina. Weilin+Göös, 2. painos, Espoo 1983.

Jaakkonen, Pasi: Huhtiniemi. 400 kadonneen miehen mysteeri. Minerva Kustannus Oy, Helsinki – Jyväskylä 2007.

Jensen-Eriksen, Niklas: Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä heidän suomalaisten puolisoitensa internointi 1944–1947. Kansallisarkisto, Helsinki 2009.

Jensen-Eriksen, Niklas: Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliittoon 1946. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 135–175.

Jokipii, Mauno: Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41. Otava, Helsinki 1987.

Jokipii, Mauno: Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. SKS, Helsinki 2002.

Jokisipilä, Markku: Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus. SKS, Helsinki 2004.

Jokisipilä, Markku – Niemi, Mari K.: Vahingollista, viihdyttävää vai jopa välttämätöntä? Miksi myös tapahtumaton kuuluu historiaan. Teoksessa Jokisipilä – Niemi (toim.): Entäs jos... Lisää vaihtoehtoista Suomen historiaa. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006, s. 7–17.

Jyränki, Antero: Valta ja vapaus. Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä. 3. laitos. Talentum, Helsinki 2003.

Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia. Teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos (toim.): Jokapäiväinen historia. SKS, Helsinki 2001, s.11–25.

Kauppala, Pekka: Sent, Returned, and Repatriated from Finland to the Soviet Union: The Logic, Tragedy and the Humanity of Fate. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Prisoners of War Deaths and People Handed Over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 212–237.

Keenan, Joseph and Brown, Brendan: Crimes against international law. Public Affairs Press, Washington, D.C. 1950.

Kekkonen, Jukka: Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918. Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki 1991.

Kekkonen, Jukka: Kempin ja Bäckmanin oikeudenkäynnit. Teoksessa Eero Elfvengren – Eeva Tammi (toim.): Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin? WSOY, Helsinki 2007, s. 257–269.

Kettunen, Pauli: Vuosi 1918 ja kansakunnan traumat. Työväentutkimus 2008, s.52–57.

Koivisto, Juhani: Tuijotin tulehen kauan. Toivo Kuulan lyhyt ja kiihkeä elämä. WSOY, Helsinki 2008.

Korhonen, Arvi: Barbarossa-suunnitelma ja Suomi. Jatkosodan synty. WSOY, Helsinki 1961.

Kuivajärvi, Kirsti: Sakoista vankilaan. Tutkimus sakkovangeista ja muunto-rangaistusjärjestelmästä. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki 1992.

Kujala, Antti: Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa. WSOY, Helsinki 2008.

Kulomaa, Jukka: Rintamakurin vaietut sivut? Teoksessa Jukka Kulomaa – Jarmo Nieminen (toim.): Teloitettu totuus – kesä 1944. Ajatus, Helsinki 2008, s. 147–182.

Laine, Antti: Lapsia piikkilangan takana eli historian monta totuutta. Historiallinen Aikakauskirja 1/2007, s. 67–77.

Lauterpacht, H. (toim.): Oppenheim's International Law, Vol.II. Disputes, War and Neutrality. Longmans, Green and Co., London 1952.

Lehtinen, Lasse – Rautkallio, Hannu: Kansakunnan sijaiskärsijät. Sotasyylisyys uudelleen arvioituna. WSOY, Helsinki 2005.

Lehtinen, Lasse – Rautkallio, Hannu: Historian taju ja tarkkana olemisen taito. Kanava 4–5/2009, s. 281–282.

Leppänen, Veli-Pekka: Ohranasta oppositioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951. SKP:n Helsingin Piirijärjestö ja Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1994.

Levä, Ilkka: Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.

Lindstedt, Jukka: Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941. Lakimies 6/1995, s. 1045–1065.

Lindstedt, Jukka: Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki 1999.

Lindstedt, Jukka: Juutalaisten sotavankien luovutukset. Historiallinen Aikakauskirja 2/2004, s. 144–165.

Lindstedt, Jukka: Teloitukset – ampumiset. Teoksessa Jukka Kulomaa – Jarmo Nieminen (toim.): Teloitettu totuus – kesä 1944. Ajatus Kirjat, Helsinki 2008, s. 101–145.

Linna, Väinö: Täällä Pohjantähden alla, 3. osa. 16. painos, WSOY, Helsinki 2006.

Lukkari, Matti: Asekätchentä. 3. painos. Otava, Helsinki 1992.

Löytömäki, Stiina: Oikeus kansallisvaltioiden menneisyyden tilinteon väliin. Oikeus 2006:3, s. 395–412.

Malmi, Timo: Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941–1944. Miehet kertovat. Atena Kustannus, Jyväskylä 2002.

Martelius, Juha: ”Leinon vankien” pidätys ja luovutus Neuvostoliittoon. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto, Helsinki 1994, s. 164–169.

Martikainen, Tyyne: Talvisodan evakot ja siviilisotavangit – äidit ja lapset sodan kurimuksessa. Fenix-Kustannus, Espoo 2000.

Martikainen, Tyyne (toim.): Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari, Sodankylä 27.–29.9.2002. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry, Kemi 2004.

Mattila, Heikki E.S. (päätoim.): Encyclopedia juridica fennica. Rikos- ja prosessioikeus. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen Julkaisuja. Gummerus, Jyväskylä 1995.

Mc Cormack, Timothy L.H.: From Sun Tzu to the Sixth Committee: The Evolution of an International Criminal Law Regime. Teoksessa Timothy L.H. McCormack and Gerry J. Simpson (toim.): The Law of War Crimes. National and International Approaches. Kluwer Law International, The Hague 1997, s. 31–63.

Meinander, Henrik: 60 vuotta ajopuokeskustelua. Teoksessa Jukka-Pekka Pietiäinen (toim.): Sota ja tuomio. Kirjoituksia välirauhasta, jatkosodasta ja sotasyllisyydestä. Risto Ryti -seuran julkaisuja 6. Edita. Helsinki 2002, s. 21–29.

Meinander, Henrik: Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema. WSOY, Helsinki 2009.

Mertanen, Tomi: Yleislakko 1956. WSOY, Helsinki 2006.

Muir, Simo – Salomaa, Ilona (toim.): Hyljättiin outouden vuoksi. Israel-Jakob Schur ja suomalainen tiedeyhteisö. Suomen Itämainen Seura, Helsinki 2009.

Murto, Kerttu – Kaukonen, Kullervo: Oikeus konepistoolin piipussa. Kansankulttuuri, Kotka 1950.

Niku, Risto: Kahdeksan tuomittua miestä. Sotasyllisten vankilavuodet. Edita, Helsinki 2005.

Nuorteva, Jussi: Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1987.

Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. I. ”Punainen terrori.” Tammi, Helsinki 1966.

Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. II. ”Valkoinen terrori.” Tammi, Helsinki 1967.

Paavolainen, Jaakko: Vankileirit Suomessa 1918. Tammi, Helsinki 1971.

Partanen, Juho: ”Leinon vankien” tapaus ja vangeille maksetut korvaukset. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 339–361.

Parvilahti, Unto: Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945–1954. Otava, Helsinki 1957.

Pekkarinen, Jussi – Pohjonen, Juha: Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981. Otava, Helsinki 2005.

Pellonpää, Matti: Euroopan ihmisoikeussopimus. Talentum, Helsinki 2005.

Pohjonen, Juha: Soviet Demands for Repatriations from Finland between 1944 and 1955. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Prisoners of War Deaths and People Handed Over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 180–210.

Polvinen, Tuomo: Jaltasta Pariisin rauhaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa III: 1945–1947. WSOY, Helsinki 1981.

Polvinen, Tuomo: Between East and West. Finland in International Politics 1944–1947. University of Minnesota Press, Minneapolis 1986.

Polvinen, Tuomo: J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1948. WSOY, Helsinki 1999.

Rautkallio, Hannu: Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset. Weilin+Göös, Espoo 1985.

Rautkallio, Hannu: Holokaustilta pelastetut. WSOY, Helsinki 2004.

Rautkallio, Hannu (toim.): Sotasyyllisyyden asiakirjat. Sotasyyllisyyden tutkimusprojekti, Tampereen yliopisto, EC-Kirjat 2006.

Rikosoikeus. Tapio Lappi-Seppälä (päätoim.): WSOY. Helsinki 2008.

Rislakki, Jukka: Maan alla. Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941–1944. Love Kirjat, Helsinki 1986.

Roselius, Aapo: Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Tammi, Helsinki 2007.

Rouso, Henry: The Haunting Past. History, Memory, and Justice in Contemporary France. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.

Röling, Bert V.A.: The Nuremberg and Tokyo Trials in Retrospect. Teoksessa M. Cherif Bassiouni and Ved P. Nanda (toim.): A Treatise on International Criminal Law. Charles C Thomas, Illinois, U.S.A. 1973, s. 590–619.

Salminen, Juhani: Kemi elokuussa 1949. Suomen kohtalon ratkaisu. Gummerus, Jyväskylä–Helsinki 1995.

Sana, Elina: Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. WSOY, Helsinki 2003.

Siltala, Juha: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava, Helsinki 1985.

Silvennoinen, Oula: Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Otava, Helsinki 2008.

Smolar, Rony: Setä Stiller. Valpon ja Gestapon välissä. Tammi, Helsinki 2003.

Soikkanen, Timo: Objekti vai subjekti? Taistelu jatkosodan synnystä. Teoksessa Markku Jokisipilä (toim.): Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssää. Gummerus, Jyväskylä 2007, s. 101–124.

Soini, Yrjö: Kuin Pietari hiilivalkealla. Sotasyllisyysasian vaiheet 1944–1949. Otava, Helsinki 1957.

Soini, Yrjö: Toinen näytös – entä kolmas? Sotasyllisyysasian myöhemmät vaiheet. Arvi A. Karisto OY, Hämeenlinna 1968.

Soukola, Timo: ”Yksi kansamme ryhmä, se on merimiehet, on jäänyt ilman.” Internoituina olleille suomalaisille merenkulkijoille vuonna 1957 myönnetyt korvaukset. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 362–377.

Suolahti, Ida: Prisoner of War Transfers During the Continuation War 1941–1944. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Prisoners of War Deaths and People Handed Over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, s. 136–163.

Suominen, Elina: Kuoleman laiva S/S Hohenhorn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa. WSOY, Porvoo 1979.

Tarkka, Jukka: 13. artikla. Suomen sotasyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–1946. WSOY, Helsinki 1977.

Tarkka, Jukka: Sotasyllisyyssoikeudenkäynti (historian) tutkijan näkökulmasta. Teoksessa Aarne Långfors (toim.): Isänmaan vangit. Otava, Helsinki 1997.

Tarkka, Jukka: Hirmuinen asia. Sotasyllisyys ja historian taito. WSOY, Helsinki 2009.

Tarkka, Jukka: Historian taito ja ymmärtämisen kyky. Kanava 6/2009, s. 360.

Teitel, Ruti: Transitional Justice. Oxford University Press, New York, NY 2002.

Tikka, Marko: Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Tikka, Marko: Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Tirkkonen, Tauno: Tuomionpurku. Prosessioikeudellinen tutkimus. Suomalainen lakimiesten yhdistys, Vammala 1937.

Tontti, Jarkko: Otto Brusiiin – intellektuellin tie. Historiallinen Aikakauskirja 3/1998, s. 113–120.

Torvinen, Taimi: Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. Otava, Keuruu 1984.

Verigin, Sergei – Laidinen, Einar – Kämäräinen, Jussi: Talvisodan panttivangit. Internoidut suomalaiset Neuvosto-Karjalan Kalevalan piirin alueella vuosien 1939–1940 talvisodan aikana. Johan Beckman Institute, Helsinki–Pietari–Petroskoi 2006.

Vettenniemi, Erkki: Unto Bomanin salattu elämä. Teoksessa Parvilahti, Unto: Berijan tarhat. Otava, Helsinki 2004, s. 345–381.

Vuorinen, Harry: Myrskyn silmässä. Poliittisen vangin päiväkirja jatkosodan ajalta 1941–1944. Like, Helsinki 2006.

Väyrynen, Raimo: Vastafaktuaalinen päättely ja uuden tiedon mahdollisuus. Teoksessa Anneli Meurman-Solin – Ilkka Pyysiäinen (toim.): Ihmistieteet tänään. Gaudeamus, Helsinki 2005, s. 131–142.

Westerlund, Lars: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944. Tammi, Helsinki 2008.

Westerlund, Lars: Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa. Muonahuolto, tautisuus ja Punaisen Ristin toimettomuus 1939–1944. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.

Westerlund, Lars: Sodanjälkeiset poliittiset korvausasiat. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 296–326. (2010 a)

Westerlund, Lars: Vastavuoroisuutta ja väistämistä suomalais-saksalaisissa suhteissa syksyllä 1944. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkisto, Helsinki 2010, s. 10–52. (2010 b)

Ylikangas, Heikki: Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otava, 3., korjattu painos, Helsinki 2007.

Ylikangas, Heikki: Yhden miehen jatkosota. Otava, Helsinki 2009.

Lehtiartikkelit

Kekkonen, Jukka: Sotasyyllisyys ja kansakunnan muisti. Helsingin Sanomat 10.3.1996.

Kekkonen, Jukka: Sodan 1918 rankaisutoimet olivat oikeudellisesti huteralalla pohjalla. Helsingin Sanomat 15.2.2008.

Leppänen, Veli-Pekka: Valtiovalta vaikennee kansalaissodasta. Helsingin Sanomat 30.3.2008.

Lähtökohta ohittui. Iltalehti 16.6.2008.

ProKarelia ja Karelia Klubi ry: Julkilausuma sotasyyllisyys- ja asekatkentuomioista. Sotilasaikakauslehti 10/2004, s. 43.

Syylliset vastoin oikeutta. Pääkirjoitus, Kaleva 23.10.2008.

Takamaa, Kari T.: Partisaanit oikeuteen Suomeen? Helsingin Sanomat 12.11.1998.

Sähköiset lähteet

Arndt Pekurinen.

http://fi.wikipedia.org/wiki/Arndt_Pekurinen.

Faktaark. Erstatning til krigsbarna.

http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/Veiledninger_brosjyrer/2004/fakta_ark-om-erstatning-til-krigsbarna.html?id=88064.

Harviainen, Tapani: Suomen juutalaiset ja toinen maailmansota.

<http://www.holocaustinfo.org/faq/suomessa/>.

Internoidut-hankkeen tiedote 3/2009.

<http://www.arkisto.fi/fi/arkistolaitos/tehtavat/hankkeet/internoidut/>.

Luettelo Lahden muistomerkeistä, -laatoista ja veistoksista.

http://fi.wikipedia.org/wiki/Luettelo_Lahden_muistomerkeist%C3%A4,_-laatoista_ja_veistoksista.

Ns. sotasyllisten tuomioiden purkaminen on tahdon asia.

http://www.prokarelia.net/fi/?x=artikkeli&article_id=1804&author=10.

Paarma, Jukka: Kirkko ja vuosi 1918. Piispainkokouksen avauspuhe 12.2.2008.

<http://www.evl.fi/arkkipiispa/piispainkokous12022008.htm>.

Saksalaisten sotilaiden lapset (SSL) ry.

<http://www.saksalaistensotilaidenlapset.com/>.

Siviilisotavangit. Sodan lasten perinnetyöryhmä.

<http://www.tammenlehva.fi/sivu.php>.

Tammisaaren Punavankimuistomerkki.

<http://www.tammisaari1918.com/fi/muistotapahtuma.html>.

Ulkomaalaisten sotilaiden lapset Suomessa 1940–48.

<http://www.arkisto.fi/fi/arkistolaitos/tehtavat/hankkeet/ulkomaalaisten-sotilaiden-lapset-suomessa-1940-48/>.

Virolainen, Jyrki: KKO haluton tutkimaan sotasyllisysoikeuden virheitä (KKO 2008:94).

<http://jyrkivirolainen.blogspot.com/2008/10/kko-haluton-tutkimaan.html>.

Westerlund, Lars: Suomen sotaurmat 1914–22 -tutkimusprojekti – sisällis-sodan synnyttämän trauman purkaja.

<http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/tt2005/nettiversio/tk3.htm>.

Tiedonannot

Veikko Havo, toimistopäällikkö, Valtiokonttori, 1.3.2010.

OIKEUSMINISTERIÖ
JUSTITIEMINISTERIET

ISSN-L 1798-7059
ISBN 978-952-466-832-3 (nid.)
ISBN 978-952-466-833-0 (PDF)

Oikeusministeriö
PL 25
00023 VALTIONEUVOSTO
www.om.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 STATSRÅDET
www.om.fi